

VILNIAUS DAILĖS AKADEMIJA
VILNIAUS FAKULTETAS
DAILĖS ISTORIJOS IR TEORIJOS KATEDRA

RASA DARGUŽAITĖ-RIŠKIENĖ

VILNIAUS „DAILĖS“ KOMBINATAS 1945–1990 M.: ORGANIZACINIAI VEIKLOS ASPEKTAI
Baigiamasis magistro darbas

Darbo vadovė: prof. dr. (hp) Aleksandra Aleksandravičiūtė

Vilnius, 2020

Aš, **Rasa Dargužaitė-Riškienė**, kandidatė menotyros magistro laipsniui įgyti, pareiškiu, kad šis baigiamasis darbas paremtas mano pačios tyrimais ir remiasi tik tokia papildoma informacija, kuri nurodyta nuorodose, paaiškinimuose, šaltinių, literatūros bei iliustracijų sąrašuose ir prieduose. Pareiškiu, kad baigiamajame darbe nėra naudojamos kitų darbais to nenurodant ir nėra viena baigiamojo darbo dalis nepažeidžia jokių asmens ar institucijos autorinių teisių. Taip pat nėra viena baigiamojo darbo dalis nebuvo pateikta jokiai kitai aukštojo mokslo institucijai kaip akademinis atsiskaitymas ar siekiant gauti magistro laipsnį.

Vilnius,

2020 06 19

A handwritten signature in blue ink, consisting of a stylized capital 'R' followed by a long horizontal stroke.

TURINYS

IVADAS / 4

I. VILNIAUS „DAILĖS“ KOMBINATO IŠTAKOS, STRUKTŪRA, RAIDA / 11

II. VILNIAUS „DAILĖS“ KOMBINATO GAMYBINIAI CECHAI / 18

II. 1. APIPAVIDALINIMO IR KŪRYBINIAI PROJEKTAI / 18

II. 2. MAŽATIRAŽĖ IR TIRAŽINĖ GAMYBA / 25

II. 2. 1. Keramikos cechai / 27

II. 2. 2. Odos cechai / 30

II. 2. 3. Metalų cechai / 32

II. 2. 4. Liaudies meistrų cechai / 36

III. VILNIAUS „DAILĖS“ KOMBINATO VEIKLOS ORGANIZAVIMO YPATUMAI / 40

III. 1. VILNIAUS „DAILĖS“ KOMBINATO UŽSAKOVAI / 40

III. 2. MENO TARYBŲ VEIKLA IR ĮTAKA DIRBINIŲ GAMYBAI / 42

III. 3. KOMERCINIAI KOMBINATO VEIKLOS ASPEKTAI / 44

III. 3. 1. Suvenyrinė gaminių paskirtis / 46

III. 3. 2. Parodinės veiklos specifiška / 49

IŠVADOS / 52

ILIUSTRACIJOS / 55

ILIUSTRACIJŲ SĄRAŠAS / 91

PRIEDAI / 99

I PRIEDAS. CHRONOLOGINĖ SCHEMA / 99

II PRIEDAS. VILNIAUS „DAILĖS“ KOMBINATO GAMYBINIAI CECHAI, VEIKLOS KRYPTYS / 100

III PRIEDAS. VILNIAUS „DAILĖS“ KOMBINATO ORGANIZACINIAI VEIKLOS ASPEKTAI / 101

IV PRIEDAS. VILNIAUS „DAILĖS“ KOMBINATO GAMINIO SAVIKAINOS DIAGRAMA / 102

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA / 103

ŠALTINIAI / 103

LITERATŪRA / 106

SANTRAUKA / 111

SUMMARY / 112

IVADAS

Pastarąjį dešimtmetį vis dažniau atsigręžiama į sovietmečiu Lietuvoje kurtą dizainą, jis permaštomas naujai, atrandamas. Viena svarbiausių Lietuvoje sovietmečio dizaino¹ kalvių buvo „Dailės“ kombinatai. Tokios įmonės kaip meno pramonės kombinatai buvo įmanomi tik socialistinėse šalyse. Tad „Dailės“ kombinatai – tai vyravusios politinės sistemos sukurtas gamybinis susivienijimas, jungęs įvairių sričių dailininkus. Čia formuoti ir įgyvendinti miesto aplinkos (aikščių, gatvių) dekoravimo projektai, apipavidalinti šventiniai (dainų, sporto) renginiai, parodos (*Expo-67* Monrealyje, *Expo-70* Osakoje), muziejų ekspozicijos, kurti visuomeninių pastatų interjerai ir eksterjerai, čia vystėsi ir keitėsi vadinamoji pramoninė dailė – dekoratyvūs ir utilitarūs dirbiniai. Kombinatų meno pramonės produkcija eksponuota Lietuvos (rengtos vadinamosios ataskaitinės, proginės, skirtos 25-mečio, 30-mečio, 40-mečio proga ir „reklaminės“ – pristatančios naują kombinatų produkciją) ir užsienio parodose, mugėse.

Produkcija (daugiausia keramikos, metalo plastikos, odos, medžio dirbiniai, liaudies meistrų darbai) buvo realizuojama Dailės fondui² priklausančiose 17-oje parduotuvių. Vilniaus „Dailės“ kombinatui priklausė septynios parduotuvės Lietuvoje. Kombinato produkcija taip pat eksportuota į kitas šalis.

„Dailės“ kombinatų veiklos ir gamintos produkcijos aktualumą ir svarbą Lietuvos dizaino istorijoje patvirtina tai, jog 2018 metais surengtose parodose *Taikomoji dailė ir dizainas. 1918–2018* (Taikomosios dailės ir dizaino muziejuje Vilniuje) ir *Daiktų istorijos. Lietuvos dizainas 1918–2018* (Nacionalinėje dailės galerijoje Vilniuje) buvo eksponuota ir „Dailės“ kombinatų produkcija, kuri buvo reprodukuota parengtuose parodas papildančiuose leidiniuose – *Daiktų istorijos. Lietuvos*

¹ Sovietmečiu dizaino terminas nevertas; kurti meniniai keramikos, odos, tekstilės, juvelyrinės dirbiniai, interjero ir eksterjero meniniai apipavidalinimai, vadinti monumentalija ir taikomąja dekoratyvine daile. Plačiau dizaino termino vartojimą sovietmečiu aptaria menotyrininkė Karolina Jakaitė; žr. Karolina Jakaitė, „Kodėl Lietuvos dizaino istorijai toks svarbus 7 dešimtmetis?“, [interaktyvus, žiūrėta 2020-01-07], <http://www.mmcentras.lt/kulturos-istorija/kulturos-istorija/dizainas/19541979-arkoks-buvo-dizainas-sovietmeciu-/kodel-lietuvos-dizaino-istorijai-toks-svarbus-7-desimtmetis/78877>.

² 1945 m. Vilniuje buvo įkurtas SSRS dailės fondo Lietuvos skyrius, nuo 1957 m. – LSSR dailės fondas, 1990–1994 m. – Lietuvos dailės fondas. Buvo pavaldus Lietuvos dailininkų sąjungai. Dailės fondą sudarė trys „Dailės“ kombinatai, veikę Kaune, Vilniuje ir Klaipėdoje, salonas parduotuvė „Dailė“ (1968–1979 m. prekybos valdyba „Dailė“) ir parodinis fondas. Dailės fondas skatino dailininkų kūrybinę veiklą, teikė materialinę paramą (aprūpindavo dirbtuvėmis, medžiagomis, skyrė pašalpas, paskolas, kelialapius), rengė parodas, rūpinosi dailės kūrinių pardavimu, pirkė juos ir kaupė į vadinamąjį parodinį fondą, skolino kūrinius įstaigoms depozito teisėmis, leido parodų katalogus, bukletus, afišas. Daugiau žr. *Tarybų Lietuvos enciklopedija*, t. 1, Vilnius: Vyriausoji enciklopedijų redakcija, 1984, p. 368.

*dizainas 1918–2018*³ bei *Lietuvos taikomoji dailė ir dizainas 1918–2015*⁴. Akivaizdu, kad pristatant šiose parodose Lietuvos šimtmečio dizaino istoriją, savo svarią ir išskirtinę vietą rado ir „Dailės“ kombinatų dirbiniai. Beje, verta paminėti ir 2011 m. vykusią parodą *Modernizacija. XX a. 7–8-ojo dešimtmečių Baltijos šalių menas, dizainas ir architektūra*⁵ (Nacionalinėje dailės galerijoje Vilniuje), kurioje taip pat eksponuota Lietuvos „Dailės“, Latvijos „Māksla“ ir Estijos „Ars“ kombinatų produkcija.

Vilniaus „Dailės“ kombinato veikla – tai įdomi, aktuali, bet dar giliau nenagrinėta ir iš dalies visai praleista Lietuvos dizaino istorijos grandis. Šias spragas būtina užpildyti, siekiant atsakyti į daugelį ne tik mūsų dailės, bet ir visos kultūros tyrimo klausimus.

Tyrimo objektas – Vilniaus „Dailės“ kombinato 1945–1990 m. produkcija ir organizacinė veikla. Galima išskirti du labai ryškius specifinius Vilniaus „Dailės“ kombinato gamybinės veiklos segmentus – tai kūrybiniai apipavidalinimo darbai (interjerų ir eksterjerų projektai, parodų, švenčių apipavidalinimas, muziejų ekspozicijų įrengimas ir kita) ir mažatiražė ir tiražinė meninių dirbinių gamyba. Rašant magistro darbą, buvo tyrinėjami išlikę kombinatų produkcijos pavyzdžiai ir jų reprodukcijos, publikuotos įvairiuose leidiniuose. Dalis kombinatuose sukurtų keramikos, odos, tekstilės, gintaro ir kitų darbų etalonai saugomi Lietuvos nacionaliniame dailės (toliau – LNDM), Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės (toliau – NČDM), Kauno miesto (toliau – KMM) ir kitų muziejų rinkiniuose. Faleristikos kolekcininkai suformavo savas kolekcijas, kuriose nemažą dalį sudaro „Dailės“ kombinate gaminti ženkliai, kurių pavyzdžių, deja, muziejai savo rinkiniuose neturi.

Remiantis Vilniaus „Dailės“ kombinato archyviniais dokumentais, tyrime aptariami organizaciniai kombinato veiklos aspektai: jo įsteigimas ir valdymas, gamybos reglamentavimas ir produkcijos sklaida (kaip meno dirbiniai pasiekdavo vartotoją – nuo etalono pateikimo Meno tarybai iki jo gamybos ir realizacijos tuometinėje rinkoje).

Problema: organizacinių veiklos priemonių ir principų poveikis vizualinei kombinato produkcijos raiškai.

Hipotezė. „Dailės“ kombinato gamybinis susivienijimas buvo ir sovietinės politinės sistemos produktas ir jos įrankis. Kombinato funkcionavimas, administravimas, produkcijos realizavimas ir

³ *Daiktų istorijos. Lietuvos dizainas 1918–2018*: Parodos katalogas, sudarytojai Karolina Jakaitė, Giedrė Jankevičiūtė, Ernestas Parulskis, Gintautė Žemaitytė, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2018.

⁴ *Lietuvos taikomoji dailė ir dizainas 1918–2015*: Parodos katalogas, sudarytoja Jūratė Meilūnienė, tekstų autorės Gražina Gurnevičiūtė, Živilė Intaitė, Jūratė Meilūnienė, Danutė Skromanienė, Lijana Šatavičiūtė-Natalevičienė, Giedrė Uzieliienė, Nijolė Žilinskienė, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2018.

⁵ *Modernizacija. XX a. 7–8-ojo dešimtmečių Baltijos šalių menas, dizainas ir architektūra*: Katalogas, parengė Lolita Jablonskienė, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2011.

kitos organizacinės priemonės veikė kaip ideologinės kontrolės instrumentai, tiek kuriant gyvenamąją aplinką, tiek gaminant tiražinius dekoratyvinius dirbinius.

Darbo tikslas – remiantis Vilniaus „Dailės“ kombinato archyviniais dokumentais ir produkcijos pavyzdžiais, nustatyti, susisteminti ir įvertinti sovietinio laikotarpio Vilniaus „Dailės“ kombinato veiklos organizacinius principus ir priemones, išanalizuoti jų įtaką kombinato projektų įgyvendinimui ir jų poveikį produkcijos vizualinei išraiškai.

Uždaviniai:

1. Sukaupti ir susisteminti informaciją apie Vilniaus „Dailės“ kombinato organizacinę veiklą; sudaryti chronologinę schemą.
2. Apibūdinti atskirų cechų kūrimosi, veiklos ir produkcijos specifiką; nustatyti kurtos produkcijos mastus; aptarti tiražavimo ir autorystės klausimą – nuo sukūrimo iki realizacijos.
3. Įvardinti dailininkus, dalyvavusius kombinato veikloje.
4. Aptarti Meno tarybos vaidmenį ir komercinių veiksmų įtaką kombinato veiklai.
5. Sudaryti „Dailės“ kombinato veiklos ir struktūros schemas; gaminio savikainos diagramą.
6. Aptarti, kokią įtaką kombinato produkcija padarė Lietuvos dizaino raidai.

Tyrimo metodai

Darbe naudojamas socialinės dailės istorijos metodas, stiliaus ir formos analizė; medžiaga dėstoma chronologiniu principu. Pagrindinė prieiga – socialinės dailės istorijos, nes tokio pobūdžio institucinis darinys kaip „Dailės“ kombinatas funkcionavo konkrečiu laikotarpiu, konkrečioje politinėje santvarkoje. Kombinato veikla buvo tiesiogiai priklausoma nuo vyrausios ideologijos, pagrindiniai užsakovai – kontroliuojamos valstybės įstaigos. Darbe ribotai panaudojamas ir stiliaus analizės metodas, kuris padeda išryškinti, kaip kombinato produkciją paveikė politinės situacijos permainos ir dailininkų kartų kaita. Kaip minėta, darbe iš dalies naudojamas ir chronologinis principas, nes sovietmečio Vilniaus „Dailės“ kombinato veikloje galima išskirti du ryškius etapus.

Chronologinės tyrimo ribos

Kombinato veikla analizuojama nuo įsteigimo 1945 m.⁶ iki Nepriklausomybės paskelbimo 1990 metais. 1945 m. įsteigto kombinato „Dailė“ centras buvo Kaune. Vilniuje kombinatas kaip atskiras gamybinis vienetas pradėjo veikti 1946 metais. Tad pirmas Vilniaus „Dailės“ kombinato veiklos etapas apima 1945–1966 m. Iki 1966 m. kombinato cechai ir administracija veikė įvairiuose miesto pastatuose. 1966 m. į naują pastatą, suprojektuotą būtent Vilniaus „Dailės“ kombinatui,

⁶ LTSR Liaudies Komisarų Tarybos nutarimas apie Dailės fondo ir kombinato „Dailė“ įsteigimą, fondo nuostatai, in: Lietuvos literatūros ir meno archyvas (toliau – LLMA), f. 350, ap. 1, b. 1, l. 1.

persikėlė ankstesnieji ir buvo įkurti nauji cechai. Tai turėjo įtakos viso kombinato veiklai ir jos raidai. 1990 m. pasikeitus politinei santvarkai, palaipsniui kito ir kombinato situacija. Vėlesnė Vilniaus „Dailės“ organizacinė veikla reikalautų atskiرو tyrimo.

Šaltinių apžvalga

Vienas svarbiausių tyrimo šaltinių – archyvinė medžiaga, ypatingai Meno tarybos posėdžių protokolai⁷. Šiuose protokoluose išsamiai dokumentuota Meno tarybos sudėtis, užfiksuoti kūrinių autoriai, svarstyti kūriniai/projektai su išsamia metrika, užsakovai, Meno tarybos sprendimai (pateikiama kūrinio charakteristika, meninė idėja), nurodomas autorinis honoraras, pastabos. Analizuojant protokolus, sužinome, kokie kurti meniniai tiražiniai dirbiniai, įgyvendinti projektai, kokia kurta produkcija „Dailės“ kombinate apskritai.

Šio darbo autorė kalbino Vilniaus „Dailės“ kombinato darbuotojus: buvusį direktorių Vytautą Zaranką⁸, Keramikos cecho dailininkę Alma Daukšaitę-Mirzienę⁹, Odos cecho meno dirbinių vadovę Zitą Kreivytę¹⁰, Metalų cecho vadovą Kazimierą Simanonių¹¹, Liaudies meistrų cecho meno vadovę Jūratę Stanevičiūtę-Ugianskienę¹², Apipavidalinimo cecho meno vadovą Bronių Bružą¹³, UAB „Vilniaus dailė“ direktorių Juozą Brazauską¹⁴; faleristikos kolekcininką Kęstutį Skerį¹⁵. Kalbinant respondentus surinkta autentiška medžiaga, jų pateikta informacija padėjo patikslinti kai kuriuos duomenis apie kombinato istoriją, veiklos būdus, gamintą produkciją. Dėka K. Skerio, pasidalinusio savo privačia kolekcija, buvo galimybė susipažinti su Vilniaus „Dailės“ kombinate gamintais ženkliais. Juos atributuoti taip pat sudėtinga, kaip ir kitą kombinato gamintą produkciją, nes dažnu atveju nėra likę etikečių, ar spaudo ant gaminio. Tyrimui buvo naudingi Vytauto Zarankos, kaip Vilniaus „Dailės“ kombinato direktoriaus, pranešimų, minint kombinato 20-metį (1966) ir 30-metį (1976), rankraščiai¹⁶.

Sovietmečio suvenyrų gamybą nagrinėjo Indrė Rutkauskaitė magistro baigiamajame darbe *Amatų įpaveldinimas Vilniuje*¹⁷, Vilija Česnavičienė – *Tautiškumo ir ideologijos apraiškos gintaro*

⁷ Meno tarybų protokolai saugomi UAB „Vilniaus dailė“ archyve (Kauno g. 36, Vilnius).

⁸ Vytautas Zaranka Vilniaus „Dailės“ kombinate dirbo 1960–1997 m.; kombinato direktorius – 1967–1986 m., architektas – iki 1997 m.

⁹ Alma Daukšaitė-Mirzienė Vilniaus „Dailės“ kombinato Keramikos ceche dirbo nuo 1971 m., sukūrė per 400 keramikos dirbinių etalonų.

¹⁰ Zita Kreivytė Vilniaus „Dailės“ kombinate dirbo 1971–1994 m. dailininkė; nuo 1974 m. – Odos dirbinių cecho meno vadovė, 1994–1995 – UAB „Vilniaus dailė“ odos dirbinių cecho vadovė.

¹¹ Kazimieras Simanonis Vilniaus „Dailės“ kombinate dirbo 1966–1972 m.

¹² Jūratė Stanevičiūtė-Ugianskienė Vilniaus „Dailės“ kombinate dirbo nuo 1966 m.

¹³ Bronius Bružas Vilniaus „Dailės“ kombinate dirbo 1969–1985 m.

¹⁴ Juozas Brazauskas įmonėje „Vilniaus dailė“ dirba nuo 1992 m., nuo 1999 metų šios įmonės direktorius.

¹⁵ doc. dr. Kęstutis Skerys – faleristikos kolekcininkas, Lietuvos olimpinės kolekcininkų asociacijos viceprezidentas.

¹⁶ Vilniaus „Dailės“ kombinato direktoriaus Vytauto Zarankos pranešimas minint kombinato 20-metį. Rankraštis, [Vilnius, 1966], in: Asmeninis V. Zarankos archyvas; Vilniaus „Dailės“ kombinato direktoriaus Vytauto Zarankos pranešimas minint kombinato 30-metį. Rankraštis, [Vilnius, 1976], in: Asmeninis V. Zarankos archyvas.

¹⁷ Indrė Rutkauskaitė, *Amatų įpaveldinimas Vilniuje*: Magistro baigiamasis darbas, Vilniaus universitetas, 2006.

*dirbiniuose XX a. istorinių pokyčių fone*¹⁸. Naudingi I. Rutkauskaitės pastebėjimai, aptariant sovietmečiu vartotą liaudies meistro sąvoką. V. Česnavičienės darbas skirtas gintaro dirbiniais, tačiau autorė pateikia nemažai vertingos informacijos ir apie veikusius „Dailės“ kombinatų.

Literatūra. Menotyrinių publikacijų apie Vilniaus „Dailės“ kombinatą iki šiol stigo. Tačiau buvo išleista keletas reklaminių leidinių ir katalogų. Tarp jų minėtinas informacinis bukletas, pristatantis Vilniaus „Dailės“ kombinato veiklą¹⁹. Apibendrinta informacija pateikta parodų kataloguose – „*Dailės kombinatai ir jų meniniai dirbiniai*“²⁰ ir „*Dailės kombinatų meniniai dirbiniai: etalonų paroda*“²¹. Gan išsami informacija apie kombinatų pateikta reklaminiame leidinyje *LTSR dailininkų sąjunga. LTSR dailės fondas* (1980)²², kuriame nurodoma, kiek kombinatuose dirbo dailininkų, kokie veikė cechai ir t.t. Informacijos taip pat galima rasti *Tarybinėje Lietuvos enciklopedijoje*²³. Naudinga faktologinė medžiaga – periodinėje spaudoje skelbti straipsniai apie Vilniaus „Dailės“ kombinatą. Tačiau visa minėta medžiaga yra ne analitinio, bet konstatuojamojo arba aprašomojo pobūdžio. Probleminiai menotyros klausimai šiose publikacijose nebuvo svarstomi.

Reikšmingi ir naudingi minėti leidiniai, išleisti parodoms – *Daiktų istorijos. Lietuvos dizainas 1918–2018* bei *Lietuvos taikomoji dailė ir dizainas 1918–2015*. Leidinyje *Daiktų istorijos. Lietuvos dizainas 1918–2018* svarbus menotyrininkės Lijanos Natalevičienės tekstas skirtas apžvelgti „Dailės“ kombinato ištakas²⁴. Parodos kataloge *Lietuvos taikomoji dailė ir dizainas 1918–2015* daug reprodukuota „Dailės“ kombinatų keramikos, metalo, medžio dirbinių. Atskiras straipsnis skirtas Kauno ir Vilniaus „Dailės“ kombinatų odos dirbiniais²⁵. Šie leidiniai ir parodos kartu svarbios tuo, kad bandoma legitimuoti dizaino sąvoką, pristatant „Dailės“ kombinatų gamintą produkciją.

Nagrinėjant Vilniaus „Dailės“ kombinato ištakas, buvo naudingi L. Natalevičienės tekstai apie bendrovės „Marginiai“ veiklą²⁶. Iš dalies rekonstruoti „Dailės“ kooperatyvo veikimo principą padėjo išleistas parodos katalogas *Lietuviška dailioji keramika: „Dailės“ kooperatyvo dailiosios*

¹⁸ Vilija Česnavičienė, *Tautiškumo ir ideologijos apraiškos gintaro dirbiniuose XX a. istorinių pokyčių fone*: Magistro baigiamasis darbas, Vytauto Didžiojo universitetas, 2012.

¹⁹ *Vilniaus kombinatas „Dailė“*: Vilniaus „Dailės“ kombinato reklaminis leidinys, Vilnius: LTSR Dailės fondo Vilniaus „Dailės“ kombinatas, 1978.

²⁰ „*Dailės kombinatai ir jų meniniai dirbiniai*“: Informacinis leidinys, parengė Genovaitė Jasiulienė, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, [s.a.].

²¹ „*Dailės kombinatų meniniai dirbiniai: etalonų paroda*“: Paroda skiriama „Dailės“ kombinatų penkiasdešimtmečiui, parengė Nijolė Žilinskienė, Genovaitė Jasiulienė, Danutė Skromanienė, Rūta Vitkauskienė, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 1996.

²² *LTSR dailininkų sąjunga. LTSR dailės fondas*: Informacinis reklaminis leidinys, parengė Irena Geniušienė, Danutė Zvionienė, Vilnius: Vaga, 1980.

²³ *Tarybų Lietuvos enciklopedija*, op. cit., p. 368.

²⁴ Lijana Natalevičienė, „Nuo „Marginių“ iki „Dailės“ kombinato“, in: *Daiktų istorijos. Lietuvos dizainas 1918–2018*, op. cit., p. 58.

²⁵ Nijolė Žilinskienė, „Kauno ir Vilniaus „Dailės“ kombinatų odos dirbiniai“, in: *Lietuvos taikomoji dailė ir dizainas 1918–2015*, op. cit., p. 367–368.

²⁶ Lijana Šatavičiūtė-Natalevičienė, *Antanas Tamošaitis: Gyvenimo ir kūrybos kelias*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003.

*keramikos dirbtuvių darbų paroda*²⁷, fragmentiškai aptartas kooperatyvo steigimas ir veikla XX a. lietuvių dailės istorijos 3 tome²⁸. Tyrimui buvo svarbios ir vertingos menotyrininkės Giedrės Jankevičiūtės, analizavusios 1940–1941 m. sovietinės okupacijos įtaką Lietuvos dailės gyvenimui, įžvalgos²⁹.

Literatūros sąrašė tam tikrą išimtį sudaro Jono Bubnio ir Vinco Jasiukevičiaus knyga *Dailioji keramika Lietuvoje*³⁰. Čia ne tik atskiras straipsnis skirtas Vilniaus „Dailės“ kombinato Keramikos cecho veiklai aptarti, bet ir pateiktas tekstas apie Meno tarybas – kada tokio tipo darinys įkurtas, kaip jis funkcionavo, kam buvo pavaldus, kiek narių sudarė tarybas, kokių sričių tarybos veikė. Svarbus ikonografinis šaltinis – faleristikos kolekcininkų Birutės Railienės ir Dariaus Railos sudarytas albumas *Vilnius ženkleliuose*³¹, kuriame publikuota 538 ženkliukai su pakankamai išsamia metrika, taip pat įvardinti, kas tyrimui buvo labai svarbu, gamintojai.

Sovietmečiu Lietuvoje veikusių „Dailės“ kombinatų veiklą pristato šio baigiamojo darbo autorės knyga *Meno pramonė. „Dailės“ kombinatų veikla (2020)*³². Šiame leidinyje apibendrintai apžvelgiamos trijų (Vilniaus, Kauno, Klaipėdos) „Dailės“ kombinatų ištakos (kaip kūrėsi ir plėtėsi), aprašyta struktūra, veiklos sritys ir kryptys, cechų ypatumai, įgyvendinti projektai (kurių didžioji dalis iki šių laikų neišliko), nedidelis ekskursas į kombinatų veiklą po 1990 metų. Leidinyje pateikiamas gausus masinės ir mažatiražių dirbinių (keramikos, metalo, gintaro, odos, liaudies meno) etalonų katalogas, kurį pavyko sudaryti bendradarbiaujant su muziejininkais. Archyvinės (dailininkų portretinės ir darbo, cechų aplinkos, įrangos, reklaminės gaminių, parodų ekspozicijų) nuotraukos, publikuojamos leidinyje, perteikia XX a. 5–9 dešimtmečiais vyravusią dvasią. Parengta išsami bibliografija, kurią sudaro per 100 straipsnių, publikuotų periodinėje spaudoje (*Kauno tiesa*, *Vakarinės naujienos*, *Komjaunimo tiesa*, *Jaunimo gretos*, *Kalba Vilnius*, *Tarybinė Klaipėda*, *Literatūra ir menas* ir kt.)³³. Šio leidinio medžiagą autorė panaudojo ir baigiamajame darbe. Tačiau knygos tikslas buvo susisteminti sukaupią fragmentišką informaciją. Magistriniame darbe siekiama ją interpretuoti vienu iš galimų probleminių aspektų, išsamiau ir giliau apžvelgti Vilniaus „Dailės“ kombinato ištakas, kūrimosi strategiją, besikeičiančios politinės santvarkos įtaką; plačiau aptarti

²⁷ *Lietuviška dailioji keramika: „Dailės“ kooperatyvo dailiosios keramikos dirbtuvių darbų paroda*, leidinį tvarkė ir nuotraukas darė A. Naruševičius, Kaunas: „Dailės“ kooperatyvas (Kauen-Wilnaer Verlags u. Druckerei Ges m.b.H.), [1942].

²⁸ *XX a. lietuvių dailės istorija*, t. 3: *Lietuvių tarybinė dailė 1940–1960*, Vilnius: Lietuvos TSR mokslų akademijos kultūros ir meno institutas, 1990.

²⁹ Giedrė Jankevičiūtė, *Po raudonąja žvaigžde: Lietuvos dailė 1940–1941 m.*: Parodos knyga, sudarytoja ir tekstų autorė Giedrė Jankevičiūtė, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2011.

³⁰ Jonas Bubnys, Vincas Jasiukevičius, *Dailioji keramika Lietuvoje*, Vilnius: Mokslas, 1992.

³¹ *Vilnius ženkleliuose*: Albumas, sudarytojai Birutė Railienė, Darius Raila, Vilnius: Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, 2005.

³² Rasa Dargužaitė, *Meno pramonė: „Dailės“ kombinatų veikla*, Vilnius: Vilniaus aukciono biblioteka, 2020.

³³ *Ibid.*, p. 44–49.

gamybinių cechų veikimo principą, paliesti dailininko socialinio statuso klausimą, komercinius aspektus. Taip pat baigiamajame darbe naudotasi privačiomis kolekcijomis, kurių rinkiniuose yra Vilniaus „Dailės“ kombinato gaminių.

Darbo struktūra

Darbą sudaro įvadas, trys dalys, išvados, iliustracijos ir priedai. Pirma dalis yra skirta apžvelgti Vilniaus „Dailės“ kombinato ištakas, aptarti kombinato struktūrą ir raidą. Siekiama atskleisti, kaip kintant politinei santvarkai ir pritaikant ankstesnes organizacines susivienijimų formas, palaipsniui buvo sukurtas ideologijai pavaldus meno pramonės gamybinis susivienijimas.

Antroje darbo dalyje pristatomi Vilniaus „Dailės“ kombinato gamybiniai cechai, jų veikimo specifika; glaustai nagrinėjami gamintos produkcijos meninio stiliaus klausimai ir aptariami įgyvendinti svarbiausi visuomeninių pastatų, parodų, muziejų ekspozicijų projektai. Analizuojama, kokiais būdais, sprendžiant specifinius skirtingų dailės sričių užda Vilnius, netiesiogiai buvo vykdoma valstybinė meno pramonės kontrolė.

Trečioje dalyje nagrinėjami organizaciniai kombinato veikimo ypatumai, turėję tiesioginę įtaką ideologijos sklaidai. Analizuojamas užsakovų, Meno tarybos ir komercinių veiksnių vaidmuo Vilniaus „Dailės“ kombinato veiklai.

I. VILNIAUS „DAILĖS“ KOMBINATO IŠTAKOS, STRUKTŪRA, RAIDA

Kombinatas (lot. *combinatus* – suderintas, sujungtas) – tai gamybinio susivienijimo sąvoka³⁴. Tokio tipo struktūra taikyta ir naudota Sovietų Sąjungos Respublikose. Lietuvoje veikė įvairių pramonės šakų – maisto (Vilniaus mėsos kombinatas, Šiaulių pieno kombinatas), baldų (Jonavos baldų kombinatas), tekstilės (Alytaus medvilnės kombinatas) ir kiti – kombinatai. Sovietmečiu Lietuvos didžiuosiuose miestuose – Kaune (nuo 1945), Vilniuje ir Klaipėdoje (abiejuose nuo 1946) – veikė trys kombinatai „Dailė“, kurie turėjo savo skyrius kituose miestuose (Panevėžyje, Šiauliuose, Palangoje ir kitur). SSRS tokio tipo kombinatų veikė apie 150³⁵ (pvz., Latvijoje – Rygos „Māksla“ kombinatas, Estijoje – Talino (nuo 1944), Tartu (nuo 1957) „Ars“ kombinatai ir t. t.). Lietuvoje pirmas kombinatas „Dailė“ įkurtas 1945 m. Kaune su filialais Vilniuje ir Klaipėdoje. Svarbu pažymėti, kad 1945 m. įkurtas „Dailės“ kombinatas nebuvo naujai sukurta struktūra, jis jau turėjo savo pagrindą (žr. I PRIEDAS). Jį sudarė liaudies menui ir namų pramonei remti tarpukariu įkurta „Marginių“ bendrovė (veikė 1930–1941), turėjusi savo parduotuves. Bendrovė įsteigta Jono Tallat-Kelpšos, Pauliaus Galaunės, Kristinos Arsaitės-Grinienės ir Alenos Stankevičaitės iniciatyva³⁶. Ši bendrovė organizuodavo liaudies dirbinių gamybą, supirkimą ir pardavimą. „[Bendrovės] „Marginiai“ krautuvei ypatingai (...) reikalingi (...) namų dirbiniai: lovatiesės, staltiesės, rankšluosčiai, žiurstai, takai – takeliai (grindims pakloti ir stalams), durų ir langų užuolaidos, raštuotos pirštinės, įvairios drobės, kilimai, kilimėliai, įvairūs mezginiai ir kt., medžio dirbiniai, žaislai, šposai, šaukštai, namų apyvokos reikmenys ir kt., molio dirbiniai (...), pintiniai baldai (...).“³⁷ Įkūrus „Dailės“ kombinatus, ši tradicija buvo tęsiama, tokio tipo dirbinius kūrė ir gamino vadinamieji liaudies meistrai, namudininkai, priklausę Liaudies meistrų cechui. Grįžtant prie „Marginių“ bendrovės, svarbu atkreipti dėmesį, kad etalonus liaudies meistrams kūrė profesionalūs dailininkai: Anastazija ir Antanas Tamošaičiai, Vytautas Kašuba, Konstancija Petrikaitė-Tulienė, Natalija Luščinaitė-Krinickienė, Bronius Murinas ir kiti³⁸. Gaminiai užsakinėti ne tik namudininkams, bet ir amatų mokyklų dirbtuvėms, amatininkų įmonėms pagal bendrovės pateiktus arba patvirtintus

³⁴ Įvairių ūkio šakų pramonės įmonių susivienijimas, kurio vienos įmonės produkcija yra žaliava (arba pusfabrikatis) kitai. Daugiau žr. *Tarptautinių žodžių žodynas*, Vilnius: Alma littera, 2005, p. 383.

³⁵ A. Jurkštas, „Koks bus darbų kraitis?“, in: *Komjaunimo tiesa*, 1976 01 16, Nr. 11 (7895), p.1.

³⁶ *Liaudies menui ir namų pramonei remti bendrovės „Marginiai“ įstatai*, Kaunas: kooperatinė „Raidės“ spaustuvė 1930.

³⁷ *Liaudies menui ir namų pramonei remti b[andro]vė „Marginiai“*: [prašymas pristatyti rankdarbius atidaromai bendrovės „Marginiai“ parduotuvei], Kaunas: kooperatinė „Raidės“ spaustuvė, 1930, p. 1.

³⁸ Lijana Šatavičiūtė, „Marginiai“, in: *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, [interaktyvus, žiūrėta 2020-03-19], <https://www.vle.lt/Straipsnis/Marginiai-12114>.

pavyzdžius³⁹. „Marginių“ bendrovės skyriai buvo įkurti ir kituose miestuose: 1938 m. – Šiauliuose, 1939 m. – Panevėžyje⁴⁰. 1938 m. Lietuvai atgavus Vilnių, „(...) mieste pradėta kurti lietuviškas įstaigas, siųsti savus, lietuvių, specialistus.“⁴¹ 1939 m. A. Tamošaitienei buvo pavesta įkurti „Marginių“ bendrovės skyrių Vilniuje ir vadovauti šio skyriaus parduotuvei Gedimino pr. 1a⁴². Tačiau netrukus politinė santvarka pasikeitė, 1940 m. Lietuva okupuota SSRS ir pradėta vykdyti sovietizacija. Pasak menotyrininkės L. Natalevičienės, skulptorius Juozas Mikėnas, baimindamasis, jog nacionalizavus „Marginių“ bendrovę, Lietuvoje neliks dailininkus telkusios organizacijos, pasiūlė A. Tamošaičiui įkurti „Dailės“ kooperatyvą⁴³. 1941 m. vasario 13 dieną priimtas nutarimas dėl „Dailės“ kooperatyvo veikimo ir jo sujungimo su „Marginių“ bendrove, jos aktyvais ir pasyvais⁴⁴. Prie „Dailės“ kooperatyvo taip pat buvo prijungta „Audėjo“ artelė ir 1940 m. nacionalizuota A. Murausko keramikos ateljė⁴⁵. Kooperatyvas telkė tapytojus, grafikus, skulptorius, taikomosios dailės atstovus; rūpinosi dailių dirbinių ir dailės reikmenų gamyba ir prekyba, priimdavo ir paskirstydavo užsakymus⁴⁶. „Kooperatyvo tikslas (...) organizuoti dailės darbuotojų veiklą, aukštos kokybės dailių dirbinių gamybą liaudies reikalams.“⁴⁷ Išskirti kooperatyvo uždaviniai: „imt[tis] koncentruoti įstaigų, įmonių ir organizacijų užsakymus, liečiančius gryniosios dailės kūrinius, ir jas aprūpin[ti] politbiuro narių, rašytojų ir šiaip žymesniųjų darbuotojų portretais bei skulptūromis (...)“⁴⁸, vėliau taps ir „Dailės“ kombinato vienu iš organizacinio veiklos principų. Kooperatyve dirbo apie 150 darbuotojų, veikė keramikos, medžio drožėjų ir tekstilės cechai⁴⁹. Pirmas kooperatyvo valdybos pirmininkas buvo Jonas Kuzminskis. Svarbu atkreipti dėmesį, kad „Dailės“ kooperatyvo branduolį sudarė žymūs dailininkai – Leonardas Kazokas, Juozas Mikėnas, Stepas Žukas, Vytautas Mackevičius, Antanas Gudaitis, Antanas Tamošaitis, Vladas Drėma, Liuda Vaineikytė,

³⁹ Baldų apmušalus, užuolaidas, lovatieses ir staltieses, audinius tautiniams drabužiams, medinius žaislus, statulėles, pintus baldus, gintaro papuošalus, odinius applančius ir albumus. Daugiau žr. Giedrė Jankevičiūtė, *Dailė ir valstybė: Dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje 1918–1940*: Monografija, Kaunas: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2003, p. 214.

⁴⁰ Lijana Štavičiūtė, „Marginiai“, op. cit.

⁴¹ Lijana Štavičiūtė-Natalevičienė, *Antanas Tamošaitis: Gyvenimo ir kūrybos kelias*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003, p. 51.

⁴² Ibid., p. 51.

⁴³ Ibid., p. 52.

⁴⁴ Lietuvos tarybų socialistinės respublikos liaudies komisarų tarybos nutarimas Nr. 114 [nuorašas], in: LLMA, f. 350, ap. 1, b. 1, l. 2.

⁴⁵ Laima Cieškaitė, „Taikomoji dekoratyvė dailė“, in: *XX a. lietuvių dailės istorija*, t. 3: *Lietuvių tarybinė dailė 1940–1960*, Vilnius: Lietuvos TSR mokslų akademijos kultūros ir meno institutas, 1990, p. 357, 364.

⁴⁶ „Dailės Koooperatyvas pradeda veikimą“, in: *Tarybų Lietuva*, 1941 04 23, Nr. 95 (175), p. 6; E. Medonis, „LTSR dailininkai ruošiasi aktyvesniam darbui“, in: *Tarybų Lietuva*, 1941 06 10, Nr. 134 (214), p. 3. Straipsnis publikuotas in: Giedrė Jankevičiūtė, *Po raudonąja žvaigžde*, op. cit., p. 233–234.

⁴⁷ Jonas Grinkevičius, „Platūs keliai kūrybai: Dailės kombinatui – 25 m.“, in: *Kauno tiesa*, 1966 12 10, Nr. 288 (4581).

⁴⁸ „Dailės Kooperatyvas pradeda veikimą“, op. cit.

⁴⁹ Jonas Bubnys, Vincas Jasiukevičius, op. cit., p. 81.

Mečislovas Bulaka, Petras Aleksandravičius, Viktoras Vizgirda, Justinas Vienožinskis⁵⁰. Toks žymių dailininkų branduolys susidarė neatsitiktinai. Okupacinė sovietų valdžia veikė itin apdairiai ir aktyviai, įtraukdama dailininkus į agitacinę veiklą ir už tai dosniai atlygindama. „(...) nuo pirmųjų okupacijos dienų pasitelkė žodinę bei vaizdinę propagandą, spraudžiančią mąstymą į siaurus ideologijos rėmus, [sovietai] skubėjo performuoti buvusios nepriklausomos Lietuvos Respublikos piliečių sąmonę.“⁵¹ Tais pačiais 1941 m. liepos 7 d. Lietuva okupuota Vokietijos. Tačiau, pasak menotyrininkės L. Natalevičienės, „Dailės“ kooperatyvas sėkmingai veikė ir vokiečių okupacijos laikotarpiu⁵². Karo metais „(...) kooperatyvas prisiderindamas prie karo sąlygų, gamina ir parduoda šalia meno dirbinių ir kasdieniniam vartojimui reikalingus daiktus, kaip pvz., keramikos indus, medinius šaukštus ir kitas reikmenes.“⁵³ Nors vyko II pasaulinis karas, 1942 m. pavyko suorganizuoti „Dailės“ kooperatyvo parodą ir išleisti parodą pristatantį katalogą⁵⁴. Kataloge glaustai aptarta „Dailės“ kooperatyvo veikla; pabrėžiama, kad reorganizavus „Marginių“ bendrovę į kooperatyvą, sovietų valdžia darė spaudimą ir siekė kooperatyvą išnaudoti politinės propagandos tikslams. „Bolševikai buvo uždraudę pardavinėti mūsų kaimo dievadirbių drožtus smūtkelius ir ornamentuotus lietuviškus kryžius. Jų vieton buvo siūloma gaminti ir platinti bolševikų „dievukų“ biustus ir bareljefus.“⁵⁵ „Dailės“ kooperatyvas veikė itin permainingu laikotarpiu, kai viena politinė santvarka keitė kitą, vyko II pasaulinis karas. Išsamios studijos apie kooperatyvo veiklą nėra, informacija labai fragmentiška, tačiau iš turimos medžiagos aiškėja, kad kooperatyvo veikimo principu ryškėjo kombinato modelio kontūrai.

1944 m. Lietuva antrą kartą okupuota SSRS. 1945 m. sausio 29 d. įsteigtas Dailės fondas su centru Vilniuje ir patvirtintas „Dailės“ kooperatyvo narių visuotinio susirinkimo 1944 m. lapkričio 26 d. nutarimas įjungti „Dailės“ kooperatyvą su visais jo padaliniais į Lietuvos Dailės fondo sistemą, sudarant Dailės fondo kombinatą „Dailė“ su centru Kaune⁵⁶. Šio kombinato filialai veikė Vilniuje ir Klaipėdoje, o 1946 m. jie tapo atskirais „Dailės“ kombinatais [1 il.]. 1946 m. Jono Kuzminskio iniciatyva patvirtinti Vilniaus „Dailės“ kombinato nuostatai, kuriuose pateikti pagrindiniai kombinato

⁵⁰ Klemensas Čerbulėnas, „Grožis liaudžiai: Kauno „Dailės“ kombinato 25-mečio proga“, in: *Literatūra ir menas*, 1967 02 04, Nr. 5 (1055).

⁵¹ Giedrė Jankevičiūtė, *Po raudonąja žvaigžde*, op. cit., p. 24.

⁵² Lijana Natalevičienė, „Nuo „Marginių“ iki „Dailės“ kombinato“, op. cit., p. 58.

⁵³ *Lietuviška dailioji keramika: „Dailės“ kooperatyvo dailiosios keramikos dirbtuvių darbų paroda*, op. cit.

⁵⁴ Ibid.

⁵⁵ Ibid.

⁵⁶ LTSR Liaudies Komisarų Tarybos nutarimas apie Dailės fondo ir kombinato „Dailė“ įsteigimą, fondo nuostatai, op. cit., l. 1.

uždaviniai: „sudaryti geresnes sąlygas dailei augti, diegti dailės kūrinius buityje, ugdyti žmonių estetinį skonį, tiražuoti aukštos meninės vertės dirbinius.“⁵⁷ Kombinatai buvo pavaldūs Dailės fondui.

Vilniaus „Dailės“ kombinato cechai, veiklos sritys plėtėsi pamažu. Pradžioje kombinate dirbo apie 110 darbuotojų, iš kurių 20 buvo profesionalūs dailininkai⁵⁸. Pirmaisiais veiklos metais kurti tapybos ir grafikos kūriniai, odos, medžio, tekstilės dirbiniai, atlikti kuklūs apipavidalinimo darbai: stendai, portretai, herbai, iškabos ir panašiai⁵⁹. Kombinato veikloje dalyvavo tokie žymūs dailininkai kaip Justinas Vienožinskis (dirbo 1951–1952), Jonas Kuzminskis, Vytautas Jurkūnas, Irena Trečiokaitė-Žebenkienė, Vaclovas Kosciuška (dirbo 1953–1963), Bronius Uogintas ir kiti. Laikotarpis buvo sudėtingas, po karo buvo daug sugriautų pastatų, nauja politinė santvarka kūrė naujas pavaldžias institucijas. Tad „Dailės“ kombinatas atlikdavo ir vadinamuosius neprofilinius darbus – remonto, dažymo, siuvimo⁶⁰. Pavyzdžiui, siūtos pagal užsakymą užuolaidos⁶¹. 1959 m. prie „Dailės“ kombinato prijungus Vilniaus miesto apipavidalinimo įstaigą, išplėstas Apipavidalinimo cechą ir jo veikla – apipavidalintos valstybinės, dainų, sporto šventės, miesto gatvės, aikštės ir kita⁶².

Vilniaus „Dailės“ kombinato veiklai darė įtaką ir tai, jog cechai ir administracinės patalpos veikė įvairiose patalpose, įvairiose miesto vietose. Administracijos patalpos buvo M. Gorkio g. 34 (dabar Pilies g. 32) [2 il.], Medžio, Metalų ir Apiforminimo, Odos cechai – Užupio g. 2. Vitražo krosnys buvo Antakalnyje, vėliau dvi krosnys perkeltos į uždarytą Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčios Suzinų koplyčią Trakų g. 9⁶³. Dabartinio Muzikos, teatro ir kino muziejaus patalpose buvo vienas Apipavidalinimo padalinys. 1948 m. uždarytoje Šv. apaštalo Baltramiejaus bažnyčioje Užupyje įsteigtas Skulptūros cechai. Iš abiejų bažnyčios šonų buvo pastatyti priestatai, kuriuose įrengtos skulptorių studijos; choras ir zakristija taip pat buvo skirti studijoms. Bažnyčios salėje buvo keliamasis kranas, rūsyje įrengta katilinė, kuro sandėlis, išvestas kaminais⁶⁴. 1959 m. Dailės fondas kombinatui skyrė naujai pastatytas patalpas Grybo g., kur buvo įsteigtas Estampo cechai; čia 1960 m. pradėti tiražuoti lietuvių grafikų darbai⁶⁵.

⁵⁷ Danutė Skromanienė, „Vilniaus „Dailės“ kombinato keramikos etalonai“, in: *Lietuvos dailės muziejus. Metraštis*, Vilnius, 1998, t. 2, sudarytoja Ona Mažeikienė, p. 185.

⁵⁸ Vilija Česnavičienė, op. cit., p. 27.

⁵⁹ Vilniaus „Dailės“ kombinato direktoriaus Vytauto Zarankos pranešimas minint kombinato 30-metį, op. cit., p. 3.

⁶⁰ Vilniaus „Dailės“ kombinato direktoriaus Vytauto Zarankos pranešimas minint kombinato 20-metį, op. cit., p. 2.

⁶¹ TSRS Lietuvos fondas Lietuvos skyrius Vilniaus dailės darbų gamybinis kombinatas „Dailė“. Nr. 1567, 1954 spalio mėn. 14 d. [„Dailės“ kombinato raštas A. Baranausko ir A. Vienuolio-Žukausko memorialiniam muziejui dėl užuolaidų], in: *Lietuvos integrali muziejų informacijos sistema*, [interaktyvus, žiūrėta 2020-04-06], https://www.limis.lt/greita-paieska/perziura/-/exhibit/preview/197581313?s_id=WtillGLO5UOmN8&s_ind=1&valuable_type=EKSPONATAS.

⁶² Vilniaus „Dailės“ kombinato direktoriaus Vytauto Zarankos pranešimas minint kombinato 20-metį, op. cit., p. 5.

⁶³ 1969 metais koplyčia restauruota pagal architekto Antano Kunigėlio projektą ir įrengta suvenyrų parduotuvė. Daugiau žr. Antanas Rimvydas Čaplinskas, *Vilniaus gatvių istorija: Šv. Jono, Dominikonų, Trakų gatvės*, Vilnius: Charibė, 2008, p. 229.

⁶⁴ Morta Baužienė, *Pasižvalgymas anapus Vilniaus miesto gynybinės sienos*, Vilnius: Savastis, 2015, p. 28.

⁶⁵ Vilniaus „Dailės“ kombinato direktoriaus Vytauto Zarankos pranešimas minint kombinato 30-metį, op. cit., p. 5.

Po visa miestą išsimėčiusios dirbtuvės komplikavo kombinato veiklą. Tad 1960 m. Vilniuje „Dailės“ kombinatui buvo išskirtas sklypas naujo pastato [3–4 il.] statyboms Kauno gatvėje⁶⁶ [5–7 il.]. 1966 m. pastatytame pastate įkurtos naujos keramikos, juvelyrikos, odos gaminių dirbtuvės, Liaudies meistrų cechasis. Išplėstos skulptūros dirbtuvės. „Kolektyvas džiaugėsi pagerėjusiomis šviesiomis darbo sąlygomis.“⁶⁷ Kadangi poreikis ir apimtys augo, statyti priestatai – Skulptūros cechasis, vadinamasis angaras, kuriame įsikūrė Apipavidalinimo cechasis⁶⁸. Pastačius naują kombinato pastatą, nuo 1966 m. kombinato veikla plėtėsi, buvo užsakomi stambūs projektai, įvairių sričių dailės kūriniai, naudoti ne tik Lietuvoje, bet ir kitose SSRS šalyse; gaminta paklausė dideliais tiražais įvairioms progoms suvenyrinė produkcija visai sąjungai. 1967 m. kombinate dirbo 257 darbuotojai, iš kurių net 226 dailininkai, 93 – Dailininkų sąjungos nariai⁶⁹. O pagal 1980 metų duomenis, paskelbtus informaciniame reklaminiame leidinyje *LTSR dailininkų sąjunga. LTSR dailės fondas*, visuose trijuose kombinateuose dirbo 1878 žmonės⁷⁰. Vilniaus „Dailės“ kombinate dirbo 572, iš jų 319 dailininkų, tarp kurių 119 Dailininkų sąjungos nariai⁷¹. 1985 metų duomenimis Vilniaus „Dailės“ kombinate dirbo jau 660 žmonių⁷² [8 il.]. Kombinate dirbo įvairių sričių menininkai: tapytojai, skulptoriai, grafikai, architektai, keramikai, odininkai, juvelyrai ir liaudies meistrai. Vieni kūrė vadinamuosius etalonus, pagal kuriuos buvo gaminama masinė produkcija, kiti, kūrybinių darbų skyriuje – vadinamuosius mažatiražius dirbinius, tačiau, pvz., degdavo, glazūruodavo kiti darbuotojai Keramikos ceche. Dar kiti dailininkai dirbo dekoruotojais, išpildytojais, dailininkais atlikėjais (žiedėjai ir pan.). Gamintos produkcijos meninis lygis buvo įvairus. Masinė produkcija vienaip ar kitaip darė įtaką vartotojų skoniu, diktavo tuometes mados kryptis; Vilniaus „Dailės“ kombinato apipavidalinta visuomeninių pastatų interjerų ir eksterjerų, viešojo erdvė atspindėjo sovietmečio „dvasią“.

Kokius tikslus, užda Vilnius kėlė „Dailės“ kombinatas, galima sužinoti iš straipsnių periodinėje spaudoje, kuri daugiau ar mažiau privalėjo įtvirtinti ir diegti ideologiškai aprobuotas vertybes: pateikti kuo didesnį, aukštos meninės kultūros kūrinių asortimentą plačiai visuomenei, atlikti įvairius užsakymus, nešti į gyvenimą ir kasdienę buitį grožį, estetinį pasigėrėjimą, džiaugsmą⁷³. Neatsitiktinai straipsnių apie „Dailės“ kombinatų produkciją ir veiklą antraštėse dažnai vyravo žodis

⁶⁶ Vilniaus „Dailės“ kombinato pastato projektą parengė „Pramonės statybos projektavimo institutas“, Vilniaus filialas, direktorius Mikšta, vyriausiasis inžinierius Povilionis, statybos sektoriaus vadovas Norkus, projektavo Medeišis. Žr. *Vilniaus kombinatas „Dailė“*: Brėžinys, in: Asmeninis V. Zarankos archyvas.

⁶⁷ Vilniaus „Dailės“ kombinato direktoriaus Vytauto Zarankos pranešimas minint kombinato 30-metį, *ibid.*, p. 9.

⁶⁸ Iš pokalbio su Juozu Brazausku. 2019 01 17, autorės asmeninis archyvas.

⁶⁹ Vilija Česnavičienė, *op. cit.*, p. 27.

⁷⁰ *LTSR dailininkų sąjunga. LTSR dailės fondas*, *op. cit.*, p. 9.

⁷¹ *Ibid.*, p. 9.

⁷² Численность Вильнюсского комбината "Дайле", in: Asmeninis V. Zarankos archyvas.

⁷³ Klemensas Čerbulėnas, „Grožis liaudžiai: Kauno „Dailės“ kombinato 25-mečio proga“, *op. cit.*,

„grožis“⁷⁴. Tai buvo programinė sovietinės ideologijos dalis. „Komunizmas – grožio era“, – rašė Lionginas Šepetys knygoje *Daiktų grožis*⁷⁵. Tuometinėje periodinėje spaudoje akcentuota:

Partijos XXIII suvažiavimo Direktyvose pabrėžiama, jog (...) vietinės pramonės įmonėse reikės gaminti daugiau puikios kokybės kultūrinės buitinės paskirties prekių, vystyti dailės verslus. Šitie uždaviniai taikytini ir dailės profilio įmonėms. Juk kylant liaudies materialinei gerovei bei kultūrai, padidės ir dailės gaminių poreikavimas (...).⁷⁶

Taip pat siekta sudaryti kūrybines sąlygas dailininkams įgyvendinti savo kūrinius, remti juos materialiai, suburti liaudies meistrus ir tinkama linkme nukreipti jų kūrybą⁷⁷, „(...) padėti dailininkų kūrinius platinti plačiose liaudies masėse, organizuojant tam tikslui parodas, salonus-parduotuves ir t.t.“⁷⁸ Tačiau dailininkai buvo ne tik remiami, bet ir kontroliuojami.

„Dailės“ kombinatuose, kaip ir kitose tuo metu veikusiose įstaigose, propaguotas ir skatintas vadinamasis socialistinis lenktyniavimas, kuris iš laiko perspektyvos atrodo ir teatrališkas, ir patosiškas. „Siekant pakelti darbo našumą, pagerinti dirbinių kokybę, tarp atskirų skyrių, brigadų ir pavienių darbininkų vystomas socialistinis lenktyniavimas.“⁷⁹ Periodikoje skelbti socialistinio lenktyniavimo nugalėtojai: „[Vilniaus] kombinato kolektyvas ne kartą tapdavo sąjunginio socialistinio lenktyniavimo nugalėtoju tarp šalies dailės fondo sistemos įmonių, o praėjusiais metais du ketvirčius užėmė prizines vietas. Už trečiojo ketvirčio rezultatus jam pripažinta antra vieta.“⁸⁰ Tokia propagandinė judėjimo forma buvo dalis diegtos socialistinės ideologijos.

Išnagrinėjus „Dailės“ kombinato ištakas, buvo sudaryta chronologinė schema (žr. I PRIEDAS). Išryškėjo, kad tarpukariu sukurta „Marginių“ bendrovės struktūra, vėliau vystyta, plėtotą ir pritaikyta kombinato formavimui, tik pasikeitus politinei santvarkai naudota sovietinė retorika. Įkūrus „Dailės“ kombinatą svarbus vaidmuo teko pagrindą sudariusiam Liaudies meistrų cechui. Be to, verta atkreipti dėmesį, kad keičiantis politinei santvarkai bendrovė „Marginiai“ buvo reorganizuota į „Dailės“ kooperatyvą. Pastarojo veikloje atsispindėjo būsimo kombinato modelio

⁷⁴ Klemensas Čerbulėnas, *ibid.*; Klemensas Čerbulėnas, „Grožis mūsų buičiai“, in: *Kauno tiesa*, 1982 01 09, Nr. 7 (10691), p. 4; B. Žulys, „Kelias į grožio pažinimą“, in: *Kūrybinė savaitė: „Kauno tiesos“ literatūros ir meno puslapiai*, 1977 02 22, Nr. 8 (207).

⁷⁵ Lionginas Šepetys, *Daiktų grožis*, Vilnius: Mintis, p. 3.

⁷⁶ J. Grinkevičius, „Dailės gaminiai – masėms: TSKP XXIII suvažiavimo nutarimus įgyvendinant“, in: *Kauno tiesa*, 1966 04 29, Nr. 100 (4392).

⁷⁷ Vilniaus „Dailės“ kombinato direktoriaus Vytauto Zarankos pranešimas minint kombinato 20-metį, *op. cit.*, p. 1.

⁷⁸ J. Grinkevičius, „Dailės gaminiai – masėms: TSKP XXIII suvažiavimo nutarimus įgyvendinant“, in: *Kauno tiesa*, 1966 04 29, Nr. 100 (4392).

⁷⁹ Stasys Džiautas, „Daugiau meninių dirbinių: Pasikalbėjimas su Vilniaus „Dailės“ kombinato direktoriaus pavaduotoju drg. Džiautu“, in: *Komjaunimo tiesa*, 1953 09 06, Nr. 176 (2027).

⁸⁰ A. Jurkštas, *op. cit.*, p. 1.

struktūra, nes į kooperatyvo veiklą buvo įtraukti ne tik liaudies meistrai ir namudininkai, bet ir profesionalūs dailininkai; įkurta keramikos dirbtuvė ir tekstilės cechas. Kooperatyvą reorganizavus į „Dailės“ kombinatą, jis tapo pavaldus/priklausomas nuo Dailės fondo. Vilniaus „Dailės“ kombinatas tapo savarankišku vadinamuoju gamybiniu vienetu 1946 metais. Kombinato veikla ir cechai vystėsi pamažu. 1966 m. pastatius Vilniaus „Dailės“ kombinatui skirtą pastatą, įstaigos apimtys ir veikla sparčiai plėtėsi, kombinato produkcija buvo paklausi visoje buvusioje SSRS. Vilniaus „Dailės“ kombinate dirbo apie 300 dailininkų, tai byloja, kad menininkai nuolat turėjo užsakymų, patys kūrė etalonus, turėjo socialines garantijas, stabilias pajamas. Tačiau taip pat neišvengiamai teko taikytis prie sovietinių ideologinių reikalavimų.

II. VILNIAUS „DAILĖS“ KOMBINATO GAMYBINIAI CECHAI

Vilniaus „Dailės“ kombinate veikė Apipavidalinimo ir Kūrybinių darbų, Skulptūros, Estampo, Medžio apdirbimo, Odos, Metalų, Keramikos, Liaudies meistrų cechai. Jie įgyvendindavo tiek didelius projektus – įrengdavo visuomeninių pastatų interjerus ir eksterjerus, tiek gamino autorinius, mažatiražius ir tiražinius dirbinius. Kai kurių cechų darbai glaudžiai susiję ir persipynę, tad ne visada būta griežtų ir aiškių ribų. Be to, įvairiuose šaltiniuose dažnai skirtingai įvardinami Vilniaus „Dailės“ kombinato cechai – vienur vadinami baru, kitur – dirbtuvėmis. Šiame darbe vartosime cecho sąvoką. Aiškiai apibrėžti Metalų, Odos, Keramikos, Liaudies meistrų cechai, dėl to nekyla jokios painiavos. Keblumų kilo dėl, pavyzdžiui, vienur vadinamu Medžio apdirbimo, kitur – Stalių cechu. Vilniaus „Dailės“ kombinatas vadintas kūrybine ir gamybine baze, kurioje galima išskirti pagal veiklos pobūdį ir specifiką dvi pagrindines grupes (žr. II PRIEDAS): kūrybinę ir pramoninę⁸¹. Darbe kūrybinei grupei priskirsime Apipavidalinimo ir Kūrybinių darbų, Skulptūros, Medžio, Estampo cechus. Medžio cechas šiai grupei priskiriamas dėl darbo specifikos, jo veikla (čia gaminti kūrinių rėmai, parodų, muziejų įrenginiai, baldai, stendai ir pan.) glaudžiai susijusi su Apipavidalinimo ir Kūrybinių darbų cechu. Tad, manytina, neverta šio cecho veiklos aptarti atskirai. Kūrybinėje grupėje įgyvendinti monumentaliosios skulptūros, freskos, vitražo, mozaikos, sieninės tapybos bei įvairūs dekoratyvinės dailės – keramikos, metalo, medžio, odos pano ir kiti stambūs darbai pagal atskirų įstaigų, žinybų ar ministerijų užsakymus⁸². Dauguma šių projektų buvo vienetiniai. Kitą – vadinamąją pramoninę darbų – grupę sudaro odos, metalo, keramikos, liaudies meistrų dirbiniai. Čia vyraujančią dalį sudarė tiražinė ir mažatiražė produkcija.

II. 1. Apipavidalinimo ir kūrybiniai projektai

Kūrybinės darbų grupės veiklą sudarė vadinamasis kompleksinis projektavimas, kurį įgyvendindavo Apipavidalinimo ir Kūrybinių darbų cechai. Užduotis vykdė beveik visi kombinato cechai, kuriems vadovavo architektų grupė. Jie kartu su įvairių specialybių dailininkais kūrė vadinamąjį vaizdinį-tematinį scenarijų, pagal kurį tvarkytos architektūrinės erdvės, numatytos vietos meniniams akcentams⁸³. Įgyvendinant projektus, visa reikalinga įranga kurta kombinate.

⁸¹ LTSR dailininkų sąjunga. LTSR dailės fondas, op. cit., p. 9.

⁸² Ibid., p. 9.

⁸³ Ibid., p. 10.

Apipavidalinimo cecho darbuotojai laikyti atlikėjais, o Kūrybinių darbų cechuose dirbo dailininkai ir architektų grupė (ją sudarė 15 architektų), rengę projektus interjerams ir eksterjerams – kurtos skulptūrinės kompozicijos, dekoratyviniai akcentai, biustai, gobelenai, vitražai, mozaikos, sgrafito, metalo plastikos, keramikos ir odos reljefiniai pano. Kombinate veikė Skulptūros (čia dirbo akmenskaldžiai), Mozaikos, Vitražo cechai.

Vadinamoji kūrybinių darbų kryptis pradėta formuoti XX a. 5 dešimtmetyje. 1949 m. buvo kuriamos skulptūros tiražavimui – dažniausiai tai buvo sovietų nomenklatūros, proletariato vadų, kultūros veikėjų biustai, portretai, bareljefai. Suprantama, norint įtvirtinti sovietinę ideologiją, tokių skulptūrų poreikis buvo itin didelis. Skulptūras liejo gamyklose prie Maskvos, Leningrade (dabar Sankt Peterburgas) ir Minske. Kombinate dirbo žymūs dailininkai: Juozas Mikėnas, Bronius Pundzius, Robertas Antinis, Juozas Kėdainis, Liudvikas Strolis, Vytautas Palaima, Konstantinas Bogdanas ir kiti⁸⁴. Vilniaus „Dailės“ kombinate 1952 m. skulptoriai Juozas Kėdainis, Juozas Mikėnas, Bronius Pundzius, Bernardas Bučas, Petras Vaivada, Napoleonas Petrulis ir Bronius Vyšniauskas sukūrė vieną žymiausių Žaliojo tilto per Nerį Vilniuje grupinį skulptūrų ansamblį (2015 m. skulptūros nukeltos). Žinoma, šios skulptūros – tai chrestomatinis socrealistinio meno pavyzdys. Nors ansamblis kurtas septynių autorių, vargu ar išskirtume nors vieną individualų skulptoriaus braižą.

Vilniaus „Dailės“ kombinate Skulptūros ceche lieti gipsiniai skulptūrų modeliai, kurie vėliau buvo perkeliama į patvarią medžiagą. Kombinato akmenskaldžiai ir meistrai akmenyje, granite ar marmure įgyvendindavo dailininko sukurtą ir Meno tarybos patvirtintą skulptūros modelį⁸⁵. Vilniaus „Dailės“ kombinate įgyvendinti stambūs skulptūriniai projektai: skulptoriaus Gedimino Jokūbonio *Motina* [9–10 il.] Pirčiupių kaime (1960, archit. Vytautas Gabriūnas)⁸⁶ ir paminklas iš granito Adomui Mickevičiui Vilniuje (1984 m., archit. Vytautas Edmundas Čekanauskas), Kryžkalnio bronzinis paminklas *Kryžkalnio motina* [11 il.] (skulpt. B. Vyšniauskas, archit. V. Gabriūnas, vitražistas K. Morkūnas [12 il.]; 1972, 1990 išmontuota, dabar Grūto parke), memorialas kariams prie Salduvės piliakalnio Šiauliuose [13 il.] (skulpt. Juozapas Kęstutis Patamsis, archit. Gražina Pajarskaitė; 1977, po 1992 išmontuotas), paminklas poetui Juliiui Janoniui Biržuose (skulpt. K. Bogdonas, archit. Vytautas Brėdikis, 1976)⁸⁷. Įvairiuose miestuose ir miesteliuose (Vilniuje, Kaune, Panevėžyje, Druskininkuose, Biržuose, Lazdijuose, Ukmergėje, Šiauliuose ir kt.) statyti kombinato dailininkų sukurti ir kombinate atlikti paminklai, sovietinės tematikos monumentai ir skulptūrinės

⁸⁴ Vilniaus „Dailės“ kombinato direktoriaus Vytauto Zarankos pranešimas minint kombinato 30-metį, op. cit., p. 3.

⁸⁵ *LTSR dailininkų sąjunga. LTSR dailės fondas*, op. cit., p. 10.

⁸⁶ Vilniaus „Dailės“ kombinato direktoriaus Vytauto Zarankos pranešimas minint kombinato 30-metį, ibid., p. 5.

⁸⁷ *LTSR dailininkų sąjunga. LTSR dailės fondas*, ibid., p. 10.

kompozicijos, antkapiniai paminklai, dekoratyvinės skulptūros. Vilniuje nuo 1977 m. iki 1982 m. pastatyta dvylika dekoratyvinių (*Barbora*, skulpt. Vladas Vildžiūnas, archit. V. Aukštikalnienė; *Šeima*, skulpt. Leonas Žuklys, archit. Gediminas Baravykas; abi 1982) skulptūrų.⁸⁸

Sovietinės tematikos monumentai ir memorialai kurti itin didelio formato, dažniausiai laikantis socrealistinės dailės kanonų. Kai kurie monumentai tapdavo ir lankomu traukos centru. Pavyzdžiui, Šiauliuose, ant Salduvės piliakalnio pastatytas monumentas dažnai pritraukdavo ir jaunavedžius, kurie ten fotografuodavosi.

Apipavidalinimo ir Kūrybinių darbų cechuose kurti interjerų ir eksterjerų projektai. Svarbu atkreipti dėmesį, kad sovietmečiu pagal įstatymą buvo privalu įtraukti į statomų pastatų sąmatą 2–4 % pastato vertės dailės darbams interjere ir eksterjere. Akivaizdu, kad lėšos buvo skirtos įtvirtinti ir diegti per dailės kūrinius sovietinę ideologiją. 1958 m., statant Akmenės cemento gamyklos kultūros rūmus (dabar Akmenės rajono savivaldybės kultūros centras), pirmą kartą buvo sukurti specialiai statomam pastatui vitražai, freskos, sgrafitas⁸⁹. Interjeras dekoruotas dailininkės Irenos Trečiokaitės-Žebenkienės (*Darbas ir Pasitarimas*) [14–15 il.] ir Sofijos Veiverytės (*Liaudies šokis*) [16 il.] freskomis, Algimanto Stoškaus ir Irenos Gylytės-Vitkauskienės (*Obuolių rinkimas*) vitražais, Jono Jukonio (rūmų mažoji ir didžioji salės) sgrafitu, Jono Švažo tapyba. Taip pat baldai ir šviestuvai sukurti Vilniaus „Dailės“ kombinate. Akmenės kultūros rūmų pavyzdys puikiai iliustruoja sovietmečiu taikytą reikalavimą, įgyvendinant pastatų interjero dekoravimo darbus naudoti propagandinę agitaciją. Freskose atsispindi sovietinės vizualinės programos turinys. I. Trečiokaitės-Žebenkienės freskų tiek tematika (apie darbą, darbo žmogų), tiek socrealistinė stilistika atitinka sovietinį vizualų kanoną. S. Veiverytės freska ekspresyvesnė, tačiau kuriama optimistinė nuotaika ir stilistika gan artima socrealistinei dailei.

Sovietmečiu statyta daug naujų visuomeninių pastatų: kultūros namai, miesto tarybos, valgyklos, kavinės, pašto skyriai, mokyklos, ligoninės, bibliotekos, kultūros rūmai, knygynai, parduotuvės, poilsio namai, santuokos rūmai ir kitos įstaigos, kurias, kaip jau minėta, buvo privalu dekoruoti meno kūriniais. Interjerai puošti įvairiai – ir monumentaliosios (sienų tapyba, vitražas, mozaika), ir taikomosios dekoratyvinės dailės (odos, keramikos pano, metalo plastika) kūriniais. Vilniuje sukurti interjerai: Laimučio Ločerio sgrafito pano *Taurų medžioklė* kavinėje „Tauras“ (1961), kuriame svarbus ne tik piešinys, bet ir sienos faktūra⁹⁰; vaikų kavinė „Nykštukas“ [17 il.] puošta dailininkų Algirdo Steponavičiaus ir Birutės Žilytės žaismingu, stilizuotų lietuvių liaudies

⁸⁸ Paminklai ir dekoratyvinės skulptūros Vilniaus mieste pastatyti nuo 1977, in: Asmeninis V. Zarankos archyvas.

⁸⁹ Boleslovas Klova, *Lietuvių monumetalioji dekoratyvinė tapyba: freska, sgrafitas, mozaika*, Vilnius: Vaga, 1975, p. 25.

⁹⁰ Algimantas Mačiulis, *Dailė architektūroje*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003, p. 100.

pasakų motyvų pano (1964, bendraautorius L. Ločeris; neišliko). Išsiskyrė modernios, novatoriškos Teodoro Kazimiero Valaičio⁹¹ metalo plastikos kompozicijos įkomponuotos maitinimo įstaigose (kavinėse, restoranuose). 1963 m. architektas Eugenijus Cukermanas, projektavęs „Dainavos“ kavinės interjerą, pasiūlė T. K. Valaičiui sukurti dekoratyvinį akcentą. T. K. Valaitis sukūrė reljefą *Saulė* (neišliko) [19 il.], kuris buvo žinomas ir už Lietuvos ribų⁹². Minėtoje „Dainavos“ kavinėje sukurto keramikos plokštės ir vazos dailininkės Danutės Gobytės-Daunorienės⁹³. Svarbiu kavinės, restorano akcentu tapo scena su dekoruota sieniele⁹⁴. Tokio tipo metalo plastikos sienelių T. K. Valaitis sukūrė viešbučio „Gintaras“ (1965, neišliko) [20 il.] ir „Žirmūnų“ (1969, neišliko) restoranų salėse⁹⁵. Minėtame „Žirmūnų“ restorane T. K. Valaitis sukonstravo pertvarą iš lietuviško dulkių siurblio *Saturnas* sferinių korpusų [21 il.]; tokį kūrybinį sprendimą, paskatino sovietmečiu vyravęs medžiagų trūkumas⁹⁶. 1965 m. restoranas „Vilnius“ dekoruotas Gražinos Degutytės-Švažienės keramikos pano ir Marijos Mackelaitės⁹⁷ vitražu *Vilnius*. Restorane „Šaltinėlis“ 1970 m. Bronius Baliulevičius sukūrė dekoratyvinę keramikos sienelę [22 il.], Ona Pučkoriūtė-Baliulevičienė⁹⁸ – dekoratyvines vazas, o T. K. Valaitis – įspūdingą iš gipso lietuvių biomorfinių formų sienelę [23 il.]. T. K. Valaičio dekoratyviniai interjero elementai išsiskyrė originalia, modernia forma, svarbus vaidmuo teko parinktomis detalių medžiagoms.

1969–1972 m. buvo sukurtas vienas novatoriškiausių ir reikšmingiausių ansamblių – Valkininkų vaikų sanatorijos „Pušėlė“ interjeras, kurį puošė A. Steponavičiaus ir B. Žilytės sieninė tapyba [18 il.], dailininkės Aldonos Ličkutės-Jusionienės dekoratyvinės keramikos plokštės. 1973 m. Vitolis Trušys sukūrė freską *Medicina* [24 il.] Šiaulių medicinos mokyklai⁹⁹, 1975 m. dailininkai Romas ir Nijolė Dalinkevičiai – Ignalinos kultūros namams freską-sgrafitą *Gamtos pasaulyje* [25 il.], vaizduojančią regiono fauną ir florą. Algirdas Dovydėnas¹⁰⁰ sukūrė keturius dekoratyvius Vilniaus vitražus „Lėlės“ teatrui Vilniuje, Andrius Giedrimas – vitražą *Elektrifikacija* Vilniaus gamyklai „Elfa“ (visi 1975), minėtos gamyklos profilaktoriumas 1982 m. papuoštas Marijos Mačiulienės mozaika *Vakaras*. Antanas Kmieliauskas sukūrė freskas Vilniaus universiteto knygyne (1978) [26 il.] ir rektorato

⁹¹ Teodoras Kazimieras Valaitis Vilniaus „Dailės“ kombinate dirbo dailininku nuo 1965 metų.

⁹² Teodoras Kazimieras Valaitis: Parodos katalogas, Parodos kuratorė ir katalogo sudarytoja Giedrė Jankevičūtė, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2014, p. 159.

⁹³ Danutė Gobytė-Daunorienė Vilniaus „Dailės“ kombinate 1968–1991 m. dirbo Keramikos cecho dailininke.

⁹⁴ Teodoras Kazimieras Valaitis, *ibid.*, p. 158.

⁹⁵ *Lietuvos dailininkų žodynas*, t. 4: 1945–1990, sudarytoja Milda Žvirblytė, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2016, p. 746.

⁹⁶ Teodoras Kazimieras Valaitis, *ibid.*, p. 159.

⁹⁷ Marija Mackelaitė Vilniaus „Dailės“ kombinate dirbo neetatine dailininke nuo 1958 metų.

⁹⁸ Ona Pučkoriūtė-Baliulevičienė Vilniaus „Dailės“ kombinate 1961–1994 m. dirbo Keramikos cecho dailininke.

⁹⁹ Taikomosios dekoratyvinės dailės ir architektūros Meno tarybos posėdžio Protokolas Nr. 10. Vilnius, 1973 m. gegužės 22 d., in: UAB „Vilniaus dailė“ archyvas, l. 77.

¹⁰⁰ Algirdas Dovydėnas nuo 1976 m. dirbo Vilniaus „Dailės“ kombinate pagal užsakymus.

iškilmų salėje (1979–1989)¹⁰¹. 1974 m. sukurtas Konstantino Šatūno¹⁰² erdvinis vitražas Vilniaus santuokų rūmams. Kurti visuomeninių pastatų apipavidalinimo darbai ne tik Lietuvoje, bet ir kituose Sovietų Sąjungos Respublikų miestuose (pavyzdžiui, A. Stoškaus vitražai Maskvos kino teatrui „Oktiabr“ 1968, Lenino memorialui Uljanovske 1970).

Mozaikos cechui [27 il.] matinę smaltą pagal spalvų paletę iš stiklo liejo Rostovo prie Dono gamykla, blizgią – gaudavo iš Baltarusijos¹⁰³. Vitražo cechą dalį stiklo pirkė Rygos „Māksla“ kombinatė. Vitražo dailininkai A. Stoškus ir K. Morkūnas pirmieji pradėjo kurti storo stiklo vitražus. Jų iniciatyva storą stiklą pirmiausiai liejo ir kūrė spalvoto stiklo liniją stiklo fabrike „Neman“ Beriozovkoje (netoli Lydos, Baltarusija). Vėliau A. Stoškus su Chemijos institute dirbusiu Sauliaus Žukausko pagalba pradėjo lieti storus spalvoto stiklo luitus savo kūriniais¹⁰⁴ Vilniaus stiklo fabrike „Raudonoji aušra“¹⁰⁵. Tad vitražinis stiklas Lietuvoje pradėtas lieti „Raudonojoje aušroje“ 1969 metais¹⁰⁶. Pritaikius technologijas lieta ne tik storo stiklo linija, bet ir plono stiklo linija su maždaug 200 stiklo atspalvių¹⁰⁷. Atskiras, didelių erdvių pastatas Skulptūros ir Vitražo cechams pastatytas 1984 m. Dariaus ir Girėno g. 25 (dabar Dailininkų sąjungos skulptūros ir vitražo centras).

Apipavidalinimo ir Kūrybinių darbų ceche buvo rengiami ir muziejų, parodų ekspozicijų, šventinių renginių, vaizdinės agitacijos projektai. Prieš demonstracijas ir paradas kviešti profesionalūs dailininkai tapydavo sovietinių vadų portretus šiems renginiams. Kasmet pompastiškai švęstos ir organizuotos demonstracijos lapkričio 7 d. Spalio revoliucijos šventei [28 il.] ir gegužės 1 d. Tarptautinei darbo dienai paminėti. Sovietine agitacine atributika „puoštos“ miesto gatvės, pastatų fasadai, demonstracijų metu nešti transparantai su sovietinių vadų, politikų portretais. Dekoracijas, transparantus su šiais portretais ruošė „Dailės“ kombinatas; reikėjo nutapyti didelius kiekius per trumpą laiką [29 il.]. Portretų etalonai privalėjo būti patvirtinti Maskvoje. Buvo privalu tiksliai vaizduoti visus portretuojamojo ordinus, apdovanojimus, jų kiekis taip pat tvirtintas Maskvoje. Vilniaus „Dailės“ kombinato Apipavidalinimo cecho Meno vadovas buvo atsakingas už

¹⁰¹ Jadvyga Godunavičienė, Daina Vaupšienė, „Per „Dailę“ į gyvenimą“, in: *Vakarinės naujienos*, 1983 04 22, Nr. 94 (7704).

¹⁰² Konstantinas Šatūnas Vilniaus „Dailės“ kombinatė dirbo dailininku nuo 1966 m.

¹⁰³ Jadvyga Godunavičienė, Daina Vaupšienė, *ibid.*

¹⁰⁴ Žydrūnas Mirinavičius, „Vitražininkas K. Šatūnas: „Stiklas užbūrė mane visam gyvenimui“, in: *Bernardinai.lt*, [interaktyvus, žiūrėta 2020-04-15], <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2018-10-11-vitrazininkas-k-satunas-stiklas-uzbure-mane-visam-gyvenimui/172278>.

¹⁰⁵ Vilniuje stiklo fabrikas „Raudonoji aušra“ veikė nuo 1920 m. (iki 1940 metų – „Kalvarija“). Nuo 1976 m. daugiausia gamino vitražinį stiklą ir indus (gėlių ir vaisių vazas, stiklines, taureles, salotines, silkines), 1985 m. pagamino 96 tonas vitražinio stiklo ir 363 520 įvairių indų. Daugiau žr. Venantas Mačiekus, „Stiklo pramonė“, in: *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, [interaktyvus, žiūrėta 2020-05-09], <https://www.vle.lt/Straipsnis/stiklo-pramone-89796>.

¹⁰⁶ Lijana Natalevičienė, „Skaidrumo pavilioni: stiklo dirbiniai“, [interaktyvus; žiūrėta 2020-04-15], <http://www.mmcentras.lt/kulturos-istorija/kulturos-istorija/taikomoji-daile/19551974-folklorinis-modernizmas/skaidrumo-pavilioni-stiklo-dirbiniai/7008>.

¹⁰⁷ Iš pokalbio su Broniu Bružu, 2020 04 08, autorės asmeninis archyvas.

demonstracijos vadinamąjį estetinį apipavidalinimą, už teisingai nutapytus transparantus, agitacinę atributiką ir panašiai¹⁰⁸.

Apipavidalinimo cechą kūrė ir vadinamąją tuometę reklamą – agitacinius plakatus, kolūkių pasiekimų ir garbės lentas. Beveik kiekviena įmonė privalėjo turėti tokio tipo standus; kombinatai paruošdavo informacines lentas, jas pagamindavo Metalų ir Medžio cechai¹⁰⁹. Leidinyje *LTSR dailininkų sąjunga. LTSR dailės fondas* rašoma, kad „[v]ykdamas LKP CK 1974 m. balandžio 24 d. nutarimą dėl vaizdinės agitacijos gerinimo respublikoje, „Dailės“ kombinate buvo organizuotas vaizdinės agitacijos priemonių konkursas. Pagal geriausius projektus paruošti nauji standų modeliai-etalonai, turintys universalią konstrukciją.“¹¹⁰ Tad Vilniaus „Dailės“ kombinate gaminta dideliais kiekiais tiek demonstracijoms, tiek įstaigoms agitacinio pobūdžio įranga, ir jos užsakymų būta nuolat.

Vilniaus „Dailės“ kombinatai įrengdavo muziejų ekspozicijas, gamino ekspozicines vitrinas, baldus, reklaminius standus¹¹¹. Parodų ir muziejų ekspozicijų projektus rengė architektai: Fridrikas Samukas, Julius Masalskas, Eugenijus Cukermanas, Vytautas Zaranka ir kt. Pranas Gudynas straipsnyje „Naujų kelių beišskant“ išsamiai aptaria muziejų ekspozicijas, kalba apie pateiktas muziejininkų naujo tipo ekspozicijų idėjas¹¹². Buvo inovatyvu, kad įrengiant ekspoziciją dalyvauja ir architektas, ir tuomet taip vadintas dailininkas-eksponuotojas. Tad įrengiant ekspoziciją dalyvaudavo apipavidalintojai – architektai ir dailininkas-eksponuotojas, o viso „veikalo“ režisieriumi laikytas metodininkas (muziejininkas)¹¹³. Keletas pavyzdžių: įrengtos ekspozicijos Palangos Gintaro muziejuje architektas Julius Masalskas, metodininkai – P. Gudynas ir Stasys Pinkus, dailininkas-eksponuotojas – Romualdas Budrys¹¹⁴. Biržų kraštotyros muziejaus ekspoziciją kūrė architektas Fridrikas Samukas, Istorijos-etnografijos muziejaus Vilniuje ekspozicijos architektai – J. Masalskas ir V. Zaranka¹¹⁵.

Kūrybinių darbų ceche buvo rengiami parodų ekspozicijų Lietuvoje ir užsienyje projektai. Tai SSRS liaudies ūkio pasiekimų, SSRS paviljonai pasaulinėse (*Expo-67* Monrealyje, *Expo-70* Osakoje) parodose ir kitose tarptautinėse (Anglijoje, Vengrijoje, Austrijoje, Graikijoje, Vokietijoje ir kt.) parodose, pristatančiose SSRS respublikas. Ekspozicijas projektuodavo architektų grupė; salę įrengdavo Apipavidalinimo cechą, parengdavo etiketažus, plakatus, vizualinę informaciją; Medžio cechą gamino konstrukcijas, standus ir pan. Parodų pagrindinis užsakovas – Liaudies ūkio pasiekimų

¹⁰⁸ Iš pokalbio su Juozu Brazausku, op. cit.

¹⁰⁹ Ibid.

¹¹⁰ *LTSR dailininkų sąjunga. LTSR dailės fondas*, op. cit., p. 10.

¹¹¹ Taikomosios dekoratyvinės dailės Meno tarybos posėdžio Protokolas Nr. 14. Vilnius, 1969 birželio 9 d. in: UAB „Vilniaus dailė“ archyvas, p. 51–70.

¹¹² Pranas Gudynas, „Naujų kelių beišskant“, in: *Muziejai ir paminklai*, Vilnius, 1966, p. 26–29.

¹¹³ Ibid., p. 29.

¹¹⁴ Ibid., p. 26.

¹¹⁵ Vilniaus kombinato „Dailė“ direktoriaus Vytauto Zarankos pranešimas minint kombinato 30-metį, op. cit., p. 8.

direkcija, ji ir pateikdavo darbų, eksponatų sąrašą¹¹⁶. Išskirtinius vitražus SSRS paviljonams pasaulinėse parodose *Expo* sukūrė K. Morkūnas (*Tarybinis jaunimas* ir *Pirmieji ryšiai su Japonija* Osakoje, 1969), A. Stoškus (triptiką *Tėvynė* Monrealyje su Antanu Garbausku, 1966–1967). 1971 m. geologijos parodoje Paryžiuje ekspoziciją projektavo architektas V. Vizgirda, kombinato darbininkų pagamintą įrangą puošė Gintautėlės Laimutės Baginskienės pano *SSRS geologinis žemėlapis*, Kazės Zimblytės dekoratyvinis aplikacinis kilimas ir Arvydo Každailio grafikos kūriniai. 1972 m. už sukurtą SSRS paviljono Lietuvos skyriuje apipavidalinimą **[30–31 il.]** tarptautinėje pramonės ir žemės ūkio parodoje *Fisa* Santjage (Čilė; architektas V. Vizgirda, dailininkė G. L. Baginskienė) pelnė „Grand Prix“¹¹⁷. Pasak architektūros istorikės Marijos Drėmaitės, Sovietų Sąjungoje lietuvių dailininkai, architektai buvo žinomi ir vertinami dėl originalaus, vakarietiško braižo, tad kviesti apipavidalinti parodas, įrengti paviljonus, kurti eksponatus pasaulinėse parodose¹¹⁸.

Estampo cechą veikė tik Vilniuje. Pagal veiklos specifiką, cecho darbą galima išskirti į autorinę ir pramoninę grafiką. Pasak V. Zarankos, autorinės „grafikos žmonės buvo laisvi“¹¹⁹, t. y. dailininkai nedirbo kombinate, o tik atspausdavo savo darbus **[32 il.]**. Pirmiausia kūrinius pateikdavo Meno tarybai, kuri darbą priimdavo arba atmesdavo. Taryba nustatydavo tiražą (dažniausia ne daugiau kaip 100 vnt.). Dailininkai pasirašydavo visą kombinato darbuotojų atspausdintų kūrinių tiražą **[33–34 il.]**. Medžio ceche pagamindavo rėmus ir darbus įrėmindavo; taip dailininkams padėdavo parduoti kūrinius. Kasmet buvo sukuriami po 23 estampo modelius-etalonus¹²⁰.

Pramoninės grafikos veiklą sudarė plakatų, garbės, padėkos raštų, atvirukų, kalendorių, bukletų, darbo apsaugos plakatų, etikečių, emblemų, dėžučių, schemų, diagramų ir kt. kūrimas¹²¹ **[35 il.]**. Keletas pavyzdžių: etiketė saldiniams *Pingvinas* Kauno konditerijos fabrikui (dail. Rita Baranauskaitė)¹²², atvirukai Lietuvos dailės muziejui (dail. Ramunė Vėliuvienė)¹²³, lietuviškas pašto ženklas Ryšių ministerijai (dail. Mikalojus Povilas Vilutis)¹²⁴, plakatas ir kvietimai Lietuvos ūkio

¹¹⁶ Vilniaus kombinato „Dailė“ direktoriaus Vytauto Zarankos pranešimas minint kombinato 30-metį, op. cit., p. 7.

¹¹⁷ Ibid., p. 9.

¹¹⁸ Marija Drėmaitė, „Vakarietiško kaukė: sovietų Lietuvos manifestacijos“, in: *Pasakojimas tęsiasi: modernizacijos traukinys. Lietuvos šimtmetis: 1918–2018*, sudarė Giedrė Jankevičiūtė, Nerijus Šepetys, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2018, p. 62.

¹¹⁹ Iš pokalbio su Vytautu Zaranka, 2019 06 17, autorės asmeninis archyvas.

¹²⁰ *LTSR dailininkų sąjunga. LTSR dailės fondas*, op. cit., p. 10.

¹²¹ *Vilniaus kombinatas „Dailė“*, op. cit., p. [2].

¹²² Vaizduojamosios dailės Meno tarybos posėdžio Protokolas Nr. 1. Vilnius, 1975 m. sausio mėn. 9 d., in: UAB „Vilniaus dailė“ archyvas, p. 2.

¹²³ Grafikos užsakymų skirstymo Protokolas Nr. 17. Vilnius, 1988 m. gruodžio mėn. 16 d., in: UAB „Vilniaus dailė“ archyvas, p. 4.

¹²⁴ Grafikos užsakymų skirstymo Protokolas Nr. 1. Vilnius, 1989 m. vasario mėn. 3 d., in: UAB „Vilniaus dailė“ archyvas, p. 7.

pasiekimų parodai (dail. Vytautas Kaušinis)¹²⁵, brošiūros, kalendoriai, emblemos, ženkliai Lietuvos turizmo ir ekskursijų tarybai (dail. Saulius Šukys)¹²⁶ ir kita.

Apipavidalinimo ir Kūrybinių darbų, Estampo cechų veikla buvo itin plati ir įvairi, įgyvendindavo didelės apimties projektus. Skulptūriniai sovietinės tematikos monumentai kurti itin didelio formato, dažniausiai laikantis socrealistinės dailės vaizduosenos. Akivaizdu, kad didingas, monumentalus formatas buvo pasirinktas propagandos tikslais. Tačiau dekoratyviniai skulptūriniai ansambliai buvo laisvesnės, modernesnės stilistikos, kuriuose dažniausiai sovietinės atributikos akcentų nebūta. Interjeruose vyravo įvairi stilistika – nuo naudojamų iliustratyvių socrealistinių elementų, folklorinių motyvų interpretuotų modernia maniera iki kone opartinių sprendimų. Svarbu atkreipti dėmesį, kad buvo kuriami originalūs, profesionalių dailininkų interjerai, kur vyravo sienų tapybos kūriniai, sgrafitas, mozaika, vitražas, metalo plastika, keraminiai pano ir pan. „Dailės“ kombinate dailininkai turėjo sąlygas ir galimybes kurti monumentalius dekoratyvinės dailės kūrinius. Sovietmečiu akcentuota menų sintezės idėja – monumentaliosios dailės ir architektūros vienovė; interjeruose derintos kelios monumentaliosios dailės rūšys – keramikos pano, metalo plastika, vitražas ir pan. Kombinate organizuoti ir įgyvendinti dideliais kiekiais agitacinio pobūdžio vizualiniai projektai, kurta propagandinė reklama naudota ir įstaigose, ir viešojoje erdvėje, ir demonstracijose. Rengti muziejų, parodų ekspozicijų projektai Lietuvoje ir užsienyje. Visa kūrybinė veikla kontroliuota pasitelkus Meno tarybą. Buvo skiriama daug lėšų dailės kūriniams, interjero ir eksterjero meniniam apipavidalinimui, dideliems parodiniams ir demonstraciniams renginiams. Taip siekta vizualizuoti sovietinę ideologiją žmonių gyvenamojoje aplinkoje, skleisti propagandinę agitacinę žinią ir įsitvirtinti. „Dailės“ kombinatas ir suteikė sąlygas dailininkams kurti, ir tuo pačiu per Meno tarybos veiklą kontroliavo jų kūrybą.

II. 2. Mažatiražė ir tiražinė gamyba

Vilniaus „Dailės“ kombinate vieno pavyzdžio dirbinio tiražas negalėjo viršyti 200 vienetų, mažatiražis – 10 vienetų. Išimtį sudarė suvenyriniai ženkliai, kurių tiražas galėjo būti iki 1500 vienetų¹²⁷. Mažatiražiai gaminiai – originalūs, brangesni; kurti ir vienetiniai dailininkų dirbiniai. Aptariant kombinate kurtų gaminių stilistiką, galima išvelgti vyravusius būdingus bruožus, tendencijas keramikos, odos, metalo dirbinių apskritai. Pradžioje etalonų ir forma, ir dekoras buvo

¹²⁵ Grafikos užsakymų skirstymo Protokolas Nr. 2. Vilnius, 1989 m. vasario mėn. 17 d., in: UAB „Vilniaus dailė“ archyvas, p. 10.

¹²⁶ Grafikos užsakymų skirstymo Protokolas Nr. 7. Vilnius, 1989 m. rugpjūčio mėn. 18 d., in: UAB „Vilniaus dailė“ archyvas, p. 19.

¹²⁷ А. Лауцюз, А. Паташюз, „Фирма «Дайле»“, in: *Декоративное искусство ССРС*, 1969, Nr. 136, p. 52.

artimi stilizuotam liaudies menui, glaudžiai susijusiam tiek su tarpukario dailėje plėtotu tautiniu stiliumi (kuomet jauna valstybė ieškojo savojo identiteto), tiek su socrealizmo propaguotu „liaudiškumu“. Taip pat svarbu atkreipti dėmesį, jog šiems cechams etalonus kūrė įvairių sričių menininkai, nes pradžioje nebuvo odos, metalo dailininkų, turėjusių šios srities aukštojo mokslo išsilavinimą. Metalų apdirbimo specialybę buvo galima įgyti Telšių dailių amatų mokykloje (nuo 1959 – Telšių taikomosios dailės technikumai, dabar Vilniaus dailės akademijos fakultetas). XX a. 7–8 dešimtmetyje įsiliejo nauja dailininkų karta, baigusi Estijos dailės institutą (dabar Estijos dailės akademija) Taline, garsėjusį senomis ir giliomis odos, metalo kūrinių tradicijomis, čia ugdyti odininkai, juvelyrų ir kiti taikomosios dailės sričių menininkai. Estijos dailės instituto įtaka Lietuvos profesionalių odininkų ir juvelyrų kūrybai ir jų specialybės raidą Lietuvoje išsamiai aptaria menotyrininkė L. Natalevičienė straipsnyje „Estiška patirtis“¹²⁸. Pirmas lietuvis, baigęs Estijos dailės institute metalo specialybę buvo Vytautas Budvytis, o odos specialybę – Eugenijus Kazimieras Jovaiša¹²⁹. 1965 m. E. K. Jovaiša po studijų grįžęs į Lietuvą inicijavo Dailiosios odos specialybės skyrių Kauno Stepo Žuko taikomosios dailės technikume (dabar Kauno kolegija). Su nauja odininkų ir juvelyrų karta, baigusia Estijos dailės institutą, Vilniaus „Dailės“ kombinate ėmė skleisti moderni dirbinių stilistika, skatino dailininkus formuoti mažo tiražo dirbtuves.

Diskutuotina, ar „(...) lietuviško dizaino formavimąsi masinė daiktų gamyba ir centralizuotas paskirstymas suvaržė paprastumo ir pigumo (=skurdumo) reikalavimais.“¹³⁰ „Dailės“ kombinato atveju viena vertus tiražinė produkcija privalėjo būti nesudėtingų formų, nesudėtingo atlikimo, dėl cecho darbuotojų gebėjimų įgyvendinti sumanymą. Kita vertus – cecho darbuotojai buvo suinteresuoti, kad dirbinys būtų daugiau ar mažiau dekoruotas, nes nuo to priklausė darbuotojo uždarbis. Tad galima sakyti, kad ne iš kūrybinių, o materialių paskatų, specialiai, tarkim vazelės, etalonas buvo papildomas dekoru elementais. Ir trečias svarbus pastebėjimas, kaip minėta, baigusią dailės aukštąjį mokslą dailininkų netenkino supaprastintų formų etalonų kūrimas tiražinei gamybai. Manytina, ši priežastis juos paskatino kurti mažo tiražo dirbinius. Jų tiražas neviršijo 10 vnt., dailininkai dažniausiai patys įgyvendindavo visą tiražą. Tad kurdami mažo tiražo etalonus, menininkai galėjo „laisvai“ (nepamirštant, kad ir šie etalonai vertinti Meno tarybos) kurti, improvizuoti, eksperimentuoti. Be to, tiek už tiražinės produkcijos etaloną, tiek už mažatiražinį dirbinio modelį dailininkai gaudavo nemažą honorarą, tad jie buvo suinteresuoti kurti įvairaus tipo etalonus. O savo kūrybines idėjas turėjo galimybę išreikšti kurdami mažo tiražo dirbinius.

¹²⁸ Lijana Natalevičienė, „Estiška patirtis“, [interaktyvus, žiūrėta 2020-03-28], <http://www.mmcentras.lt/estiska-patirtis/78390>.

¹²⁹ Ibid.

¹³⁰ Lolita Jablonskienė, „Trumpa judėjimo „Meną į buitį“ istorija“, in: *Mabb: Menas kasdienybei*: Parodos katalogas, sudarytojas Simon Rees, Vilnius: Šiuolaikinio meno centras, 2006, p. 18.

Kalbant apie mažatiražinę ir tiražinę gamybą, verta apžvelgti ir autorystės, dirbinių atributavimo klausimą. Išskirtiniais atvejais, pavyzdžiui, ant ankstyvų keramikos dirbinių galima rasti Kauno „Dailės“ kombinato įspaudą, keramiko Valdemaro Manomaičio mažo tiražo pasirašytus monograma dirbinius; kartais – įspausdą odiniame albume kombinato logotipą. Tačiau įprastai ant tiražuotų „Dailės“ kombinato dirbinių klijuota popierinė etiketė (kuri dažnu atveju neišliko) su etalono autoriaus pavarde (kartais net nenurodytas vardas), kombinato logotipu¹³¹ ir kaina. Todėl pasitaiko klaidų ir muziejaus rinkiniuose, priskiriant dirbinio autorių ar gamintoją¹³². Kiekvienas cechas turėjo etalonų modelių aprašymus su nuotraukomis. Nuo 1966 m. amortizuoti, nebetiražuojami kombinato etalonai buvo perduoti Taikomosios dailės ir dizaino muziejui¹³³. Vėliau, po 1990 metų, įstant kombinato sistamai, etalonų-modelių likimas nežinomas, dalis archyvo buvo išblaškyta. Tad nagrinėjant „Dailės“ kombinato produkciją, telieka remtis muziejų rinkiniuose, kur nurodytas gamintojas, esančiais etalonais. Meno tarybų protokoluose taip pat aprašyti modeliai-etalonai, tačiau tai tik rašytinis, bet ne ikonografinis šaltinis.

II. 2. 1. Keramikos cechas

Knygoje *Dailioji keramika Lietuvoje*¹³⁴ išsamiai aprašytas kiekvienas kombinato „Dailės“ keramikos cechas, pateikti gamybiniai rodikliai; apie dirbinius užsimenama ir parodos kataloge *Taikomoji dailė ir dizainas 1918–2018*¹³⁵, nuodugniai Vilniaus „Dailės“ kombinato keramikos etalonus, saugomus LNDM, aptarė menotyrininkė Danutė Skromanienė¹³⁶. LNDM rinkiniuose saugomas didesnis nei 3000 keramikos dirbinių etalonų, sukurtų Kauno ir Vilniaus „Dailės“ kombinatuose, rinkinys¹³⁷, iš jų 708 modeliai sukurti 42 Vilniaus „Dailės“ kombinato dailininkų¹³⁸.

Keramikos cecho pradininku laikomas dailininkas Vaclovas Miknevičius, kuris buvo pakviestas vadovauti 1940 m. įkurtai Kauno „Dailės“ kooperatyvo¹³⁹, nuo 1944 m. „Dailės“

¹³¹ Vilniaus, Kauno ir Klaipėdos „Dailės“ kombinatai turėjo skirtingus logotipus.

¹³² Magistrinio darbo autorė pastebėjo KMM galimai klaidingai priskirtą Kauno „Dailės“ kombinatui dirbinį, kurį reprodukovė leidinyje *Meno pramonė*, op. cit., p. 325. Toks pats gaminytis publikuotas Meno verslų ir suvenyrų gamybinio susivienijimo „Dovana“ reklaminiame leidinyje. Žr. *Lietuviški suvenyrai*: Reklaminis leidinys, Vilnius: Lietuvos TSR vietinės pramonės ministerija, 1979, p. [16]. Kita vertus, liaudies meistrai dirbo savarankiškai ir kombinatams teikdavo dirbinius komiso pagrindais, tad liaudies meistras tokio pačio modelio dirbinį galėjo pateikti galbūt ir Kauno „Dailės“ kombinatui (kuris savo ruožtu klijuodavo/prikabindavo kombinato etiketę), ir gamybiniam susivienijimui „Dovana“.

¹³³ Daugiau žr. Danutė Skromanienė, „Vilniaus „Dailės“ kombinato keramikos etalonai“, in: *Lietuvos dailės muziejus. Metraštis*, Vilnius, 1998, t. 2, sudarytoja Ona Mažeikienė, p. 185.

¹³⁴ Jonas Bubnys, Vincas Jasiukevičius, op. cit., p. 81–91.

¹³⁵ Danutė Skromanienė, „Keramika“, in: *Lietuvos taikomoji dailė ir dizainas 1918–2015*, op. cit., p. 187–188.

¹³⁶ Danutė Skromanienė, „Keramika“, ibid., p. 185–189.

¹³⁷ Genovaitė Jasiulienė, „Dailės“ kombinatai ir jų meniniai dirbiniai, op. cit., p. [2].

¹³⁸ Danutė Skromanienė, „Vilniaus „Dailės“ kombinato keramikos etalonai“, op. cit., p. 185.

¹³⁹ Laima Cieškaitė, „Taikomoji dekoratyvinė dailė“, op. cit., p. 364.

kombinato Dailiosios keramikos, dirbtuvei. Vilniaus „Dailės“ kombinate iš pradžių keramikos cecho nebuvo, jis įkurtas 1966 m. rudenį, kuomet buvo pastatytas naujas kombinato pastatas Kauno gatvėje [36–37 il.]. Cechas įkurtas keramiko Algirdo Lauciaus pastangomis¹⁴⁰, prie cecho organizavimo minimos prisidėjusios keramikės Pranutė Janulevičienė¹⁴¹ ir Elena Vasilevičienė¹⁴². 1967 m. Keramikos ceche dirbo tik 7 darbuotojai, o 1987 m. – 65. Iš pradžių cechas dirbo nepelningai – trūko darbo priemonių, patyrusių specialistų, žemas darbo našumas, menkai mechanizuoti gamybos procesai (beveik viskas daryta rankomis). Nuo 1984 m. Keramikos cechą dirbo rentabiliai¹⁴³.

Keramikos ceche kurti tiražiniai ir mažatiražiai dirbiniai [38–46 il.]. Į vadinamąją serijinę gamybą daugiausia patekdavo kūriniai, turintys didesnę paklausą rinkoje. Tiražinėje gamyboje taip pat dažnai keistas gaminių asortimentas¹⁴⁴. Vilniaus „Dailės“ kombinate vidutiniškai per metus sukurdavo apie 114 pavadinimų modelių-etalonų tiražinei gamybai ir 122 – mažatiražių autorių darbų¹⁴⁵. Pagal Meno tarybos patvirtintus modelius, nustatytą tiražą, gaminti įvairios paskirties buitiniai, parodoms ir dovanoms skirti dirbiniai: dekoratyvinės vazelės, grindų vazos, vazonai su dėklais, ąsočiai, žvakidės, skulptūrėlės, dekoratyvinės lėkštės, suvenyrai (proginiai medaliai, pavyzdžiui, Vilniaus universiteto 400 metinių proga; varpeliai ir kita). Dailininkai taip pat kūrė keraminius akcentus pastatų interjerams, pano, pertvarines dekoratyvias sieneses. Galima išskirti Keramikos ceche tris veiklos segmentus – tiražinė gamyba, mažatiražė ir interjero apipavidalinimas keraminiais akcentais.

Pirmiausiai aptarsime tiražinę keramikos dirbinių gamybą. Keramikos ceche dirbo meistras, meno vadovas, technologas, du degėjai, gipso meistras, du žiedėjai, 5 dailininkai-išpildytojai ir apskaitininkas. Meno vadovas pateikdavo etalonus Meno tarybai. Už patvirtintą masinės gamybos etaloną dailininkui mokėjo 120 rub.¹⁴⁶, už mažatiražį – 400–500 rublių. Patvirtinus Meno taryboje etaloną, apskaitininkas paskaičiuodavo – kiek bus panaudota molio, kiek glazūros ir visas kitas sąnaudas. Pagal dirbinio specifiką buvo duodama arba žiesti, arba lipdyti dailininkams-išpildytojams, arba daryti gipsinę formą gipso meistrai. Kiekvienas dailininkas-išpildytojas gaudavo 40 vnt. vieno etalono dirbinių, juos nušveisdavo, dekoruodavo, darydavo ažūrą ir pan. Privalu buvo dirbti pagal etalono pavyzdį, tačiau, reikia turėti omenyje, jog tai buvo rankų darbo gaminiai. Dailininkai-išpildytojai patys gamino įrankius, patys sugalvodavo atlikimo techniką, kaip atlikti darbą greičiau,

¹⁴⁰ Jonas Bubnys, Vincas Jasiukevičius, op. cit., p. 85.

¹⁴¹ Pranutė Janulevičienė nuo 1967 m. buvo Vilniaus „Dailės“ kombinato Keramikos cecho vyriausioji meistrė.

¹⁴² Elena Vasilevičienė 1967–1968 m. Keramikos cecho meistrė, nuo 1968 m. – Meno vadovė Vilniaus „Dailės“ kombinate.

¹⁴³ Jonas Bubnys, Vincas Jasiukevičius, op. cit., p. 88.

¹⁴⁴ Ibid., p. 86.

¹⁴⁵ LTSR dailininkų sąjunga. LTSR dailės fondas, op. cit., p. 10.

¹⁴⁶ Tai buvo ganėtinai didelė pinigų suma. Apie 80 rublių buvo daugelio žmonių mėnesinis atlygis.

kad būtų mažesnės sąnaudos. Nors masinės gamybos tiražas buvo 200 vienetų, tačiau, jeigu modelis buvo paklausus, jį kartodavo. Masinėje gamyboje darbuotojo atlygis priklausė nuo dirbinio sudėtingumo, tad, kuriant etaloną, stengtasi puošti įvairiais dekoru elementais – ažūru, piešiniu, lipdiniais ir panašiai¹⁴⁷. Dirbinių dekoravimas buvo įvairus: mechaninis (raižymas, lipdymas, įspaudimas), spalvinis (dažymas keraminiais dažais, spalvotomis glazūromis, angobais), spalvinių akcentų ryškinimas įvairiomis priemonėmis, viršglazūrinis ir poglazūrinis dekoravimas, naudotos redukuotos glazūros¹⁴⁸. Pagrindinė žaliava – paruošta molio formavimo masė ir kai kurios glazūros vežtos iš Kauno¹⁴⁹. Kuriant etaloną, buvo atsižvelgiama į Meno tarybos reikalavimus, kuriems buvo svarbus idėjinis turinys, tačiau dažnai užtekdamo keramikos dirbinį pavadinti atitinkamu sovietinę ideologiją pavadinimu, pavyzdžiui, vaza „Vainikas Spaliui“, „Puokštė Spaliui“ ir panašiai¹⁵⁰. Dailininkai dirbo vienoje bendroje patalpoje, vėliau – atskirose studijose. Etalonus kūrė Danielis Antušas, Sofija Mačiulskienė, Eleonora Tunkevičienė¹⁵¹, Alma Daukšaitė-Mirzienė, Pranė Janulevičienė, Gražutė Čepaitė-Ragauskienė¹⁵², Elena Vasilevičienė, skulptorė Sofija Savulionienė, Alvyra Norkūnaitė-Mizgirienė ir kiti. Tiražiniai keramikos darbai eksponuoti kasmetinėse Visasąjunginėse liaudies ūkio pasiekimų parodose Maskvoje, taip pat siųsti į parodas Italijoje, Prancūzijoje, Bulgarijoje¹⁵³.

Vilniaus „Dailės“ kombinate autorinių mažatiražinių dirbinių gamyba susiformavo XX a. 8 d-metyje. Dirbo apie 40 keramikų, baigusių aukštąjį mokslą. Etalonus taip pat pateikdavo Keramikos cecho meno vadovei, o ji – Meno tarybai. Patvirtinus etaloną, buvo gaminama 10 vienetų. Pagamintus 10 vienetų dirbinių siųsdavo po 1–2 į parduotuves. Mažo tiražo asortimentą daugiausia sudarė dekoratyvinės vazos, dekoratyvinės lėkštės, indai, dekoruoti autoriniai vazonai gėlėms¹⁵⁴. Skulptūrėles Vilniaus „Dailės“ kombinate kūrė Ona Kreivytė-Naruševičienė¹⁵⁵, mažo tiražo etalonus – Virginija Juršienė¹⁵⁶, Ona Tamuliūnienė, Džiuljeta Raudonienė¹⁵⁷, Eva Tomaš-Sipavičienė, Viktorija Karatajūtė-Šarauskienė¹⁵⁸ ir kiti. Keramikos dirbiniai dažniausiai griežtų, lakoniškų formų, puošti ažūru, skulptūrine plastika, minimalistiniu, fragmentišku piešiniu, geometrizuota ornamentika.

¹⁴⁷ Iš pokalbio su Alma Daukšaitė-Mirziene, 2020 04 09, autorės asmeninis archyvas.

¹⁴⁸ Jonas Bubnys, Vincas Jasiukevičius, op. cit., p. 84.

¹⁴⁹ Paruoštą žaliavą Vilniaus „Dailės“ kombinato keramikos cechą gaudavo iš Sargėnų vadinamojo formavimo masės ruošimo baro, molis vežtas iš Rokų karjero. Daugiau žr. Jonas Bubnys, Vincas Jasiukevičius, op. cit., p. 83.

¹⁵⁰ Iš pokalbio su Alma Daukšaitė-Mirziene, ibid.

¹⁵¹ Eleonora Tunkevičienė nuo 1967 m. Vilniaus „Dailės“ kombinato autorinio tiražo dailininkė.

¹⁵² Gražutė Čepaitė-Ragauskienė nuo 1968 m. dirbo Vilniaus „Dailės“ kombinato Keramikos ceche.

¹⁵³ Iš pokalbio su Alma Daukšaitė-Mirziene, ibid.

¹⁵⁴ Iš pokalbio su Alma Daukšaitė-Mirziene, op. cit.

¹⁵⁵ Ona Kreivytė-Naruševičienė 1974–1994 m. Vilniaus „Dailės“ kombinato dailininkė.

¹⁵⁶ Virginija Juršienė 1976–1996 m. dirbo Vilniaus „Dailės“ kombinate.

¹⁵⁷ Džiuljeta Raudonienė 1976–1995 m. Vilniaus „Dailės“ kombinato Keramikos cecho dailininkė.

¹⁵⁸ Viktorija Karatajūtė-Šarauskienė 1979–1994 m. Vilniaus „Dailės“ kombinato dailininkė.

Keramikos dekoras pritaikytas ir naudotas architektūroje – apdailai, židiniams, kiemų ir aikščių puošybai, pano, dekoratyvinėms skulptūroms, fontanams ir kita¹⁵⁹. Vilniaus „Dailės“ kombinato Keramikos ceche buvo sukurti didelės apimties darbai: Juozo Adomonio sienų plokščių ir pano ansamblis Antakalnio poliklinikoje (1984) [47 il.], Algimanto Butvilos pano ir keraminė sienelė Pasvalio kultūros namuose (1984, rūmų interjeras puoštas A. Lauciaus dekoratyvinėmis vazomis), Rimo Jurkėno dekoratyvinis keraminis pano Švenčionėlių kultūros namuose, Egidijaus Igno Talmanto ir Lino Leono Katino keraminė kompozicija restorane „Nendré“ Trakuose (abu 1985)¹⁶⁰. Kiti projektai minėti ankstesniame skyriuje.

Stilistiškai dirbiniai dažniausiai buvo paprastų, aiškių formų, dekoras nebuvo iliustratyvus, kaip būdinga socrealistinei dailei apskritai. Gaminiai dekoruoti įvairiomis spalvotomis (žvilgančiomis, matinėmis, redukcinėmis) glazūromis, angobais, emaliu. Vieni dirbiniai puošti spalvotų glazūrų abstrakčiais geometrizuotais elementais, kiti – lipdytais, pieštais, raižytais augaliniais (lapelių, žiedų) motyvais. Kartais dekoruota spalviniu kontrasto – šilto ir šalto kolorito – principu [il.]. Vazelės raižytos smulkiais, ritmiškai pasikartojančiais brūkšnelių raštais; naudotas ažūras, įspaudimai, nutekėjimai. Keramikos dirbinių paklausa buvo didelė, gaminiai daugiausia skirti puošti interjerui, dovanoms, taip pat parodoms.

II. 2. 2. Odos cechų

Odos cechų veikla glaustai aptarta menotyrininkės Nijolės Žilinskienės straipsnyje „Kauno ir Vilniaus „Dailės“ kombinatų odos dirbiniai“¹⁶¹. LNDM saugoma daugiau nei 800 meninių odos dirbinių, sukurtų Kauno ir Vilniaus „Dailės“ kombinate. Pasak N. Žilinskienės, šis rinkinys – tai Lietuvos meno pramonės istorija¹⁶².

Vilniaus „Dailės“ Odos cechą [58–59 il.] iki 1966 m. veikė Užupio g. 2. Pradžioje dirbo neprofesionalūs dailininkai, meistrai. Tad ten dirbė, Vaclovas Jankulskas, Algis Kodis ir P. Ozolas, buvo išsiųsti į Talino „Ars“ kombinato Odos cechą stažuotis. Odos ceche iš pradžių modelius-etalonus kūrė įvairių sričių dailininkai [50–56 il.]. XX a. 6 dešimtmetyje rankinukų, albumų, užrašų knygelių, diržų etalonų sukūrė Lietuvos dizaino specialybės pradininku laikomas Feliksas Daukantas¹⁶³, tapytoja ir meno istorikė Rachilė Krukaitė, scenografė, tekstilininkė Regina

¹⁵⁹ Jonas Bubnys, Vincas Jasiukevičius, op. cit., p. 73–80.

¹⁶⁰ Ibid., p. 87.

¹⁶¹ Nijolė Žilinskienė, „Kauno ir Vilniaus „Dailės“ kombinatų odos dirbiniai“, in: *Lietuvos taikomoji dailė ir dizainas 1918–2015*, op. cit., p. 367–368.

¹⁶² Ibid., p. 367–368.

¹⁶³ Feliksas Daukantas 1949–1961 m. dirbo Vilniaus „Dailės“ kombinate: 1949–1950 m. – Kūrybinių darbų užsakymų skyriaus viršininkas, nuo 1950 m. kombinato direktorius, Skulptūros cecho skulptorius, meno vedėjas.

Songailaitė-Balčikonienė, tapytojas, grafikas Vaclovas Kosciuška¹⁶⁴, taip pat dailininko specialybės neturintys – Aleksandras Gutauskas, Mečislovas Rudys, Vaclovas Jankulskas. Aštuntame dešimtmetyje pradėjo dirbti odininko specialybę Estijos dailės institute baigę dailininkai¹⁶⁵: Zita Kreivytė, Rimantas Dūda¹⁶⁶, Stanislovas Jančiukas¹⁶⁷, Danutė Mertingaitė-Gajauskienė¹⁶⁸ ir kiti [57–61 il.]. Kadangi atsirado daugiau profesionalių odininkų, baigusią Estijos dailės institutą, juos paskatino kurti autorinius mažo tiražo dirbinius. Mažatiražiams dirbiniams odininkai patys kūrė savo modelius, piešinius, faktūras; galėjo pagaminti nuo 10 iki 50 vnt. Dirbo su savo medžiagomis, žaliavą pirkė iš kombinato. Daugiausia kūrė albumus, diržus, knygutes, pinigines, rankinukus, papuošalus ir kt. Mažatiražių dribinių etalonų sukūrė: Elga Motuzaitė-Boči¹⁶⁹, Dalia Šaulauskaitė¹⁷⁰, Lionginas Vasiliauskas, Rūta Gudaitytė-Zaturskienė¹⁷¹, Aleksandras Kėželis¹⁷² ir kiti. Mažo tiražo dirbiniai buvo geros kokybės, tad buvo labai paklausūs.

Vilniaus „Dailės“ kombinato Odos ceche masinei gamybai kurti albumai, sveikinimo aplankai, dėžutės, piniginės, užrašų knygutės, svečių, atsiliepimų knygos, dienoraščiai, bloknotai, diržai, rankinukai, šukų, veidrodėlių, akinių, raktų dėklai, stalo komplektai ir kita. Pagal įmonių ir organizacijų užsakymus gamintos originalios garbės ir svečių knygos, metraščiai, jubiliejiniai aplankai, ženkliukai¹⁷³. Pavyzdžiui, gamintos užrašų knygutės ir aplankai partijos suvažiavimo delegatams¹⁷⁴, suvenyrai ir dovanos pardavimui – bloknotėliai, piniginės, albumai, knygutės – 1980 m. olimpiadai Maskvoje¹⁷⁵. Pagal 1980 metų duomenis, Vilniaus „Dailės“ kombinate kasmet paruošdavo apie 120 pavadinimų odos dirbinių; sukdavo 213 modelių-etalonų¹⁷⁶.

Vilniaus „Dailės“ kombinato odos dirbinių paklausa buvo labai didelė. Modelius-etalonus ir piešinius projektavo dailininkai, dažniausiai baigę Estijos dailės institutą, jų sumanymus įgyvendindavo odininkai–montuotojai, dažytojai ir pan. Dažnai būta, kad gaminio modelį kūrė vienas dailininkas, o piešinį – kitas. Piešiniai buvo kuriami tematiniai ir laisvi. Apskaitininkas paskaičiuodavo patvirtinto Meno tarybos modelio sąnaudas (odos, kartono, dažų, klijų) ir sudarydavo

¹⁶⁴ Vaclovas Kosciuška Vilniaus „Dailės“ kombinate dirbo 1953–1963 m.

¹⁶⁵ Nijolė Žilinskeinė, „Kauno ir Vilniaus „Dailės“ kombinatų odos dirbiniai“, op. cit., p. 367–368.

¹⁶⁶ Rimantas Dūda 1977–1997 m. Vilniaus „Dailės“ kombinato dailininkas.

¹⁶⁷ Stanislovas Jančiukas 1969–1994 m. Vilniaus „Dailės“ kombinato dailininkas.

¹⁶⁸ Danutė Mertingaitė-Gajauskienė Vilniaus „Dailės“ kombinato 1974–1982 m. Odos cecho autorinio tiražo dirbinių dailininkė.

¹⁶⁹ Elga Motuzaitė-Boči 1979–1994 m. Vilniaus „Dailės“ kombinato Odos secho dailininkė.

¹⁷⁰ Dalia Šaulauskaitė Vilniaus „Dailės“ kombinate dirbo 1979–1999 m.

¹⁷¹ Rūta Gudaitytė-Zaturskienė Vilniaus „Dailės“ kombinate 1969–1974 m. buvo Odos cecho vadovė, nuo 1974 m. kombinato laisvai samdoma dailininke.

¹⁷² Aleksandras Kėželis nuo 1970 m. dirbo Vilniaus „Dailės“ kombinate.

¹⁷³ „Odos gaminių cechų“, in: „Dailė“: Kauno kombinatas, Kaunas: Spindulys, 1991.

¹⁷⁴ A. Jurkštas, op. cit.

¹⁷⁵ Iš pokalbio su Zita Kreivyte, 2020 04 07, autorės asmeninis archyvas.

¹⁷⁶ LTSR dailininkų sąjunga. LTSR dailės fondas, op. cit., p. 10.

kainą. Cecho viršininkas sudarydavo planą, kiek kokių gaminių pagaminti, ir išskirstydavo darbuotojams. Buvo odos supjovimo, lakavimo, dažymo (dekoruodavo dirbinio piešinį) dirbtuvės; naudojo deginimo, marmuravimo, reljefo, pynimo technikas. Vienam darbuotojui skirta per mėnesį pagaminti 10 albumų, bet su skirtingais piešiniais. Meno vadovas vertino meninę gaminio kokybę, spalvinę gamą, kontroliavo tiražą, rūpinosi parodinių gaminių asortimentu. Plečiantis gaminių asortimentui, didėjo ir cecho darbuotojų skaičius¹⁷⁷.

Meniniams dirbiniams naudojo vadinamąją augalinę ir chromo odą. Augalinė oda rauginta augalų šaknimis, žievėmis, ją gamino Ostaškovo (Rusija) mieste. Iš šios odos gaminti reljefai, spaustos klišės, ji tinkama šešėliavimo, marmuravimo technikai. Chromo odą pirkto iš odos ir avalynės kombinato „Elnias“ Šiauliuose¹⁷⁸.

Odos dirbinių stilistikos kaita labiausiai atsispindi dekore – pradžioje vyravo stilizuoti, dažnai ritmiškai pasikartojantys, tautodailei būdingi augaliniai, geometriniai, ornamentiniai elementai (R. Krukaitės, F. Daukanto, A. Gutausko ir kitų gaminiuose), lietuvių folkloro siužetai, natūralistinio piešinio floros ir faunos, urbanistiniai (V. Kosciuškos, Petro Rauduvės, A. Kodžio, Gražinos Kazakevičiūtės etalonų) motyvai. Kai kurie vyravę liaudies motyvai artimi ir gajūs socrealistinėje dailėje apskritai. Vėliau dekoras modernėjo, abstraktėjo, dirbinių piešinys tapo lakoniškas, vyravo griežtos tiesios linijos, apibendrintos formos, puošyba tapo subtilesnė ir taupesnė, kartais labai minimali (Z. Kreivytės, S. R. Lagauskienės, E. Motuzaitės-Boči, S. Mertingaitės-Gajauskienės ir kitų dirbiniuose). Taip pat dekorą sudarydavo kelių technikų derinimas – marmuravimas, įvairios faktūros, dažnai naudotas pynimas.

II. 2. 3. Metalų cechai

Metalų cechai, kaip ir Odos, iki 1966 m. veikė Užupio g. 2 patalpose. Pradžioje Metalų ceche gaminti nedideli šampuoti medaliai (pavyzdžiui, proginis medalis skirtas M. K. Čiurlioniui). Feliksas Daukantas sukūrė suvenyrinių ženkliukų, skirtų įvairioms organizacijoms, mokykloms, parodoms, sporto, dainų šventėms, etalonų. Vieni jų šampuoti, kiti – dekoruoti emaliu¹⁷⁹. Metalų ceche dažnai lieti V. I. Lenino bareljefai, herbai, skirti kabinti įvairiose įstaigose. Būta daug įmonių užsakymų pagaminti įmonės ženklą, iškabą ir pan. Dažniausiai lieta iš aliuminio, rečiau – iš bronzos¹⁸⁰. Metalų

¹⁷⁷ Iš pokalbio su Zita Kreivyte, 2020 04 07, autorės asmeninis archyvas.

¹⁷⁸ Ibid.

¹⁷⁹ T. Adomonis, Stasys Pinkus, „Dailieji gintaro, metalo, odos ir stiklo dirbiniai“, in: *Taikomoji – dekoratyvinė dailė. Keramika, tekstilė, interjeras, baldai, metalas, gintaras, oda, stiklas*, sudarytojas T. Adomonis, Vilnius: Mintis, 1965, p. 30.

¹⁸⁰ Iš pokalbio su Vytautu Zaranka, op. cit.

cecho raidai didelę įtaką padarė juvelyro Kazimiero Simanonio **[62 il.]** veikla. Pasak menotyrininkės Gražinos Gurnevičiūtės, K. Simanonis, 1965 m. baigęs Estijos dailės institutą (metalo dailiųjų dirbinių specialybę) ir 1966–1972 m. tapęs Vilniaus „Dailės“ kombinato Metalų cecho meno vadovu įtvirtino naujas tendencijas metalo mene¹⁸¹.

Metalo plastikos ceche gaminti stambūs ir suvenyriniai gaminiai iš spalvoto ir juodo metalo. Metalų cecho veiklai ir vystymuisi, pasak K. Simanonio, labai svarbus Stasio ir Adelės Mickų, baigusių metalų specialybę Telšių taikomosios dailės technikume, indėlis. S. Mickus buvo profesionalus graveris, Adelė – juvelyrinio emalio specialistė, vėliau išmokiusi kitus darbuotojus šios technikos; susiformavo tarsi atskira emalio dirbtuvė¹⁸². Emalio technika naudota apdovanojimams, ženklukams, papuošalams. Metalų ceche dirbę juvelyrų, daugiausia buvo baigę Telšių taikomosios dailės technikumą: Julius Gaižauskas, Vytautas Spiečius **[63 il.]**, Zenonas Tekorius, Zigmas Jakubauskas, Nijolė Čeplinskaitė¹⁸³. Metalų ceche dirbo 14–16 žmonių. Nuo 1966 m. Metalų ceche gaminti žiedai, segės, medalionai **[64–72 il.]**. Gaudavo daug užsakymų gaminti šviestuvus, iškabas, lentas ir apipavidalinti metalų plastikos dirbiniais interjerus ne tik Lietuvoje, bet ir kitose Sovietų Sąjungos respublikose¹⁸⁴. Metalų ceche atlikti metalų plastikos darbai interjerams; jau anksčiau minėtos T. K. Valaičio metalų plastikos kompozicijos visuomeniniuose pastatuose, Šarūno Šimulyno, Leono Glinskio kaltinės geležies kūrinių interjeruose, Elinos Budvytienės dekoratyvinis pano kavinei *Kregždutė* Vilniuje¹⁸⁵. Kurtos iškabos įstaigoms: Vilniaus ekskursijų biuro reklaminė iškaba Gedimino a. 1 varpinėje (dail. Lionginas Virbickas)¹⁸⁶, šviestuvai, įvairūs apdailos elementai. Gaminti kūrybiniai juvelyriniai dirbiniai, tiražuojami melchioro papuošalai, ženkleliai, medaliai (pvz., Uzbekijos TSR turizmo pirmenybėms, dail. K. Simanonis)¹⁸⁷, sportinės taurės, lieti bareljefai, dekoratyvinės plaketės¹⁸⁸ **[73–74 il.]**, prizai (pvz., Paukštininkystės trestui – dekoratyvinis prizas geriausiai fermai¹⁸⁹), proginės ir suvenyrinės plokštės, kiti suvenyrų.

Ypatingai daug gaminta ženklelių, skirtų įvairioms progoms. Pagal tematiką, būtų galima išskirti keletą ženklelių rūšių: suvenyriniai miesto, sporto **[75–77 il.]**, įstaigų **[78 il.]**, proginiai. Daug ženklukų gaminta įvairių sporto šakų varžyboms: studentų vasaros žaidynėms (dail. K. Simanonis,

¹⁸¹ Gražina Gurnevičiūtė, „Metalų plastika“, in: *Lietuvos taikomoji dailė ir dizainas 1918–2015*, op. cit., p. 281–282.

¹⁸² Iš pokalbio su Kazimieru Simanoniū, 2020 04 07, autorės asmeninis archyvas.

¹⁸³ A. Jurkštas, op. cit.

¹⁸⁴ Iš pokalbio su Kazimieru Simanoniū, *ibid.*

¹⁸⁵ Taikomosios dekoratyvinės dailės Meno tarybos posėdžio Protokolas Nr. 10. Vilnius, 1969 balandžio 17 d., in: UAB „Vilniaus dailė“ archyvas, p. 1–12.

¹⁸⁶ Taikomosios dekoratyvinės dailės Meno tarybos posėdžio Protokolas Nr. 13. Vilnius, 1969 gegužės 27 d., in: UAB „Vilniaus dailė“ archyvas, p. 47–50.

¹⁸⁷ *Ibid.*

¹⁸⁸ *Vilniaus kombinatas „Dailė“*, op. cit., p. [3].

¹⁸⁹ Taikomosios dekoratyvinės dailės Meno tarybos posėdžio Protokolas Nr. 12. Vilnius, 1969 gegužės 19 d., in: UAB „Vilniaus dailė“ archyvas, p. 35–46.

1969)¹⁹⁰, tarptautinėms ledo ritulio varžyboms Maskvoje (dail. S. Mickus, 1973)¹⁹¹, tarptautiniam J. Gagarino krepšinio turnyrui (1978), VII SSRS tautų spartakiadai (1979), sąjunginiam vaikų futbolo turnyrui *Odinis kamuolys* (1982), rankinio turnyrui *Švyturio taurė* (1982), Pasaulio šachmatų pirmenybių FIDE varžyboms tarp Gario Kasparovo ir Vasilijaus Smyslovo (1984), Moterų pasaulio krepšinio čempionatui (1986) ir kt. Vadinamieji proginiai ženkliai kurti, minint V. I. Lenino gimimo sukaktis **[79 il.]**, skirti partijos suvažiavimo proga (pavyzdžiui, XXVII TSKP suvažiavimui), II pasaulinio karo pergalei **[80 il.]**, Lietuvos „įstojimui“ į Sovietų Sąjungą paminėti. Kurti ženkliai įvairioms įstaigoms: gamykloms (Vilniaus frezavimo staklių gamyklos, Vilniaus baldų kombinatui, Radviliškio žemės ūkio mašinų gamyklos ir kt.), laikraščių (pavyzdžiui, *Vakarinės Naujienos*, *Kalba Vilnius*) redakcijoms, mokslo (Vilniaus aukštojo sportinio meistriškumo mokykla, Mokslo pirmūnei, Vilniaus universitetui, VISI¹⁹²) ir kt. Taip pat renginiams: teatro festivaliams, Dainų šventei, Tarptautiniam folkloro festivaliui ir pan. Ženkliai gaminti iš tobako (vario ir cinko lydinio), žalvario, vario, dažnai dekoruoti emaliu. Ženklų etalonų sukūrė K. Simanonis, A. Domarkas, S. Mickus, Vidas Gibavičius ir kiti. Dailininkai, kūrę ženklų etalonus, šio tipo modelių patys nevertino ir nesureikšmino¹⁹³. Galbūt todėl, kad tai buvo masinei gamybai skirta. Tad išlikę ženklų pavyzdžiai dažniausiai yra nežinomų autorių. Peržvelgus faleristikos rinkinius, išryškėja ženklų dizaino įvairovė, atsispindi laikmečio aktualijos (pažymimos sukaktys, sporto varžybos, šventės ir t.t.). Kaip nedidelio formato dirbiny, ženklų sukūrimas reikalauja specifinio meninio sprendimo – apibendrintos, simbolinės, bet kartu aiškos, informatyvios ikonografijos. Tad vyravo įvairiausių formų, stilių ženkliai. Naudota įmantri, kone barokiška arba aiški, lakoniška kaligrafija, nors ženkliai galėjo būti sukurti tame pačiame dešimtmetyje. Suvenyriniuose miesto ženkluose vyravo reprezentaciniai architektūros paminklai arba nauji modernūs pastatai, imaginacinis miesto peizažas, išskirtiniai objektai, skulptūros, miesto simboliai (pavyzdžiui, Vilniaus ženklams būdingas geležinio vilko arba atpažįstamo Šv. Kristoforo vaizdavimas), kartais – augaliniai, ornamentiniai motyvai. Sporto varžyboms skirtuose ženkluose dažniausiai vaizduotos stilizuotos sportininkų figūros arba sporto šaką pristatantis simbolis. Proguose ženkluose naudota sovietinė atributika – penkiakampė žvaigždė, V. I. Lenino portretas, kovinga, veržli sovietinio kario figūra arba portretas; proginiai užrašai – *40 pergalėi*, *40 išvadavimas*, *Leninui 110* ir pan.

¹⁹⁰ Taikomosios dekoratyvinės dailės Meno tarybos posėdžio Protokolas Nr. 14. Vilnius, 1969 birželio 9 d., in: UAB „Vilniaus dailė“ archyvas, p. 51–70.

¹⁹¹ Taikomosios dekoratyvinės dailės ir architektūros Meno tarybos posėdžio Protokolas Nr. 2. Vilnius, 1973 m. sausio 23 d., in: UAB „Vilniaus dailė“ archyvas, p. 11.

¹⁹² Vilniaus inžinerinis statybos institutas, dabar Vilniaus Gedimino technikos universitetas.

¹⁹³ Paprašius juvelyro K. Simanonio prisiminti bent keletą svarbiausių ar išskirtinių ženklų etalonų, dailininkas atsakė, kad jų būta masiškai daug, tad nė vieno nepaminėjo. Iš pokalbio su Kazimieru Simanoniū, op. cit.

Metalo ceche lieti nedideli dirbiniai iš aliuminio. Taip pat gaminti rūkymo (peleninė, tabokinė, degtukų dėžutės dėklas), stalo (vazelė, žvakidė, peleninė), vazelių komplektai, metalinės dėžutės, aptrauktos polivinilchloridine plėvele (skirtos laikyti papuošalams, medaliams, suvenyrams). Nuo 1971 m. pradėti kurti papuošalai (žiedai, sagės) iš sidabro, naudoti sintetiniai akmenys. Lietuvoje prabavimo rūmų nebuvo, tad veždavo į Rygą. Sidabro papuošalų, kaip gaminių iš tauriojo metalo, tiražas buvo ribotas – maždaug iki 40 vnt. Populiarūs gaminti sidabro vestuviniai komplektai – taurės su padėklais. Daug papuošalų etalonų masinei ir mažatiražei gamybai sukūrė K. Simanonis¹⁹⁴. Masinei gamybai jo sukurti papuošalų etalonai paprastesnių formų dekoruoti emaliu arba reljefu¹⁹⁵. Buvo paklausus K. Simanonio papuošalų komplektas *Vilnius* (medalionas ir apyrankė), tad juvelyras sukūrė tiražavimui ne vieną variantą¹⁹⁶.

Kasmet buvo sukuriama 48 metalo modeliai-etalonai¹⁹⁷. Metalų dirbinių, papuošalų etalonus kūrė daugiausia Estijos dailės institutą baigę juvelyrai: Kazimieras Simanonis, Elina Budvytienė, Vytautas Zaturskis¹⁹⁸, Vytautas Matulionis¹⁹⁹, Marytė Gurevičienė²⁰⁰, Birutė Stulgaitė²⁰¹, Aleksandras Šepkus²⁰² ir kt. Iki aštunto dešimtmečio antros pusės papuošalams būdinga įmantri, raiški forma, naudotos įvairios metalo technikos (filigranas, inkrustavimas, raizymas), suteikiančios dirbiniui įvairią faktūrą, tai K. Simanonio, V. Zaturskio kurti dirbiniai. Vėliau kurti papuošalai griežtesnio (M. Gurevičienės, K. Simanonio), lakoniško, geometrizuoto silueto, išgrynintos formos su neperkrautais, minimalistiniais akcentais (pavyzdžiui, B. Stulgaitės etalonai). LNDM saugoma apie 100 „Dailės“ kombinate sukurtų metalo dirbinių etalonų²⁰³. Tai daugiausia juvelyriniai dirbiniai, taip pat yra plakečių, sportinių taurių, vazelių rinkinių, stalo ir rūkymo komplektų, tačiau ženkliukų muziejaus rinkinyje nėra. Kombinato etalonai pirkti iki maždaug 10 dešimtmečio. Pasak taikomosios dailės ir dizaino muziejaus vyriausiosios dailėtyrininkės-rinkinio kuratorės G. Gurnevičiūtės, kombinate sukurti papuošalai buvo perkami kaip juvelyriniai dirbiniai, neišskiriant jų kaip kombinato gamybos modelių-etalonų, tad ne visos sritys pateko muziejaus akiratin; ženkleliai greičiausiai nepateko dėl savo specifikos²⁰⁴. Tad „Dailės“ kombinate gamintų ženkliukų pavyzdžiai išliko dėka kolekcininkų surinktų rinkinių. Nors, kaip minėta, gal dailininkai ir ypatingai nevertino

¹⁹⁴ A. Karkauskienė, „Dailių amatų meistrai“, in: *Vakarinės naujienos*, 1971 05 19, Nr. 116 (4086), p. 1.

¹⁹⁵ Gražina Gurnevičiūtė, „Metalų plastikos virtuozas“, in: *Kazimieras Simanonis: Juvelyriniai dirbiniai. Interjero plastika*, sudarytoja ir teksto autorė Gražina Gurnevičiūtė, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2018, p. 14.

¹⁹⁶ Iš pokalbio su Kazimieru Simanoniū, op. cit.

¹⁹⁷ *LTSR dailininkų sąjunga. LTSR dailės fondas*, op. cit., p. 10.

¹⁹⁸ Vytautas Zaturskis nuo 1972 m. buvo Vilniaus „Dailės“ kombinato Metalų cecho vadovas.

¹⁹⁹ Vytautas Matulionis 1985–1995 m. Vilniaus „Dailės“ kombinato dailininkas.

²⁰⁰ Marytė Gurevičienė 1969–1971 m., 1976–1991 m. Vilniaus „Dailės“ kombinato dailininkė.

²⁰¹ Birutė Stulgaitė 1971–1972 m. ir 1977–1987 dirbo Vilniaus „Dailės“ kombinate.

²⁰² Aleksandras Šepkus nuo 1977 m. Vilniaus „Dailės“ kombinato dailininkas.

²⁰³ Genovaitė Jasulienė, „Dailės“ kombinatai ir jų meniniai dirbiniai, op. cit., p. [2].

²⁰⁴ Iš autorės elektroninio susirašinėjimo su Gražina Gurnevičiūte, 2020 06 05, autorės asmeninis archyvas.

ženkliuko etalono kūrimo, tačiau likusiuose pavyzdžiuose atsispindi sovietmečio dizaino tendencijos, laikmečio gyvenimo aktualijos (renginiai, šventės), miestą reprezentuojantys objektai (vaizduoti ne tik architektūriniai paminklai, bet ir modernūs pastatai) ir pan.

Metalo cecho veiklai įtakos turėjo naujai pastatytos kombinato patalpos ir naujai įsiliejusi juvelyrų karta. Nuo XX a. 7 dešimtmečio ceche pradėti kurti juvelyriniai dirbiniai (vėliau naudoti ir taurieji metalai), gamyboje pradėtos taikyti iki tol nenaudotos įvairios technologijos. Tai turėjo įtakos gaminių asortimentui, įvairovei. Palaipsniui Metalo ceche išryškėjo vyraujančios veiklos kryptys: juvelyriniai dirbiniai, suvenyriniai gaminiai (ženkliukai, medaliai, taurės, prizai), interjero ir eksterjero apipavidalinimas. Išnagrinėjus juvelyrinių ir suvenyrinių dirbinių etalonus, išryškėjo etalonų kūrimo specifika – suvenyrinė produkcija kurta pagal užsakymus, tuo tarpu juvelyriniai dirbiniai kurti „laisvai“ pardavimui. Šis aspektas parodo, kokie veiksniai darė įtaką etalono kūrimui. Tad dirbinių stilistika dažnu atveju priklausė nuo gaminio paskirties; sovietinė atributika naudota tam tikruose proginiuose gaminiuose.

II. 2. 4. Liaudies meistrų cechas

Vilniaus „Dailės“ kombinate liaudies meistrams priskirti audėjai, mezgėjai, medžio drožėjai, savamoksliai juvelyrai, gaminę papuošalus iš melchioro ir gintaro. Sovietmečiu liaudies meistro sąvoka taikyta savamoksliams (neturintiems aukštojo ar aukštesniojo dailės išsilavinimo) menininkams apskritai. Kituose Vilniaus „Dailės“ kombinato cechuose dirbo Vilniaus ir Talino dailės institutus arba Telšių Taikomosios dailės technikumą baigę menininkai. Tuo tarpu kombinate veikęs Liaudies meistrų cechas jungė savamokslius meistrus, vadinamuosius namudininkus, kūrusius savo produkciją namuose ir teikusius „Dailės“ kombinatui savo gaminius pardavimui. Tad dirbinių gamybos proceso aspektu Liaudies meistrų cecho veikla išsiskiria kombinato kontekste apskritai.

Taip pat svarbu atkreipti dėmesį, kad liaudies meistro/liaudies meno sąvoka, sovietmečiu vartota dviprasmiškai. Vartojant „liaudiškumo“ sąvoką tarsi propaguotas lietuvių liaudies menas, tačiau svarbus buvo ne lietuviškasis identitetas, o menas liaudžiai, diegiant sovietinę ideologiją. Kai kuri liaudies meistrų gaminta produkcija iš dalies artima (raštais, koloritu) liaudies menui, tačiau nebuvo tikslingai ir nuosekliai laikomasi etnografinio lietuvių liaudies meno tradicijų. Pavyzdžiui, audėjai patys gana laisvai kūrė audinio raštus ir jų variacijas, derino spalvinę gamą.

Liaudies meistrų cecho specifika išsiskyrė tuo, kaip minėta, kad žmonės dirbo namuose, plėtota vadinamoji namudinė gamyba. Šiuo aspektu Liaudies meistrų cecho veikla artima tarpukario veikusios „Marginių“ bendrovės veikimo principui. Liaudies meistrai naudojo savo įrangą (pavyzdžiui, stakles, mezgimo mašinas, juvelyrikos instrumentus ir pan.), o žaliavas teikė

kombinatas. Tad kombinato pastate Liaudies meistrų ceche dirbo tik administracija – cecho viršininkas, meno vadovas [81 il.], technologas ir du vadinamieji markiruotojai²⁰⁵ (ženklintojai). Technologas tikrino, kad gaminys atitiktų techninius duomenis – gaminio svorį ir tankumą. Vadinamieji markiruotojai gaminius surūšiuodavo, suženklindavo ir jie buvo vežami į centrinį Vilniaus „Dailės“ kombinato sandėlį, iš kurio siųsdavo į parduotuves²⁰⁶.

Liaudies meistrai kartą per mėnesį pristatydavo gaminius, siūlydavo savo etalonus (papildomai gaudavo procentą už kūrybiškumą) Meno tarybai. Liaudies meistrų priėmimas vykdavo keturias dienas, per dieną priimdavo apie 30 audėjų, iš viso atvykdavo apie 100. Mezgėjų buvo apie 30–40. Iš viso dirbo apie 200 namudininkų²⁰⁷.

Pasak buvusios Liaudies meistrų cecho Meno vadovės Jūratės Stanevičiūtės-Ugianskienės, nebuvo vienodų dirbinių, nes audėjai ieškojo kuo įvairesnių, įdomesnių raštų. Audiniams naudojo šilkinis verpalus, liną ir medvilnę. Šilkinis verpalus gaudavo iš Kauno „Dailės“ kombinato. Asortimentas nebuvo didelis: austos staltiesės pobūvių salėms, madingi buvo staltiesėlių komplektukai (pavyzdžiui, kavos komplektuką sudarė takelis ir šešios staltiesėlės), vadinamieji takeliai televizoriui²⁰⁸, juostos (austos pagal užsakymą jubiliejams, su užrašais)²⁰⁹. Viena žymiausių juostų audėjų buvo Palmira Damijonaitienė; ji audė juostas profesionaliems ir meno saviveiklos kolektyvams, dovanoms, jubiliejams, koncertiniams rūbams, tautiniams kostiumams, gedului, juostas-kilimus interjerui²¹⁰. Už dekoratyvinės juostos jubiliatui etaloną mokėta 30 rub.²¹¹ Nors audinių asortimentas buvo negausus, tačiau jame galima pastebėti sovietmečiu vyravusios mados tendencijas. Naudoti dirbiniai šiuolaikinėje buityje prarado savo paskirtį ir nenaudojami apskritai. Tarp tokių dirbinių minėtini staltiesėlių komplektukai, takeliai televizoriaus ekranui uždengti.

Mezgėjų gaminiai buvo rankinio [83 il.] arba mašininio mezgimo. Megzta vieno modelio nuo 2 iki 30 vienetų. Gaminio puošyba priklausė nuo meistrės kūrybingumo – darbai siuvinėti, puošti spalviniais arba mezgimo raštais. Mezgė moteriškas, vyriškas ir vaikiškas pirštines, kojines, šalikus, kepures, megztinius, sukneles, kostiumėlius ir kita²¹².

Medžio drožėjai gamino meniškai dekoruotas intarsija ar gintaru dėžutes, rėmelius, lėkštes, padėklus, komplektus rašomajam stalui, lazdas ir kita [84–88 il.]. Kurti skulptūriniai drožiniai

²⁰⁵ Žodis markiruotojas nevertotinas dabartinėje lietuvių kalboje, tačiau autorė pavartojo šį žodį, norėdama palikti aptariamuoju laikmečiu vartotą apibūdinimą.

²⁰⁶ Iš pokalbio su Jūrate Stanevičiūte-Ugianskiene, 2020 04 09, autorės asmeninis archyvas.

²⁰⁷ Ibid.

²⁰⁸ Anksčiau buvo būdinga uždengti televizoriaus ekraną vadinamuoju takeliu.

²⁰⁹ Iš pokalbio su Jūrate Stanevičiūte-Ugianskiene, ibid.

²¹⁰ Jonas Juknevičius, „Ausk, sesele, juostą šimtaraštę...“, in: *Vakarinės naujienos*, 1975 01 21, Nr. 17 (5211).

²¹¹ Taikomosios dekoratyvinės dailės ir architektūros Meno tarybos posėdžio Protokolas Nr. 2. Vilnius, 1973 m. sausio 23 d., in: UAB „Vilniaus dailė“ archyvas, l. 15.

²¹² Taikomosios dekoratyvinės dailės Meno tarybos posėdžio Protokolas Nr. 28. Vilnius, 1969 m. lapkričio 10 d., in: UAB „Vilniaus dailė“ archyvasp. 7–24.

įvairiomis liaudies dainų ir pasakojimų temomis (J. Laurinkaus [82 il.] *Išoko oželis į rūtų darželį, Du gaideliai, statulėlė Grybautojas* ir kt.²¹³), dekoratyvinės medžio plokštės dekoruotos intarsija su miesto vaizdais, folklorine tematika. Medžio darbų meistrai taip pat „(...) aprūpin[davo] kaskart gausėjančius liaudies ansamblius muzikos instrumentais.“²¹⁴

Vilniaus „Dailės“ kombinate Meno taryba vertindavo ir patvirtindavo atneštus liaudies meistrų darbus pardavimui komiso pagrindais. Šie liaudies meistrai skyrėsi tuo, kad naudojo savo žaliavas, kai kurie jų priklausė Liaudies meno draugijai²¹⁵. Jie gamino dirbinius iš melchioro, gintaro papuošalus (medalionus, sages, žiedus, auskarus, apyrankes, karolius), žaislus (pavyzdžiui, iš kailio sukurti Stasės Samulevičienės žaislai²¹⁶), medžio dirbinius ir pan. Liaudies meistrų dirbiniai taip pat eksponuoti parodose, tad parodai meistrai skatinti sukurti įdomesnius, originalesnius dirbinius.

Sudaryta Vilniaus „Dailės“ kombinato cechų schema išryškina kombinato veiklos specifiką ir kryptis. Šioje dalyje buvo išanalizuota, kaip, organizuojant cechų kūrybinę veiklą, vykdyta netiesioginė meninės produkcijos kontrolė. Išryškėjo etalono atrinkimo ir gamybos proceso eiga: etalonus pirmiausiai atrinkdavo cecho meno vadovas ir pateikdavo Meno tarybai, kuri patvirtindavo arba atmesdavo; pagal patvirtintą modelį dirbinys gamintas įvairių specializacijų (pvz., žiedėjų, glazūruotojų, dailininkų dekoruotojų ir pan.) darbuotojų. Organizuojant gamybinę kombinato veiklą, atsižvelgta į dailininkus išpildytojus; kad darbas nebūtų pernelyg monotoniškas, kiekvienam darbuotojui iš 200 vnt. tiražo buvo skirta pagaminti/dekoruoti maždaug 40 vnt. dirbinių. Cecho darbuotojo atlygis priklausė nuo gaminio sudėtingumo, tad dailininkas, kurdamas modelį-etaloną, į tai atsižvelgdavo, ir, dirbinį dekoruodavo papildomais papuošimais. Keramikos, Odos ir Metalų cechų veikloje išryškėjo trys gamybos kryptys: tiražinė, mažatiražinė produkcija ir interjero bei eksterjero apipavidalinimo darbai. Kombinate gamintos produkcijos, interjerų ir eksterjerų stiliaus kaitai įtaką darė modernėjanti Lietuvos ir užsienio šalių dailė bei dailininkų kartų kaita. Be to, XX a. 7–8 dešimtmetyje įsiliejusi nauja dailininkų karta ėmė gaminti mažo tiražo dirbinius, kurie išsiskyrė techniniu sudėtingumu, originalumu ir meniškumu. Kombinato produkcija gaminta pagal užsakymus ir pagal Meno tarybos patvirtintus etalonus pardavimui. „Dailės“ kombinatas gamino dirbinius ir įgyvendindavo projektus ne tik Lietuvoje, bet ir kitose SSRS respublikose, nes kombinato produkcija buvo vertinama, lietuvių dailininkai noriai kviesti apipavidalinti interjerus, parodų paviljonus ir t.t. „Dailės“ kombinato organizacinis mechanizmas iš dalies darė įtaką kūrybiniam

²¹³ Stasys Džiautas, op. cit.

²¹⁴ Ibid.

²¹⁵ Liaudies meno draugija įkurta 1966 m., nuo 1989 m. – Lietuvos tautodailininkų sąjunga. Priklauso vadinamieji liaudies amatų meistrai (audėjai, mezgėjai, keramikai, kalviai ir pan.) ir savamoksliai menininkai.

²¹⁶ Liaudies meistrų darbų skirtų pardavimui Meno tarybos posėdžio Protokolas Nr. 11. Vilnius, 1973 m. lapkričio 6 d., in: UAB „Vilniaus dailė“ archyvas, p. 10.

sprendimams; gamyba tiesiogiai priklausė nuo užsakovo ir Meno tarybos vertinimo, tačiau kita vertus meninis sprendimas priklausė ir nuo gaminio paskirties. Jei produkcija/projektas buvo skirtas propagandiniams tikslams, jis turėjo atitikti keliamus ideologinius reikalavimus.

III. VILNIAUS „DAILĖS“ KOMBINATO VEIKLOS ORGANIZAVIMO YPATUMAI

Trečioje darbo dalyje analizuojami tie kombinato veiklos organizavimo ypatumai, kurie turėjo tiesioginį poveikį kūrinių ideologiniam pobūdžiui, viešajam įvaizdžiui, o tam tikrais atvejais ir meniniams sprendimams. Visų pirma aptarsime Vilniaus „Dailės“ kombinato tiek didelių apimčių projektų, tiek tiražinės produkcijos užsakovus ir užsakymų sudarymo tvarką. Apžvelgsime Meno tarybos veiklą, jos sudėtį, darbo veikimo specifiką, įtaką Vilniaus „Dailės“ kombinato darbui. Panagrinėsime Vilniaus „Dailės“ kombinato komercinės veiklos aspektus: kaip skaičiuota gaminio savikaina, kur realizuoti kombinato dirbiniai, suvenyrinės produkcijos paskirtis ir paklausa. Trumpai aptarsime dar vieną Vilniaus „Dailės“ kombinato veiklą – dalyvavimą parodose. Aptarus minėtus aspektus, išryškės Vilniaus „Dailės“ kombinato organizacinės veiklos specifiška, užsakovų ir Meno tarybos įtaka gamintai produkcijai.

III. 1. Vilniaus „Dailės“ kombinato užsakovai

Valstybinė „Dailės“ kombinatų produkcijos kontrolė prasidėjo nuo užsakymų. Vilniaus „Dailės“ kombinatui buvo užsakomi stambiausi tiek monumentaliosios dailės kūriniai, tiek tiražiniai odos, metalo, keramikos dirbiniai. „Dailės“ kombinate veikę Apipavidalinimo ir Kūrybinių darbų, Keramikos, Metalų, Medžio, Odos, Liaudies meistrų, Estampo cechai nemažai projektų įgyvendindavo kartu. Įrengdavo visuomeninių pastatų interjerus ir eksterjerus, atskiri cechai gamino tiražinius ir mažatiražius dirbinius. Užsakovai būsimą objekto duomenis privalėjo pateikti iki einamųjų metų rugpjūčio 1 dienos. Tuomet šis objektas buvo įtraukiamas į kitų metų kombinato darbų planus²¹⁷. Pasak Vytauto Zarankos, kombinatai praktiškai turėjo „monopolį“ – įvairios įstaigos, organizacijos negalėjo užsisakyti kūrinių ne per „Dailės“ kombinatą²¹⁸. Pagrindiniai užsakovai – Ministrų taryba (Kultūros, Vidaus reikalų, Užsienio reikalų, Žemės ūkio ir kt. ministerijos), Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas, LŪP²¹⁹ parodų direkcija, visos Respublikos miestų vykdomieji komitetai. Sovietinių vadų portretus dažnai užsakydavo Aukščiausiosios Tarybos

²¹⁷ LTSR dailininkų sąjunga. LTSR dailės fondas, op. cit., p. 9.

²¹⁸ Iš pokalbio su Vytautu Zaranka, op. cit.

²¹⁹ Liaudies ūkio pasiekimų paroda – LSSR respublikinė nuolatinė ūkio laimėjimų ekspozicija, veikusi 1961–1990 m. Vilniuje. Daugiau žr. „Liaudies ūkio pasiekimų paroda“, in: *Visuotinė lietuvių enciklopedija* [interaktyvus; žiūrėta 2020-04-19], <https://www.vle.lt/Straipsnis/Liaudies-ukio-pasiekimu-paroda-15022>.

Prezidiumas, pavyzdžiui, gintaro mozaikos V. Kapsukas (dail. Genovaitė Guntienė)²²⁰, V. I. Leninas, A. Angarietis (abiejų dail. Bernardas Kriščiūnas)²²¹ ir kt.

Įvairios visuomeninės įstaigos – muziejai, gamyklos, fabrikai, kolūkiai, komitetai, miesto tarybos, valgyklos, kavinės, pašto skyriai, mokyklos, ligoninės, bibliotekos, kultūros rūmai, knygynai, parduotuvės, poilsio namai, santuokos rūmai ir kitos įstaigos – užsakydavo ne tik pastato interjero ir eksterjero apipavidalinimą, dekorą, įrangą (baldus, reklaminius standus ir kt.), bet ir suvenyrinę produkciją, skirtą šventėms ir kitoms progoms, pramoninės grafikos darbus. Pavyzdžiui, gaminta įranga (ekspozicinės vitrinos, skydai, reklaminiai stendai, baldai ir kt.) muziejams (LTSR revoliucijos, A. Puškino muziejams Vilniuje, Trakų istorijos muziejui, Panevėžio istorijos muziejui ir kt.), valdyboms (Vilniaus kelių statybos valdybai sukurtas vestibulio, salės projektas, baldai, garbės lentos, sienlaikraščio projektas, aut. Jonas Stravinskas)²²², kurti saugos plakatai gamykloms (pvz., Vilniaus Radijo komponentų gamyklai), suvenyriniai gaminiai įmonėms (pvz., Vilniaus siuvimo įmonių susivienijimui „Lelija“ – odinis sveikinimo adresas, dail. Z. Kreivytė)²²³, kolūkiams (pvz., Varėnos rajono kolūkiui „Pirčiupis“ – odinė atsiliėpimų knyga, dail. A. Kėželis)²²⁴. Vilniaus „Dailės“ kombinato darbuotojai projektus įgyvendindavo ne tik Lietuvoje, bet ir kitose šalyse, pvz., pateiktas Užsienio ministerijos užsakymas sukurti vitražą SSRS ambasadai Zambijoje (dail. S. Kazimieraitis)²²⁵. Taip pat būta užsakymų ir iš kitų Sovietų Sąjungos respublikų įstaigų („Donec Ugol“ kombinatas Kijeve, Kijevo meninio stiklo gamykla, „Neman“ stiklo fabrikas Beriozovkoje, Diatkovo krištolo fabrikas, Donbajaus viešbutis-restoranas, Toljačio automobilių gamykla ir kt.).

Įdomu, kad valgyklos taip pat buvo puoštos meno kūriniais, ir štai periodinėje spaudoje Vilniaus „Dailės“ kombinato direktoriaus pavaduotojas Stasys Džiautas priekaištauja, kad daugelyje sostinės valgyklų, įstaigų pasitaiko žemos kokybės paveikslų. „Vilniuje vis dar jaučiamas trūkumas meninių paveikslų, kuriais būtų galima papuošti darbo žmonių butus, įstaigas.“²²⁶ Visuomenines įstaigas siekta „puošti“ meno kūriniais propagandiniais tikslais, ir šie tikslai buvo iškelti jau „Dailės“ kooperatyvo (rūpintis, kad dailės kūrinių įsigytų teatrai, mokyklos, fabrikai, įmonės ir t.t.²²⁷).

²²⁰ Taikomosios dekoratyvinės dailės ir architektūros Meno tarybos posėdžio Protokolas Nr. 1. Vilnius, 1973 m. sausio 9 d., in: UAB „Vilniaus dailė“ archyvas, l. 6.

²²¹ Taikomosios dekoratyvinės dailės ir architektūros Meno tarybos posėdžio Protokolas Nr. 6. Vilnius, 1973 m. balandžio 10 d., in: UAB „Vilniaus dailė“ archyvas, l. 51.

²²² Taikomosios dekoratyvinės dailės Meno tarybos posėdžio Protokolas Nr. 10. Vilnius, 1969 balandžio 17 d., in: UAB „Vilniaus dailė“ archyvas, l. 1–12.

²²³ Taikomosios dekoratyvinės dailės ir architektūros Meno tarybos posėdžio Protokolas Nr. 2. Vilnius, 1973 m. sausio 23 d., in: UAB „Vilniaus dailė“ archyvas, l. 18.

²²⁴ Taikomosios dekoratyvinės dailės ir architektūros Meno tarybos posėdžio Protokolas Nr. 4. Vilnius, 1973 m. vasario 20 d., in: UAB „Vilniaus dailė“ archyvas, l. 29, 38.

²²⁵ Taikomosios dekoratyvinės dailės ir architektūros Meno tarybos posėdžio Protokolas Nr. 7. Vilnius, 1973 m. balandžio 10 d., in: UAB „Vilniaus dailė“ archyvas, l. 50.

²²⁶ Stasys Džiautas, op. cit.

²²⁷ E. Medonis, op. cit., p. 3.

Iš periodikoje publikuoto straipsnio galima susidaryti įspūdį, kokio masto buvo užsakymai, pavyzdžiui, partijos suvažiavimo proga:

[keramikai] (...) vykdo garbingą užduotį – kuria atminimo medalius, suvenyrines vazas skirtas partijos suvažiavimui. (...) Metalistai (...) taip pat ruošia darbo dovanas suvažiavimo garbei. Netrukus bus liejami atminimo medaliai partijos suvažiavimui (dailininkas Povilas Lantuchas), suvažiavimo garbei taip pat pasirodys specialūs ženklukai, sukurti pagal dailininko Alberto Domarko eskizą. (...) Suvažiavimo išvakarėse odininkai taip pat gavo atsakingą užsakymą: pagaminti užrašų knyguotes ir aplankus suvažiavimo delegatams.²²⁸

Straipsnyje ne tik išvardinami ruošti suvenyrai suvažiavimo proga, bet keletą kartų pakartojama ir pabrėžiama, kad tokią produkciją gaminti yra garbė.

Užsakymų Vilniaus „Dailės“ kombinatui spektras buvo labai platus – nuo pastato eksterjero ir interjero apipavidalinimo ir įrengimo (baldai, ekspozicinės vitrinos, garbės lentos ir t.t.) iki proginių užsakymų (albumai, atsiliepimų knygos, sveikinimo adresai, keraminiai ir metalo medaliai, prizai, ženklukai ir t.t.). Kai kurios įstaigos užsakydavo netgi šventinį scenos apipavidalinimą, pavyzdžiui, Komunalinio ūkio valdybos užsakymas – parengti SSRS 50-mečio proga iškilmingo posėdžio ir šventinio koncerto scenos apipavidalinimą²²⁹. Akivaizdu, kad „Dailės“ kombinato sistema buvo sukurta tam tikslui, kad centralizuotai kontroliuotų ir užsakymus, ir projektų parengimą bei įgyvendinimą.

III. 2. Meno tarybų veikla ir įtaka dirbinių gamybai

Visi gaminti dirbiniai, įgyvendinti projektai – nuo mažiausios vazelės iki monumento – pirmiausia turėjo būti patvirtinti vadinamosios Meno tarybos [89 il.]. Pirma taryba įkurta 1950 m. visoms kūrybinių dirbinių rūšims vertinti. 1953 m. iš straipsnio paskelbto periodinėje spaudoje, išryškėja, kad taryba turėjo atlikti ne tik vertinamąjį, bet ir ugdomąjį vaidmenį.

Silpnai auga (...) dauguma jaunų dailininkų. Dėl to nemaža kaltės tenka ir Dailės fondo meno tarybai (pirmininkas drg. Jurkūnas), kuri formaliai vertina jaunųjų dailininkų darbus, nepadeda jiems augti. Čia pasitenkinama tuo, kad atmetamas vieno ar kito dailininko darbas neduodant jam konkrečių nurodymų. (...) Patys tarybos nariai labai neskaitlingai dalyvauja posėdžiuose ir darbų peržiūrose, dėl ko nesant vienos ar kitos specialybės tarybos narių neįmanomas kvalifikuotas darbų vertinimas.²³⁰

²²⁸ A. Jurkštas, op. cit.

²²⁹ Taikomosios dekoratyvinės dailės ir architektūros Meno tarybos posėdžio Protokolas Nr. 1. Vilnius, 1973 m. sausio 9 d., in: UAB „Vilniaus dailė“ archyvas, l. 9.

²³⁰ Stasys Džiautas, op. cit.

1958 m. sudarytos jau dvi Meno tarybos – taikomosios ir vaizduojamosios dailės dirbiniais²³¹. Ilgainiui kiekvienai sričiai buvo suformuota atskira taryba. Vilniaus „Dailės“ kombinate buvo vaizduojamosios dailės, taikomosios dekoratyvinės dailės ir liaudies meistrų darbų Meno tarybos. Čia rinkosi ir Dailės fondo centralizuota modelių-etalonų, Respublikinė paminklų-monumentų ir dekoratyvinių skulptūrų, gintaro dirbinių Meno tarybos²³². Meno taryboms vadovavo ir jose dalyvavo iškiliausi šalies dailininkai, skulptoriai, architektai, menotyrininkai, specialistai, turintys mokslinius laipsnius, taip pat kombinato dailininkai²³³.

Meno tarybas skirdavo Dailės fondas, Dailininkų sąjunga; tarybą sudarė nuo penkių iki vienuolikos narių. Meno tarybos privalėjo vadovautis Partijos ir Vyriausybės nutarimais ideologiniais klausimais, Dailininkų sąjungos ir Dailės fondo nuostatais. To laiko periodinės spaudos straipsniuose atsispindi vyravusi ideologinė retorika: „Kova už puikią dirbinių kokybę tapo įstatymu kiekvienam darbininkui ir dailininkui. Visi darbai atliekami pagal meno tarybos patikrintus ir patvirtintus eskizus, kas leidžia išvengti broko.“²³⁴ Be to, Meno tarybos ne tik vertindavo sukurtus meno dirbinius, bet ir nustatydavo kiekvieno etalono tiražo kiekį, honorarą, pardavimo kainą.

Kaip vykdavo Meno tarybos posėdžiai, galima sužinoti iš Meno tarybos posėdžių protokolų, kurie atskleidžia, kokie nariai sudarė tarybą, kaip vienu metu galėjai būti ir tarybos narys, ir svarstomo projekto autorius. Apžvelgsime 1980 metų sausio 21 d. protokolą²³⁵, kuriame užfiksuotas Respublikinės paminklų-monumentų ir dekoratyvinių skulptūrų Meno tarybos posėdis, patvirtintas Vilniaus „Dailės“ kombinato direktoriaus V. Zarankos, vyriausiojo dailininko Stepono Kazimieraičio. Šią skulptūros Meno tarybą sudarė – Gediminas Jokūbonis, Bronius Vyšniauskas, Vladas Vildžiūnas, Petras Aleksandravičius, Adolfas Reimeris, Steponas Kazimieraitis, Albinas Petras Purys, Alfonsas Vincentas Ambraziūnas. Posėdžio pirmininkas – G. Jokūbonis. Pirmas svarstytas projektas – to paties skulptoriaus, kartu ir komisijos nario – Vlodo Vildžiūno skulptūros projektas, kurį užsakė LTSR ministrų tarybos Reikalų valdyba. Antras projektas – Veronikos Vildžiūnaitės dekoratyvinė skulptūra *Mergaitė*, užsakovas – Panevėžio liaudies švietimo skyrius. Tą dieną buvo svarstyti penki projektai, iš jų du atmesti (Leono Pivoriūno ir Vaclovo Krutinio; pastabose įrašyta, kad dėl prastos akmens kokybės). Vasario 24 d. sušauktas kitas Meno tarybos posėdis. Tarybos posėdžiai kiekvienai sričiai buvo sušaukiami maždaug į mėnesį du kartus, kur buvo

²³¹ Jonas Bubnys, Vincas Jasiukevičius, op. cit., p. 90.

²³² LTSR dailininkų sąjunga. LTSR dailės fondas, op. cit., p. 10–11.

²³³ Jonas Bubnys, Vincas Jasiukevičius, ibid., p. 90–91.

²³⁴ Stasys Džiautas, op. cit.

²³⁵ Respublikinės paminklų-monumentų ir dekoratyvinių skulptūrų Meno tarybos posėdžio Protokolas Nr. 1. Vilnius, 1980 m. sausio mėn. 21 d., in: UAB „Vilniaus dailė“ archyvas, l. 1–2.

svarstoma nuo penkių iki šimto penkiasdešimt projektų. Kiekvieną tarybą sudarė to laikmečio autoritetingi kiekvienos srities menininkai.

Meno tarybos protokoluose užfiksuota informacija atspindi ir tarybos veiklos pobūdį, ir pateikia daug naudingos informacijos: įvardinti autoriai, jų kūriniai ir projektai su pilna metrika, nurodyti užsakovai, autorinis honoraras, pastabos ir Meno tarybos vertinimai (dažniausiai labai formalūs, apsiribojantys apibūdinimais – gerai, labai gerai arba nepatenkinamai). Tyrinėjant Meno tarybos veiklą, atsiskleidė jos tiesioginė daryta įtaka „Dailės“ kombinato kurtiems projektams, mažatiražei ir tiražinei produkcijai. Nė vienas projektas ar gaminys nebuvo įgyvendintas nepaėjęs Meno tarybos vertinimo. Meno taryba buvo įkurta ideologiniais tikslais ir vertino kiekvieną projektą, kuris turėjo atitikti ne tik ideologinius reikalavimus, bet ir meninius, estetinius kriterijus. Tad vartotoją pasiekdavo kompetentingų Meno tarybos narių įvertinta ir atrinkta produkcija.

III. 3. Komerciniai kombinato veiklos aspektai

Knygoje *Dailioji keramika Lietuvoje*²³⁶ išsamiai pateikta informacija, kaip buvo apskaičiuojama gaminio savikaina. Nors šioje knygoje nagrinėjami tik keramikos dirbiniai, tačiau iš pateiktų pavyzdžių galima susidaryti bendrą vaizdą, kaip buvo apskaičiuojama ir kitų sričių gaminių mažmeninė kaina, nepamirštant, kad skyrėsi žaliavų kaina, darbo specifika.

Ankstesniuose skyriuose apie Keramikos, Odos cechus, jau minėta, kad kiekvienas cechas turėjo savo apskaitininką, kuris paskaičiuodavo gaminio sąnaudas. Skaičiavimus pateikdavo Meno tarybai, o ši savo ruožtu nustatydavo kainą. Remiantis minėtoje knygoje *Dailioji keramika Lietuvoje* duomenimis, galime sužinoti, kaip paskaičiuota, pavyzdžiui, 200 tiražo keraminės, dengtos glazūra, vazelės savikaina (žr. IV PRIEDAS). Darbo užmokestis sudarė – apie 25,6%, žaliavos ir medžiagos – apie 21,6%, cechinės išlaidos – 18,1%, modelio amortizacija – apie 13,4%, įrengimų laikymo išlaidos – apie 6,6%, elektros energija – apie 8%, socialinis draudimas, papildomas atlyginimas ir bendros gamybos išlaidos, sudarė apie 6,7%. Vazelės savikaina priskaičiuojama 4,24 rublių, mažmeninė kaina – 5,50 rubliai²³⁷. Tai nedidelės vazelės kaina, o tiražinės grindų vazos (kurios talpa 9000 cm³) mažmeninė kaina buvo 24 rubliai²³⁸.

Kaip minėta anksčiau, dailininkams už sukurtus ir patvirtintus etalonus, projektus mokėti nemaži honorarai. Pavyzdžiui, už sukurtą V. I. Lenino paminklo modelį mokėta 2500 rub.²³⁹, už

²³⁶ Jonas Bubnys, Vincas Jasiukevičius, op. cit., p. 86–87.

²³⁷ Ibid., p. 86–87.

²³⁸ Ibid., p. 86–87.

²³⁹ Respublikinės paminklų-monumentų ir dekoratyvinių skulptūrų Meno tarybos posėdžio Protokolas Nr. 4. Vilnius, 1980 m. balandžio mėn. 16 d., in: UAB „Vilniaus dailė“ archyvas, l. 9.

tematinį bareljefą *Revoliucinė kova* – 2771 rub.²⁴⁰, už V. I. Lenino ordiną – 1000 rublių²⁴¹. Labai svarbi menotyrininkės G. Jankevičiūtės įžvalga, jog sovietinis režimas menininkus viliojo dosnėmis premijomis, honorarais²⁴². Taip buvo pirmos sovietinės okupacijos metu, tačiau ši įžvalga aktuali ir antrosios okupacijos laikotarpiu kūrusių dailininkų situacijai apibūdinti. Ne vienas kalbintas buvęs „Dailės“ kombinato darbuotojas vis užsimindavo, kad už „leninus“ gerai mokėta, tad G. Jokūbonis juos ir „kepė“ vieną po kito.

Vilniaus „Dailės“ kombinate gaminti dirbiniai pagal konkrečius įstaigų užsakymus, realizuoti kombinato parduotuvėse [90 il.] ir eksportuoti. „Dailės“ kombinatų produkcija (daugiausia keramikos, metalo plastikos, odos, medžio dirbiniai, liaudies meistrų darbai) buvo realizuojama „Dailės“ fondui priklausančiose 17 parduotuvių – Vilniuje, Kaune (buvo 3), Klaipėdoje, Šiauliuose, Panevėžyje, Palangoje, Nidoje, Kėdainiuose, Marijampolėje, Alytuje, Druskininkuose, Ukmergėje²⁴³. Vasarą būdavo atidaromi dar du papildomi kioskai Šventojoje ir Nidoje, prekiaujantys dailės kūrinių²⁴⁴. Vilniaus „Dailės“ kombinatui priklausė septynios parduotuvės Lietuvoje. Vilniuje veikė keturios – Pamėnkalnio g. 1²⁴⁵ (dabar Pamėnkalnio galerija), Vokiečių g. 2²⁴⁶ (dabar Dailininkų sąjungos galerija), Gedimino pr. 1, ir iki šiol tebeveikianti Kauno g. 36 (dabar parduotuvė „Vilniaus dailė“). Parduotuvėse buvo du skyriai. Viename – kūrybiniai dailininkų ir liaudies meistrų darbai, kitame – autoriniai, mažatiražiai ir tiražiniai dailės dirbiniai²⁴⁷. Parduotuves jungė Dailės fondo prekybos valdyba „Dailė“ (veikė 1968–1979; vėliau – salonas „Dailė“). Išskirti galima parduotuves, kurios turėjo parodų sales – tai vadinamosios parduotuvės-salonai. Vilniuje tokio tipo veikė dvi – Pamėnkalnio ir Vokiečių gatvėje. Čia dažnai rengtos parodos su pardavimu. Kaip pastebėjo menotyrininkė L. Jablonskienė, „[p]arduotuvės tarsi atliko komercinių galerijų vaidmenį, jų veiklą (parduodamų kūrinių atranką, kainas, taip pat rengiamų parodų turinį) kontroliuojant valstybei.“²⁴⁸

Pasak menotyrininkės Nijolės Nevčesauskienės, „geriausi tiražiniai dailės dirbiniai“ eksportuoti į daugelį pasaulio šalių ir tai buvo vienas iš pastovių valiutos šaltinių²⁴⁹. Produkcija

²⁴⁰ Respublikinės paminklų-monumentų ir dekoratyvinių skulptūrų Meno tarybos posėdžio Protokolas Nr. 5. Vilnius, 1980 m. gegužės mėn. 15 d., in: UAB „Vilniaus dailė“ archyvas, l. 12.

²⁴¹ Respublikinės paminklų-monumentų ir dekoratyvinių skulptūrų Meno tarybos posėdžio Protokolas Nr. 10. Vilnius, 1980 m. spalio mėn. 29 d., in: UAB „Vilniaus dailė“ archyvas, l. 25.

²⁴² Giedrė Jankevičiūtė, *Po raudonąja žvaigžde*, op. cit., 66–67.

²⁴³ Jūratė Važgauskaitė, „Dailės fondas“, in: *Tarybinė Lietuvos enciklopedija*, op. cit., p. 368.

²⁴⁴ *LTSR dailininkų sąjunga. LTSR dailės fondas*, op. cit., p. 12.

²⁴⁵ Buvusi P. Cvirkos gatvė.

²⁴⁶ Buvusi Muziejaus gatvė.

²⁴⁷ *LTSR dailininkų sąjunga. LTSR dailės fondas*, ibid., p. 12.

²⁴⁸ Lolita Jablonskienė, „Trumpa judėjimo „Meną į buitį“ istorija“, op. cit., p. 15.

²⁴⁹ Nijolė Nevčesauskienė, „Nežinoma dailė: Lietuvos dailininkų sąjungos dailės kolekcija“, in: *Dailėraštis*, 2015, gruodis, p. 1–2.

eksportuota į Bulgariją, Vengriją, Norvegiją, Japoniją, Daniją ir kitas šalis. Prekės tiekios sajunginiam susivienijimui „Beriozka“²⁵⁰.

Sovietmečiu Vilniaus „Dailės“ kombinato gaminti meniniai dirbiniai buvo paklausūs. Be to, šiuo laikotarpiu kai kurie meno pramonės dirbiniai (kaip ir dauguma kitų prekių) buvo deficitiniai. Dar svarbu atkreipti dėmesį, kad gamintos masinės produkcijos tiražas buvo 200 vienetų, žvelgiant iš laiko perspektyvos tai nėra didelis tiražas kaip serijinei produkcijai. Juo labiau, išskirsčius po visas kombinato parduotuves žmonės įsigydavo buičiai, interjerui pakankamai vertingus rankų darbo gaminius.

Pateiktoje gaminio savikainos apskaičiavimo diagramoje (žr. IV PRIEDAS) išryškėja, kad didžiausią dirbinio savikainos dalį sudarė darbo užmokestis ir žaliavos. „Dailės“ kombinato komercinė veikla vykdyta per kombinatui priklausančias parduotuves, taip pat eksportuota į kitas šalis. Lietuvos vartotojus pasiekdavo ganėtinai kokybiški ir meniškai rankų darbo gaminiai, kurie netapo masinio vartojimo preke dėl riboto tiražo.

III. 3. 1. Suvenyrinė gaminių paskirtis

Suvenyrų gamybos tema sovietmečiu buvo aktuali. Tai rodo išleista 1972 m. analitinė apžvalga²⁵¹, svarstyta Lietuvos KP Centro komitete ir Lietuvos SSR Ministrų taryboje suvenyrų meninis, tiksliau tariant, propagandinis idėjinis, klausimas. Minėtos institucijos:

(...) įpareigojo (...) žymiai pakelti (...) dirbinių idėjinį meninį lygį, nuolat rūpintis jų tematinio kryptingumu, plačiau taikyti, kuriant suvenyrus, geriausias tarybinio vaizduojamojo ir taikomojo meno tradicijas, turint galvoje, kad suvenyrai turi tarnauti patriotiniam ir internacionaliniam darbo žmonių auklėjimui, tarybinės liaudies revoliucinių, kovos ir darbo tradicijų propaganda, daugiau atspindėti darbo žmonių laimėjimus, pasiekus vystant respublikos ekonomiką ir kultūrą.²⁵²

Nutarime labai aiškiai įvardinama, kokia privalo būti suvenyro paskirtis – tarnauti patriotiniam (tiksliau propagandiniam) žmonių auklėjimui. Tokius vadinamuosius „auklėjimo“ pobūdžio

²⁵⁰ Vytautas Bajoras, „Puošia miestą, buitį: „Dailės“ kombinatui – 40 metų“, in: *Tarybinė Klaipėda*, 1986 12 19, Nr. 291 (11.880), p. 8.

²⁵¹ Vaclovas Prekevičius, Gediminas-Leonas Samuolis, *Dailės dirbinių ir suvenyrų gamyba ir jos išsivystymo Lietuvos TSR vietinėje pramonėje problemos: Analitinė apžvalga*, Vilnius: Lietuvos mokslinės techninės informacijos ir techninės ekonominės analizės mokslinio tyrimo institutas, 1972.

²⁵² „Dėl priemonių idėjiniam meniniam suvenyrų lygiui toliau kelti. Lietuvos KP Centro Komiteto ir Lietuvos TSR Ministrų Tarybos nutarimas. 1974 m. sausio 14 d.“, in: *Ideologinio darbo klausimai: Dokumentų rinkinys (1972–1975 m.)*, Vilnius: Mintis, 1975, p. 112.

suvenyrus Vilniaus „Dailės“ kombinate gamino dažniausiai minint pergalės kare, V. I. Lenino gimimo metinių proga ir pan.

Vilniaus „Dailės“ kombinato nemažą gamybinę dalį sudarė suvenyriniai dirbiniai. Nemažą dalį suvenyrų gamino ne tik kombinatai, bet ir meno verslų ir suvenyrų gamybinis susivienijimas „Dovana“. Šis susivienijimas įsteigtas 1967 m. Vilniuje, veikė iki 1999 metų. „Dovana“ jungė šešias meno įmones: Kauno (įkurta 1968), Vilniaus (įkurta 1969), „Jiesios“ (Kaune; įkurta 1962 m.), „Minijos“ (Plungėje; įkurta 1963), „Tulpės“ (Panevėžyje; įkurta 1966), Druskininkų (įkurta 1968)²⁵³. Susivienijimo produkciją sudarė keramikos, dailiosios tekstilės, odos, vytelių, metalo, rago, gintaro dirbiniai. Pagal 1969 m. duomenis, pagrindiniai suvenyrų gamintojai ir buvo susivienijimas „Dovana“ (pagaminę 66%) bei „Dailės“ kombinatai (pagaminę 20,7%)²⁵⁴. „Dailės“ kombinatų gaminami suvenyrai skyrėsi tuo, kad tiražas neviršijo 200 vienetų, skirtingai nuo susivienijimo „Dovana“²⁵⁵.

Pažymėtina, kad užsienio parodoms skirtus lietuviškų suvenyrų katalogus²⁵⁶ sudarydavo susivienijimo „Dovana“ produkcija, kuri pristatydavo/reklamuodavo liaudies meistrų dirbinius: tradicinius, dažnai stilizuotus, liaudies meistrų medžio (skulptūrėles, dekoratyvines verpstes, kaukes, žaislus, žvakides ir pan.), tekstilės (lėles, aprėdytas tautiniais drabužiais, rankšluosčius, juostas, staltieses ir pan.), keramikos (gėrimų servizus, vazes, skulptūrėles ir pan.) ir gintaro (papuošalus, suvenyrines skulptūrėles ir pan.) gaminius. Šių katalogų paskirtis – reprezentuoti Lietuvą užsienio šalyse, ir panašu, kad šiam tikslui buvo pasirinkta stilizuota liaudies meistrų kūryba. Apie sovietmečiu gamintus suvenyrus, skirtus užsienio parodoms, užsimena ir menotyrininkė Karolina Jakaitė daktaro disertacijoje²⁵⁷. Reikia pastebėti, kad Vilniaus „Dailės“ kombinato reklaminis leidinys buvo išleistas tik vienas apskritai. Tuo tarpu Kauno „Dailės“ kombinatas išleido bent tris reklaminius bukletus, pristatančius įgyvendintus projektus ir gamintą produkciją²⁵⁸.

²⁵³ Aleksandras Budrikas, „Dovana“, in: *Tarybų Lietuvos enciklopedija*, t. 1, op. cit., p. 447.

²⁵⁴ Vaclovas Prekevičius, Gediminas-Leonas Samuolis, op. cit., p. 7.

²⁵⁵ *LTSR dailininkų sąjunga. LTSR dailės fondas*, op. cit., p. 9.

²⁵⁶ Londono parodai skirtas katalogas *Lietuviški suvenyrai*: Reklaminis leidinys, Vilnius: Lietuvos TSR vietinės pramonės ministerija, 1968; Vokietijos parodai – *Lietuviški suvenyrai*: Reklaminis leidinys, Vilnius: Lietuvos TSR vietinės pramonės ministerija, 1969. Daugiau žr. Karolina Jakaitė, *Šaltojo karo kapsulė: Lietuvių dizainas Londone 1968*: Vieno paviljono istorija, Vilnius: Lapas, 2019, p. 123–124. *Lietuviški suvenyrai*: Reklaminis leidinys, Vilnius: Lietuvos TSR vietinės pramonės ministerija, 1979.

²⁵⁷ Karolina Jakaitė, *Lietuvos grafinis dizainas XX a. 6–8 deš.: Tarp nacionalumo ir internacionalumo*: Daktaro disertacija, Vilniaus dailės akademija, 2012. Reikia pastebėti, kad K. Jakaitės disertacijoje kalbant apie suvenyrus yra netikslumų. Pasak menotyrininkės, kataloge *Lietuviški suvenyrai* (op. cit., 1968) reklamuojami „Dailės“ kombinato dirbiniai, tačiau leidinyje pristatomi gamybinio susivienijimo „Dovana“ liaudies meistrų dirbiniai, o ne „Dailės“ kombinato.

²⁵⁸ „Dailė“: *Kauno dailės darbų gamybinis kombinatas*: Katalogas, Kaunas: „Dailė“ kombinatas, 1966; „Dailė“: *Kauno dailės darbų gamybinis kombinatas*, Kaunas: [s. n.], 1981; „Dailė“: *Kauno kombinatas*, Kaunas: Spindulys, 1991.

Lietuviški suvenyrai – tai besišypsantys velniai, auksu blizgančios gintarinės apyrankės, karoliai, įvairūs metalo ir tekstilės gaminiai, grafikos darbai²⁵⁹. Taip laikraščio *Lenino keliu* nepasirašęs korespondentas pristatė sovietmečiu kurtus suvenyrus. Tikriausiai, tokio tipo dirbiniai, kaip mediniai „įvairios paskirties“ (skulptūrėlės, žvakidės, raktų pakabukai ir pan.) velniukai, gintaro papuošalai ir tekstilės gaminiai, buvo daugiausia eksplotuoti ir ilgainiui prigijo kaip lietuviškumą atspindintys, išreiškiantys suvenyrai. Tačiau Vilniaus „Dailės“ kombinato liaudies meistrų dirbiniai nesudarė pagrindinės gamintų suvenyrų asortimento dalies. Kombinate suvenyrai gausiai kurti profesionalių dailininkų (ne tik liaudies meistrų) švenčių, festivalių, parodų proga, renginių (sporto, įvairių konkursų, partijų suvažiavimo ir t.t.), įstaigų užsakymu. Gaminti suvenyriniai metalo ir keraminiai medaliai, vazelės, odiniai bloknotėliai, albumai, piniginės, knygutės, raktų pakabukai, ypač populiarūs sveikinimo adresai (kartais puošti metalu, gintaru), metalo ceche – ženkliukai, prizai ir t.t. Suvenyrų poreikis buvo didelis, nes dažnai dovanoti įvairiomis progomis. O tokių progų sovietinėje santvarkoje buvo itin daug. Įvairius prizus, medalius, ženkliukus, jubiliejines juostas ir kitus suvenyrus dovanojo fabriku, gamyklų, kombinatų, kolūkių ir pan. darbo pirmūnams, brigadoms, įvairių sporto šakų sportininkams, nusipelnusiems artistams ir panašiai.

Užsakymai buvo įvairiomis progomis ir įvairių paskirčių. Pavyzdžiui, Vilniaus televizijos ir radijo komiteto užsakyti keraminiai medaliai konkursui *Ieškome rezervų* (1973, dail. D. Antušas)²⁶⁰, Kauno M. K. Čiurlionio dailės muziejaus užsakyti keraminiai suvenyrai *Portretas, Pasibučiavimas, Velnias – maišas auksa, Velnias – nešantis auksą* (visi po 200 vnt.; 1973, dail. Ona ir Bronius Baliulevičiai)²⁶¹. Gamintų suvenyrų paklausą ir įvairovę atspindi partijos suvažiavimui skirtų dirbinių užsakymas. Pavyzdžiui, 1976 m. partijos suvažiavimui kurti keraminiai atminimo medaliai, suvenyrinės vazos, Metalų ceche lieti atminimo medaliai, kurti specialūs ženkliukai, Odos ceche gamintos užrašų knygutės ir aplankai²⁶². Suprantama, kad ypatingai suvenyrų, skirtų tokioms progoms, kaip partijos suvažiavimas, dekoras buvo iliustratyvus, agitacinės tematikos su sovietine atributika.

Verta plačiau aptarti suvenyrinius ženkliukus, gamintus Vilniaus „Dailės“ kombinate. Kolekcininkų dėka įmanoma rekonstruoti ženkliukų gamybą, jų įvairovę. Kai kurie kolekcininkai renka ženkliukus pagal temas, pavyzdžiui: sporto, arba tik vienos sporto šakos, miestų, arba tik vieno miesto ir su juo susijusia atributika, miesto herbų, nusipelnusių žmonių, įmonių, gamyklų, proginius.

²⁵⁹ „Lietuviški suvenyrai“, in: *Lenino keliu*, 1968, [interaktyvus, žiūrėta 2020-05-19], <http://timeline.lt/wp-content/uploads/2015/06/syvenyrai-lietuvai-ir-pasauliui.jpg>.

²⁶⁰ Taikomosios dekoratyvinės dailės ir architektūros Meno tarybos posėdžio Protokolas Nr. 7. Vilnius, 1973 m. balandžio 10 d., in: UAB „Vilniaus dailė“ archyvas, l. 55.

²⁶¹ Taikomosios dekoratyvinės dailės ir architektūros Meno tarybos posėdžio Protokolas Nr. 10. Vilnius, 1973 m. gegužės 22 d., in: UAB „Vilniaus dailė“ archyvas, l. 55.

²⁶² A. Jurkštas, op. cit.

Ženkliukus buvo galima įsigyti „Dailės“ kombinato parduotuvėse, kaip ir kitą kombinato produkciją, kioskuose, tačiau jų nebuvo daug ir juos greitai išpirkdavo. Sporto varžyboms skirti ženkliukai pradavinėti renginio vietoje, dažniausiai Vilniaus Sporto rūmuose, kuriuose vyko įvairių sporto šakų (moterų rankinio taurės, krepšinio turnyrų ir kitos) varžybos²⁶³. Ženkliukai gaminti beveik kiekvienų varžybų (šachmatų, gimnastikos, irklavimo ir t.t.) proga, ankstesniame skyriuje minėti įstaigų, miestų, proginiai ir t.t. Labiausiai vertinti ženkliukai karšto emalio ir jų kaina priklausė nuo spalvų kiekio. Ženkliuko kaina įprastai buvo 21 kapeika, užlietas vieno emalio spalva kainavo 30 kap., dviejų spalvų – 45 kap., trijų – 60 kap. „Dailės“ kombinato gaminti ženkliukai buvo kokybiški iš vadinamojo sunkaus metalo (ne aliuminio) ir jie vertinti²⁶⁴.

Apžvelgus „Dailės“ kombinato suvenyrinę gamybą paaiškėjo, kad skirtingai nuo susivienijimo „Dovana“ daugiausia rinkai teikęsio liaudies meistrų suvenyrinius gaminius, kombinate keramikos, odos, metalo suvenyrų etalonus kūrė profesionalūs dailininkais, tad jų gaminiai buvo gana kokybiški ir estetiški. Kombinato gaminti suvenyrai išsiskyrė ir tuo, kad daugiausia kurti pagal įstaigų užsakymus, skirti konkrečioms progoms.

III. 3. 2. Parodinės veiklos specifika

Dar viena Vilniaus „Dailės“ kombinato veiklos sritis – dalyvavimas parodose. Kombinato produkcija eksponuota Lietuvos ir užsienio parodose, mugėse. Svarbu atkreipti dėmesį, kad Dailės fondas kaupė atrinktus iš parodų taikomosios dekoratyvinės dailės kūrinius ir jais disponavo²⁶⁵, vaizduojamosios dailės darbus depozito teisėmis skolino įvairioms organizacijoms (ypatingai daug skolinta ligoninėms²⁶⁶). Keramikos, Odos, Metalų, Liaudies meistrų cechai gamino dirbinius ne tik pardavimui, bet ir parodoms. Kiekvienas cechas kaupė parodoms skirtus gaminius. Apie kombinato parodinius dirbinius medžiagos nėra daug. Dažniausiai ji pateikiama apibendrintai bendrame kontekste apžvelgiant „Dailės“ kombinato produkciją apskritai. Tad ganėtina sudėtinga išsamiau paanalizuoti kombinato parodinę veiklą. Tačiau iš turimos medžiagos galima nustatyti, nors ir glaustai, kombinato parodinės veiklos specifika.

Vilniaus „Dailės“ kombinatas su įvairiais kūriniais dalyvavo užsienyje surengtose tarptautinėse parodose: Anglijoje, Belgijoje, Graikijoje, Švedijoje, Japonijoje, Kanadoje, Austrijoje,

²⁶³ Pokalbis su Kęstučiu Skeriu. Užrašė R. Dargužaitė 2020 05 26.

²⁶⁴ Pokalbis su Kęstučiu Skeriu. Užrašė R. Dargužaitė 2020 05 26.

²⁶⁵ Nijolė Nevčesauskienė, op. cit., p. 1–2.

²⁶⁶ V. Zaranka užsiminė, kad 10 dešimtmetyje įstant „Dailės“ kombinato sistemai, nežinia kur dingo Šv. Jokūbo ligoninei skolinti paveikslai. Iš pokalbio su Vytautu Zaranka. Užrašė R. Dargužaitė 2019 06 17.

Prancūzijoje, Sirijoje, Etiopijoje ir kitose šalyse. Kombinato produkcija (keramikos, odos, metalo dirbiniai, liaudies meistrų gaminiai) kasmet eksponuota Visasąjunginėje liaudies ūkio pasiekimų (nuolatinė SSRS ūkio laimėjimų paroda, veikusi 1959–1992) parodoje Maskvoje (į parodas kartu vykdavo Apipavidalinimo cecho meno vadovas, atsakingas už dirbinių eksponavimą). Gaminiai ruošti kasmet vykstančiai Liaudies ūkio pasiekimų parodai Vilniuje.

Rengtos vietinės parodos kaip ataskaitinės, proginės (30-mečio, 40-mečio proga ir pan.) ir „reklaminės“ – pristatančios naują kombinato produkciją [91 il.]. 1976 m. Dailės parodų rūmuose²⁶⁷ Vilniuje buvo surengta paroda *Dailininkai – plačiai vartojamų gaminių pramonė*. Ekspozicijos projektą parengė Vilniaus „Dailės“ kombinato architektas Vladas Vizgirda, parodos detales iš medžio pagamino šios įmonės staliai²⁶⁸. Tokio tipo parodose visuomenei pristatyti gaminami meno dirbiniai. Tais pačiais metais Dailės fondo centriniame salone Muziejaus g. 2 (dabar Vokiečių g.) surengta paroda, skirta Vilniaus „Dailės“ kombinato trisdešimtmečiui²⁶⁹. Tad nuolat rengtos įvairios parodos ir parodos-pardavimai Vilniaus „Dailės“ kombinatui priklausančiose dvejose, anksčiau jau minėtose, parduotuvėse-salonuose.

Manytina, svarbu paminėti ir „Dailės“ kombinato penkiasdešimtmečiui 1996 m. surengtą etalonų parodą *Dailės kombinatų meniniai dirbiniai* (Taikomosios dailės ir dizaino muziejuje Vilniuje)²⁷⁰ bendradarbiaujant su įmone „Vilniaus dailė“. Parodoje eksponuoti muziejuje saugomi keramikos, odos ir metalo dirbinių etalonai, dalį kūrinių skolino „Vilniaus dailė“, „Keramikos meno centras“. Ši paroda retrospektyviai apžvelgė „Dailės“ kombinatų serijinę gamybą ir simboliškai „(...) užsklendė ilgo, įdomaus ir ganėtinai kūrybingo (...) kombinatų darbo laikotarpį.“²⁷¹

Iš negausios turimos medžiagos pavyko nustatyti kombinato parodinės veiklos gaires. Vilniaus „Dailės“ kombinato parodinė veikla išsiskyrė į: reprezentacinę – produkcija eksponuota užsienio parodose ir mugėse, reklaminę – rengtos parodos-pardavimai vartotojams pristatyti naujus gaminius kombinato parduotuvėse ir salonuose, ataskaitinę/proginę – kombinato veikla ir dirbiniai eksponuoti organizuotose proginės jubiliejinėse parodose. Tad Vilniaus „Dailės“ kombinato pagaminta meno pramonė pristatyta Lietuvos ir užsienio parodose, atspindėjo lietuviškojo dizaino tendencijas. Kita vertus, tokios parodos kaskart išryškindavo hibridinę kombinato veiklos ir produkcijos prigimtį: tarp autentiškos meninės kūrybos ir masinės, centralizuotai kontroliuojamos pramonės.

²⁶⁷ Dabar Šiuolaikinio meno centras.

²⁶⁸ A. Jurkštas, op. cit.

²⁶⁹ Danutė Zovienė, „Skirta „Dailės“ trisdešimtmečiui“, in: *Vakarinės naujienos*, 1976 12 10.

²⁷⁰ „Dailės“ kombinatai ir jų meniniai dirbiniai, op. cit.; „Dailės“ kombinatų meniniai dirbiniai: etalonų paroda, op. cit.

²⁷¹ Genovaitė Jasiulienė, op. cit., [3].

Išanalizavus pagrindines organizacinės veiklos sritis, galima apibendrinti, jog stipriausią tiesioginį poveikį „Dailės“ kombinato cechams ir jų gamintai produkcijai (tiek estetikos, tiek ideologijos požiūriu) turėjo Meno tarybų veikla. Tai buvo pagrindinė kūrybinius procesus kontroliuojanti instancija. Tuo pačiu vartotojus pasiekdavo ganėtinai kokybiški ir meniški rankų darbo gaminiai, kurie netapo masinio vartojimo preke dėl riboto tiražo. Atsižvelgiant į pagrindinius kombinato užsakovus, išryškėja veikusi centralizuota organizacinė sistema, aprėpianti produkcijos kelią nuo užsakymo iki žiūrovo. Sudaryta kombinato veiklos schema (žr. III PRIEDAS) parodo organizacinės veiklos sritis: kontrolė (užsakymai vyko tik per „Dailės“ kombinatą praėję Meno tarybos vertinimą), komercija (produkcijos realizavimas ir reklama). Komerciniai kombinato veiklos aspektai turėjo įtakos ir skatinant tam tikros rūšies gaminių (progrinių, oficiozinių) gausą. Parodinė kombinato veikla išryškino gamintos produkcijos komercinius aspektus; vieni dirbiniai buvo skirti reprezentacijai, kiti – prekybai.

IŠVADOS

1. Nustačius ir susisteminius sovietiniu laikotarpiu veikusio Vilniaus „Dailės“ kombinato veiklos organizacinius principus ir priemones, išryškėjo, kad tarpukariu sukurta „Marginių“ bendrovės struktūra, keičiantis politinei santvarkai pritaikyta kombinato formavimui. Svarbus vaidmuo teko karo metais veikusiam „Dailės“ kooperatyvui. Apie šią įstaigą itin mažai informacijos, tačiau iš fragmentiškos medžiagos iš dalies pavyko rekonstruoti kooperatyvo struktūrą, veikimo principus, kurie tapo „Dailės“ kombinato pagrindu. Skirtingai nuo „Marginių“ ir kitų panašių susivienijimų, „Dailės“ kooperatyvas jungė ne tik liaudies meistrus ir namudininkus, bet ir profesionalius dailininkus. Be to, kooperatyvas priimdavo ir paskirstydavo užsakymus. Būtų įdomu ir perspektyvu išsamiau paanalizuoti „Dailės“ kooperatyvo veiklą.
2. Vilniaus „Dailės“ kombinato raidą iliustruoja pateikta chronologinė lentelė (žr. I PRIEDAS). 1946 metais Vilniaus „Dailės“ kombinatas tapo savarankišku gamybiniu susivienijimu. Kombinato veikla vystėsi pamažu. Antrasis, produktyvus ir didelių projektų įgyvendinimo etapas susijęs su 1966 m. pastatytomis Vilniaus „Dailės“ kombinatui skirtomis patalpomis.
3. Tyrinėjant atskirų cechų kūrimosi, veiklos ir produkcijos specifiką, atsiskleidė, kaip keitėsi Vilniaus „Dailės“ kombinato produkcijos stilistika, estetiniai klausimai. Pirmiausiai tam įtakos turėjo sovietinė ideologija. Pradžioje naudota stilizuoto liaudies meno stilistika, lietuvių tautodailės elementų pagalba propaguojant sovietinę „liaudiškumo“ sampratą. Antrajame kombinato istorijos etape Vilniaus „Dailės“ kombinato gaminių formai ir dekorui darė įtaką modernėjanti Lietuvos ir užsienio šalių dailė. Jei XX a. 5–6 dešimtmetyje etalonus kūrė įvairių sričių menininkai, o kartais ir neturintys aukštojo ar aukštesniojo dailės išsilavinimo, tai XX a. 7–8 dešimtmetyje Vilniaus „Dailės“ kombinate ėmė dirbti vis daugiau dailininkų, baigusių odos, metalo specialybę Estijos dailės institute. Jie įnešė naujų stilistinių permainų. Kadangi dailininkų netenkino supaprastintų formų etalonų kūrimas masinei gamybai, jie ėmė kurti originalius, techniškai sudėtingus mažo tiražo dirbinius.
4. Analizuojant Metalų cecho veiklą, atrasti nauji, netyrinėti lietuviškojo dizaino pavyzdžiai – tai ženkliukų gamyba. Joje atsispindi ir laikmečio stiliaus tendencijos, ir socialinis žmonių gyvenimas (ženkliukai kurti sovietmečiu vykusią renginių – nuo kultūrinių iki oficiozinių – proga, skirti organizacijoms, darbo pirmūnams ir pan.). Muziejų fonduose „Dailės“ kombinato ženkliukų pavyzdžių nėra, jie išlikę tik kolekcininkų rinkiniuose. Tad būtų įdomu ir verta išsamiau panagrinėti ženkliukų dizainą.

5. Nagrinėjant kombinato cechų veiklos specifiką, išsiskyrė Liaudies meistrų cecho darbas. Pirma – šiam cechui priklausę liaudies meistrai dirbo namuose, plėtota vadinamoji namudinė gamyba. Šiuo aspektu Liaudies meistrų cecho veikla artima tarpukariu veikusios „Marginių“ bendrovės darbo organizavimo principui. Antra – tyrimas parodė, kad sovietiniu laikotarpiu liaudies meistrų kūryba skatinta ideologiniais tikslais. Vartota „liaudiškumo“ sąvoka orientavosi ne į lietuvių liaudies meno paveldą, o į propaguatą „menas liaudžiai“ šūkį. Nors dalis liaudies meistrų gamintos produkcijos buvo artima liaudies menui, tačiau kombinatas nekėlė griežtų reikalavimų tikslingai ir nuosekliai laikytis etnografinio lietuvių liaudies meno tradicijų.
6. Ribotas ir kontroliuotas tiražas turėjo įtakos gaminamai Vilniaus „Dailės“ kombinato produkcijai, jos asortimentas nuolat keistas ir atnaujintas. Tačiau, jei etalonas buvo paklausus, jis dažnai kartotas, arba nedaug modifikuotas ir pakeistas vėl tiražuotas. Pavyzdžiui, populiarius minėtas K. Simanonio papuošalų komplektas *Vilnius* (1975), jo galima pamatyti keletą variacijų.
7. Vilniaus „Dailės“ kombinato gaminti meniniai dirbiniai buvo paklausūs ne tik Lietuvoje, bet ir už jos ribų. Gamintos masinės produkcijos tiražas buvo 200 vienetų, žvelgiant iš laiko perspektyvos tai nėra didelis tiražas kaip serijinei produkcijai. Išskirsčius po visas kombinato parduotuves vartotojus pasiekdavo nedidelis kiekis dirbinių, kuriais žmonės galėjo puošti savo buitį, interjerą gana vertingais, pagamintais iš natūralių medžiagų, rankų darbo gaminiais.
8. Siekiant vizualizuoti sovietinę ideologiją žmonių gyvenamojoje aplinkoje, skleisti propagandinę agitacinę žinią ir įsitvirtinti, buvo skiriama daug lėšų dailės kūriniams, dideliems parodiniams ir demonstraciniais renginiams, interjero ir eksterjero meniniam apipavidalinimui, netgi buvo privalu įtraukti į statomų pastatų sąmatą 2–4 % pastato vertės dailės darbams. Tad „Dailės“ kombinato mechanizmas suteikė sąlygas ir galimybes dailininkams kurti, tačiau tuo pačiu per Meno tarybos veiklą kontroliavo jų kūrybą.
9. Vilniaus „Dailės“ kombinate veikė vaizduojamosios dailės, taikomosios dekoratyvinės dailės ir liaudies meistrų darbų Meno tarybos, taip pat rinkosi ir Dailės fondo centralizuota modelių-etalonų, Respublikinė paminklų-monumentų ir dekoratyvinių skulptūrų, gintaro dirbinių Meno tarybos. Jas sudarė autoritetingi kiekvienos srities dailininkai, tai padėjo palaikyti pakankamai aukštus estetinės kokybės kriterijus. Kita vertus, tarybos nariai privalėjo laikytis ideologinių Partijos ir Vyriausybės reikalavimų, vadovautis Dailininkų sąjungos ir Dailės fondo nuostatais. Aptarus Meno tarybos veiklą, išryškėjo, kad projektai, dirbinių modeliai-etalonai buvo vertinami Meno tarybos posėdžiuose, ir tik patvirtinus buvo įgyvendinami.
10. Tarybos ne tik įvertindavo sukurtus meno dirbinius, bet ir nustatydavo kiekvieno etalono tiražo kiekį, honorarą, pardavimo kainą. O išanalizavus skirtus honorarus už etalono ar projekto

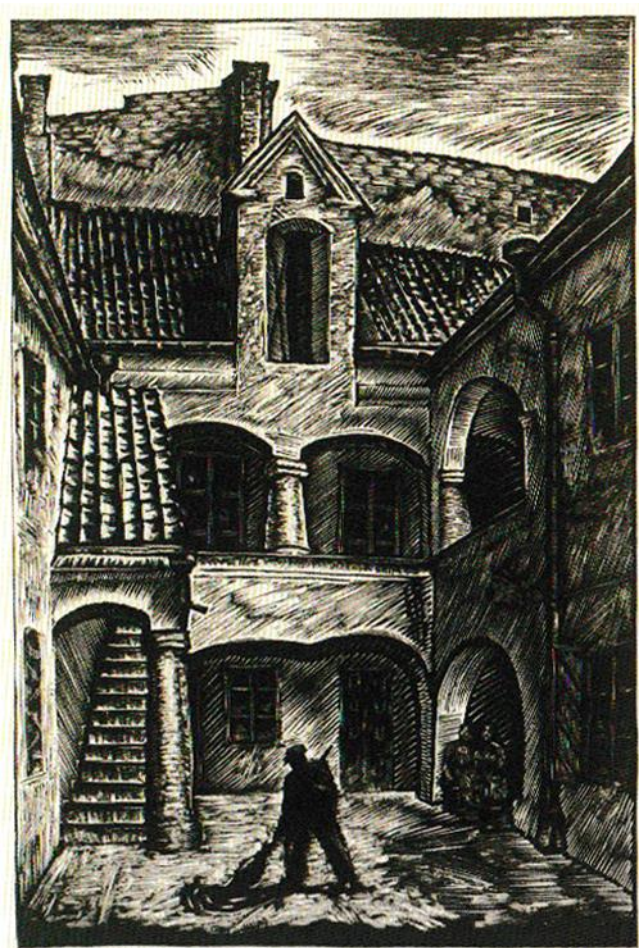
sukūrimą, paaiškėjo, jog atlygis buvo ganėtinai didelis. Nagrinėjant Meno tarybos protokolus, atsiskleidė, kad sovietmečiu buvo gajūs nepotizmo atvejai ir tai darė įtaką vertinant etalonus.

11. Vilniaus „Dailės“ kombinato veiklos analizė aktualizavo naujai sovietmečiu kontroliuotus dailės procesus, dirbinių gamybą, interjerų ir eksterjerų, muziejų, parodų, švenčių apipavidalinimo projektus. Valstybinė „Dailės“ kombinato kontrolė prasidėjo nuo užsakymų, vertintų Meno tarybos narių. Išryškėjo, kad gaminio stilistika priklausė ir nuo užsakovo, ir nuo progos, kuriai dirbinyje buvo kuriamas. Jei buvo kuriama agitacinio pobūdžio renginiui, kūrinys privalėjo atspindėti propagandinės agitacinės dailės principai, sovietinė atributika. Per „Dailės“ kombinato veiklą (tiek stambių projektų įgyvendinimą, tiek ir pramoninės dailės dirbinius) formuota Lietuvos dizaino kryptis, kuri užima svarią ir reikšmingą vietą Lietuvos dizaino istorijos kontekste.
12. Vilniaus „Dailės“ kombinatas su įvairiais kūriniais dalyvavo vietinėse, sąjunginėse ir tarptautinėse parodose. Ekspozatai atspindėjo lietuviškojo dizaino tendencijas. Kita vertus, tokios parodos kaskart išryškino hibridinę kombinato veiklos ir produkcijos prigimtį: tarp autentiškos meninės kūrybos ir masinės, centralizuotai kontroliuojamos pramonės.
13. Apibendrinant galima teigti, jog „Dailės“ kombinato gaminta produkcija ir įgyvendinti projektai ne tik darė įtaką lietuviškojo dizaino raidai, bet ir ją formavo, nes būtent čia kurti meno pramonės etalonai, skirti masinei gamybai, formuota miestų erdvė, pastatų interjerai ir eksterjerai.
14. Atlikus „Dailės“ kombinato organizacinės veiklos tyrimą, pasitvirtino hipotezė, kad tokio tipo gamybinis susivienijimas buvo politinės sistemos produktas ir jos įrankis. Vilniaus „Dailės“ kombinato organizacinės veiklos aspektai išryškina, kaip funkcionavo politinei santvarkai pavaldi įmonė. Organizacinės priemonės ir veiksmai dvejopai pasitarnavo diegiant valstybinę meno kontrolę. Meno tarybų darbas aprėpė ir estetinės bei technologinės kokybės, ir idėjinio turinio kryptingumo kontrolę. Tačiau kombinate dirbę dailininkai, turėję sąlygas kurti, ne tik įgyvendindavo projektus pagal užsakymus, bet ir galėjo pateikti savo individualius kūrybinius sprendimus.

ILIUSTRACIJOS

1. Vilniaus kombinato „Dailė“ logotipas.

2. Jonas Kuzminskis, „Dailės“ kombinato kiemas. Iš albumo *Senasis Vilnius*, [iki 1948], pop., linoražinys.

5. Vilniaus kombinato „Dailė“ statybos, vaizdas iš Kauno gatvės. ~1960–1966.

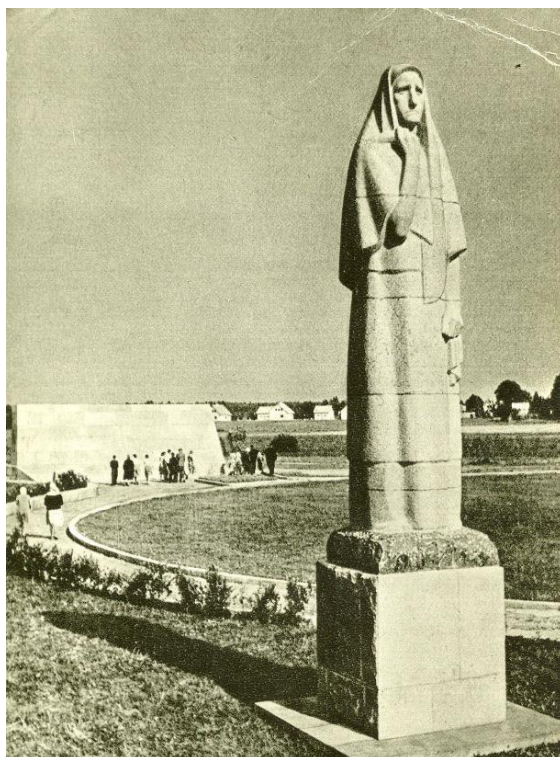
6. Vilniaus kombinato „Dailė“ statybos, vaizdas iš Kauno gatvės. ~1960–1966.

7. Talka naujame „Dailės“ kombinato pastate Vilniuje. Pirmas iš kairės odos cecho meistras V. Jankulskas, antras – direktorius V. Zaranka. 1966.

9. Vilniaus „Dailės“ kombinato akmenskaldys Ivanovskis dirba prie memorialinės sienos Pirčiupių aukoms atminti, 1960.

10. Pirčiupis, miesto ir jo apylinkių fotografinių atvirukų kolekcija iš Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos fondų, 1964–1967.

11. Bronius Vyšniauskas, Vytautas Gabriūnas, *Monumentas „Tarybinei Armijai išvaduotojai“ Kryžkalnyje*, 1972.

12. Kazimieras Morkūnas, *Vitražas monumento „Tarybinei Armijai išvaduotojai“ patalpoje Kryžkalnyje*, 1972.

13. *Memorialas kariams prie Salduvės piliakalnio Šiauliuose*, skulpt. J. K. Patamsis, archit. G. Pajarskaitė, 1977.

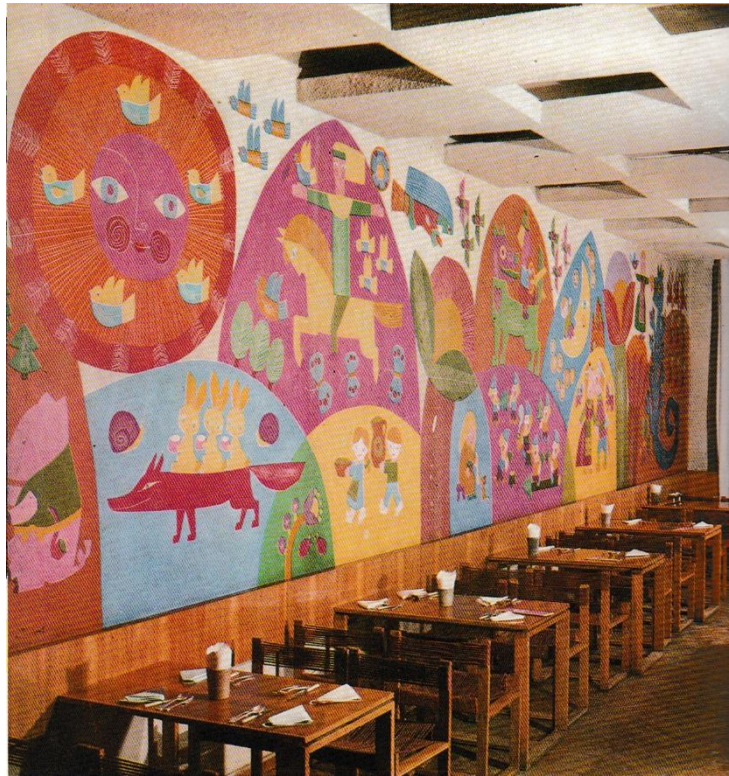
14. Irena Trečiokaitė-Žebenkienė (kartu su A. Kmieliausku), *Pasitarimas*, 1958, freska.

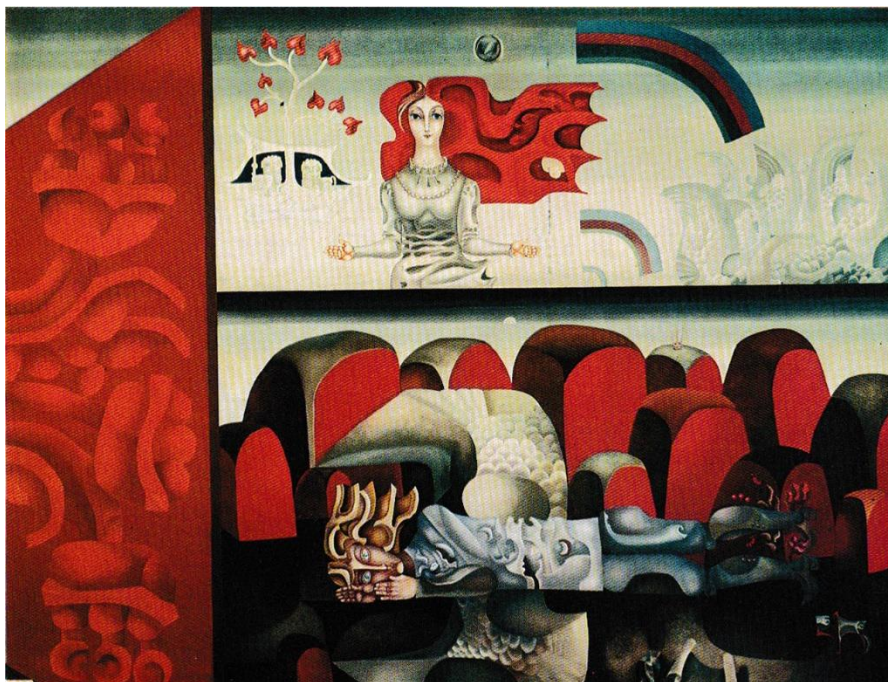
15. Irena Trečiokaitė-Žebenkienė (kartu su A. Kmieliausku), *Darbas*, 1958, freska.

16. Sofija Veiverytė, *Liaudies šokis*, 1958, freska.

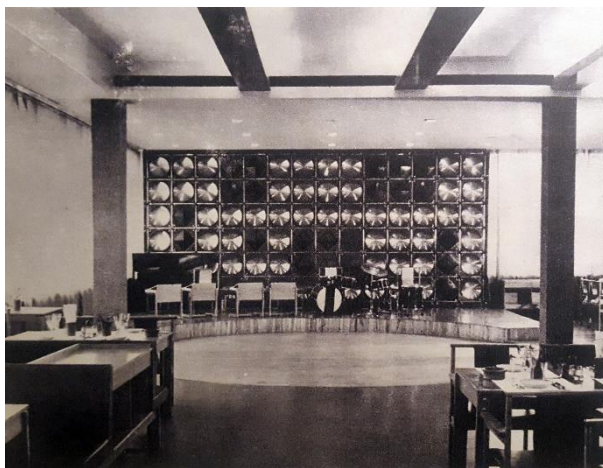
17. Birutė Žilytė, Algirdas Steponavičius (bendraautorius Laimutis Ločeris), *Sienų tapyba vaikų kavinėje „Nykštukas“ Vilniuje, 1964.*

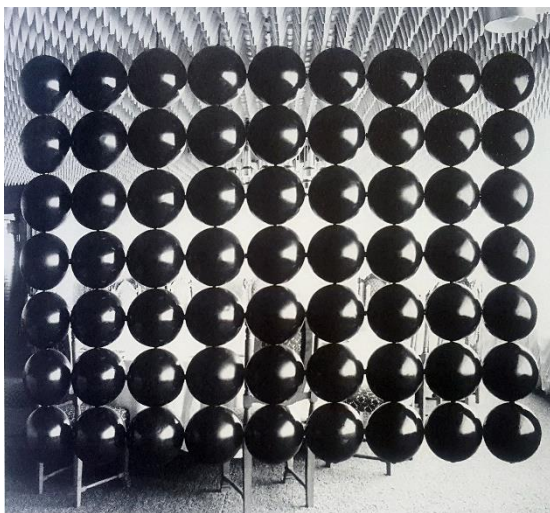
18. Birutė Žilytė, Algirdas Steponavičius, *Sienų tapyba Valkininkų vaikų sanatorijoje „Pušėlė“, 1972.*

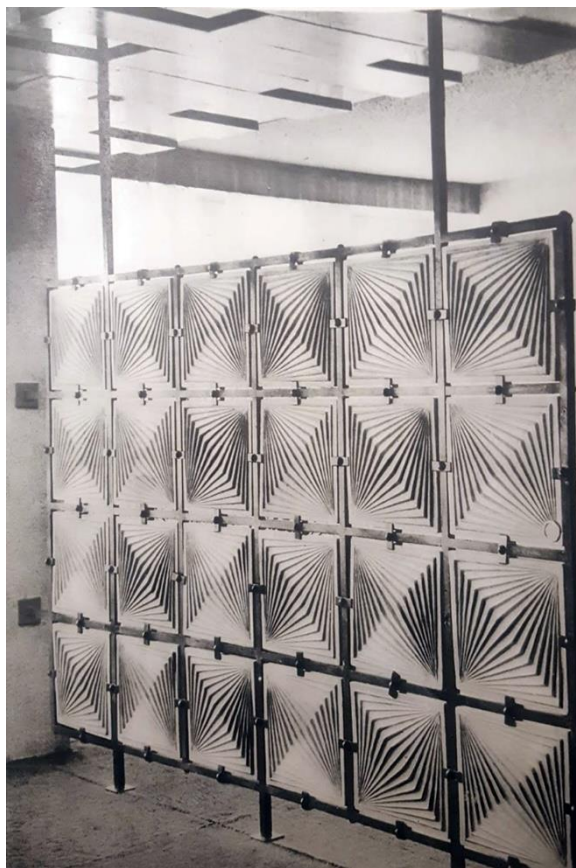
19. Restorano „Dainava“ interjero architektas Eugenijus Cukermanas su Teodoru Kazimieru Valaičiu prie reljefo „Saulė“, 1963.

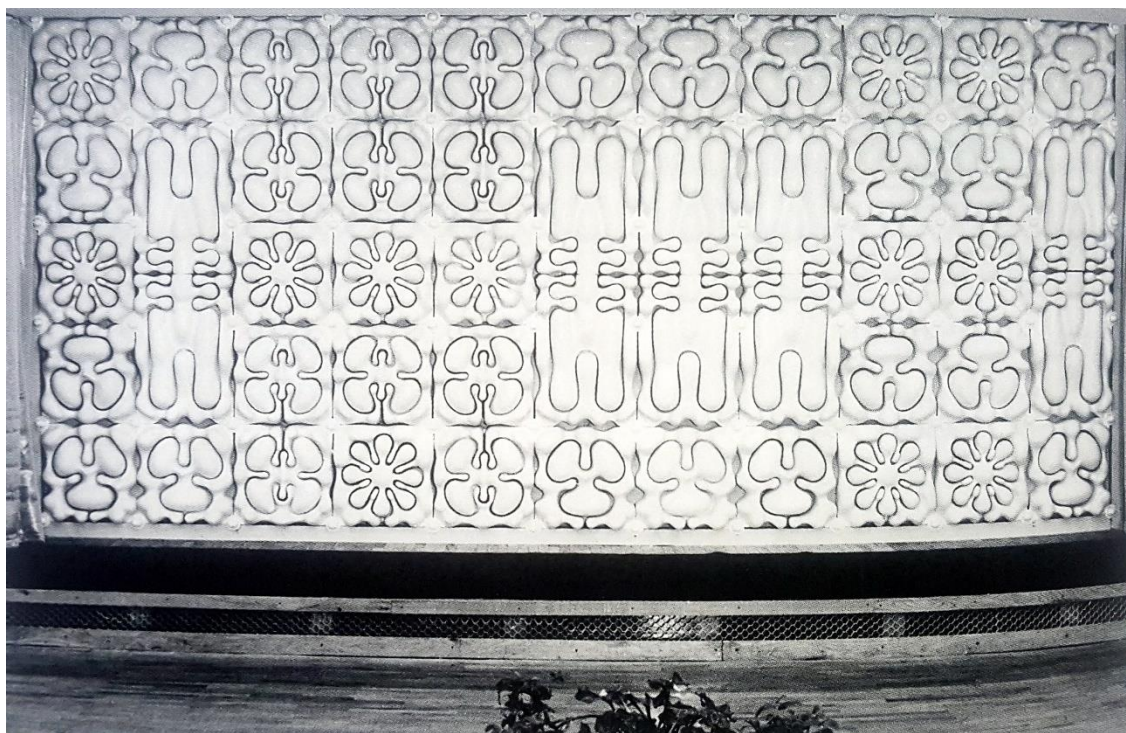
20. Teodoras Kazimieras Valaitis, *Dekoratyvinė sienelė Vilniaus „Gintaro“ viešbutyje*, 1965.

21. Teodoras Kazimieras Valaitis, *„Žirmūnų“ restorano salės pertvara*, 1969.

22. Bronius Baliulevičius, *Dekoratyvinė sienelė Vilniaus restorane „Šaltinėlis“*, 1970.

23. Teodoras Kazimieras Valaitis, *Dekoratyvinė sienelė Vilniaus restorane „Šaltinėlis“*, 1970.

24. Vitolis Trušys, *Medicina*, 1973, freska, Šiaulių medicinos mokykla.

25. Romas Dalinkevičius, Nijolė Dalinkevičienė, *Gamtos pasaulyje*, 1975, freska-sgrafitas, Ignalinos kultūros namai.

26. Antanas Kmieliauskas, *Freskas Vilniaus universiteto knygyne*, 1978.

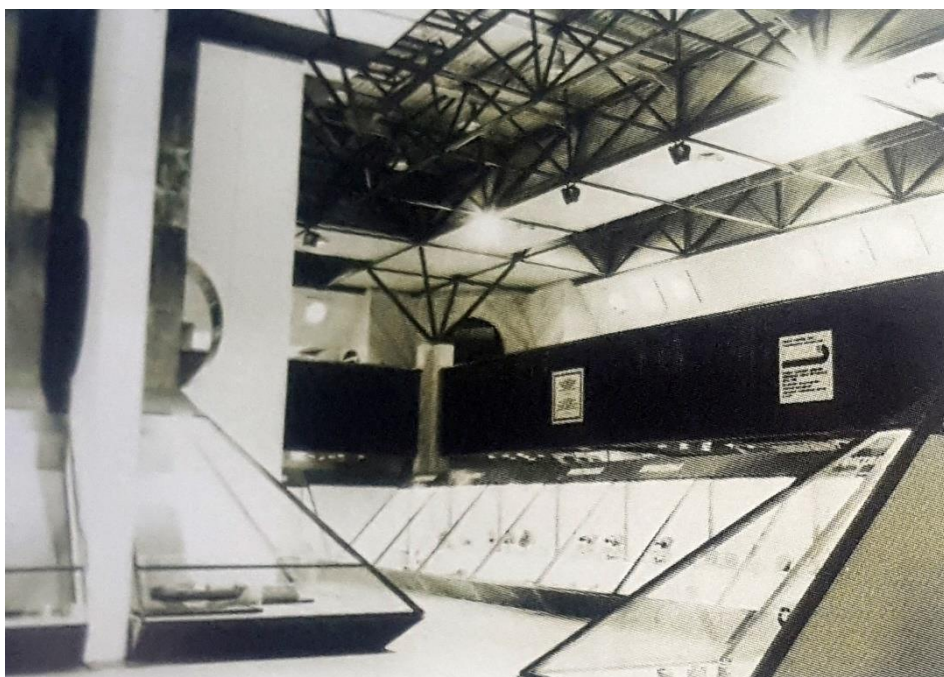
27. Vilniaus „Dailės“ kombinato dailininkės M. Mičiulienė ir S. Dreickaitė (antrame plane) mozaikos dirbtuvėje, 1983.

28. Vilniaus „Dailės“ kombinato darbuotojų kolona Spalio socialistinės revoliucijos 31-ųjų metinių demonstracijoje Gedimino prospekte Vilniuje, 1948.

29. Vilniaus „Dailės“ kombinato dailininkai L. Trigubovas, E. ir M. Banaičiai ruošia šventinius užsakymus, 1967.

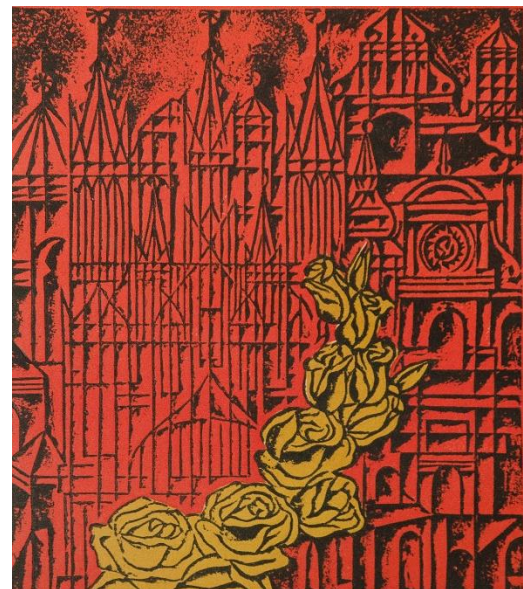
30. Vladas Vizgirda, *Lietuvos ekspozicija tarptautinėje pramonės ir žemės ūkio parodoje „Fisa-72“*
Santjage, 1972.

31. Vladas Vizgirda, *Lietuvos ekspozicija tarptautinėje pramonės ir žemės ūkio parodoje „Fisa-72“*
Santjage, 1972.

32. Vilniaus „Dailės“ kombinato estampų skyriaus spaudėjas Andrius Katkus apžiūri naujai atspausdintus grafikos darbus, 1968.

33–34. Vytautas Kalinauskas, *Vilniaus motyvas su rožėmis*, 1977, pop., kartono raizginys.

35. *Pramoninės grafikos pavyzdžiai*, [1980].

36. Vilniaus „Dailės“ kombinato keraminių dirbinių cecho dailininkės R. Naravienė (kairėje) ir V. Simutienė aptaria naujus modelius etalonus, 1982.

37. Vilniaus kombinato „Dailė“ dailininkė išpildytoja A. Daukšaitė-Mirzienė puošia vazą lietuvišku ornamentu, 1976.

38. Klara Eva Tomaš-Sipavičienė, *Vaza*, 1975, molis, žvilgančios glazūros, matinės glazūros.

39. Danutė Gobytė-Daunorienė, *Vaza gėlėms*, 1976, molis, redukcinė glazūra.

40. Ona Kreivytė-Naruševičienė, *Dėklas*, 1978, molis, matinės glazūros.

41. Anicetas Lukšas, *Vazelė*, 1978, molis, antglazūriniai dažai, matinė balta alavo glazūra.

42. Danielius Juozapas Antušas, *Vazelė*, 1979, molis, redukcinė glazūra.

43. Danielius Juozapas Antušas, *Vazelė*, 1979, molis, redukcinė glazūra.

44. Giedrė Konstancija Jasudytė, *Vaza*, 1980, molis, matinė glazūra.

45. Gražutė Čepaitė-Ragauskienė, *Vaza*, 1980, molis, redukcinė glazūra.

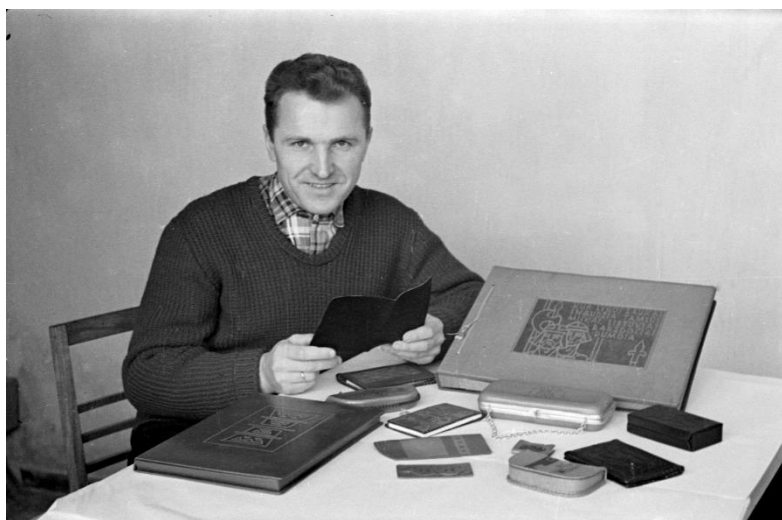
46. Viktorija Karatajūtė-Šarauskienė, *Vazelė*, 1980, molis, matinės glazūros.

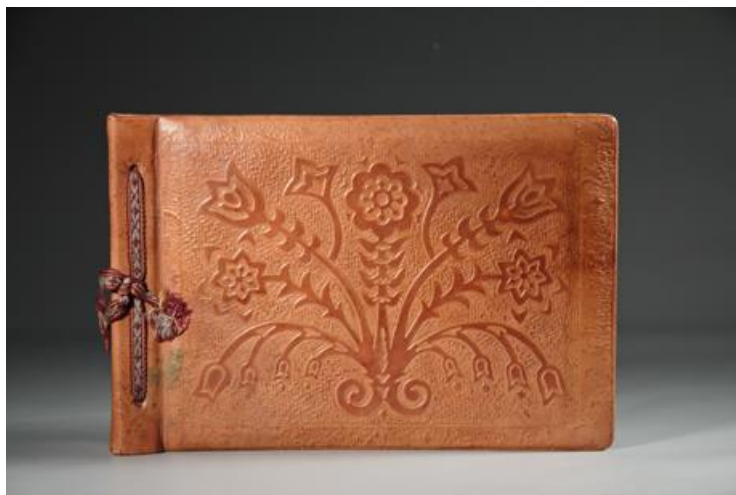
47. Juozas Adomonis, *Pano Antakalnio poliklinikos valgykloje Vilniuje*, 1984.

48. Vilniaus „Dailės“ kombinato Odos cecho meistras M. Rudys darbo metu, 1958.

49. Vilniaus „Dailės“ kombinato Odos cecho meistras Šeduikis su naujais gaminiais, 1967.

50. Rachilė Krukaitė, *Albumas*, 1953, oda.

51. Aleksandras Gutasuskas, Petras Rauduvė, *Raktų dėklas*, 1956, anilino dažai, augalinė oda.

52. Regina Songailaitė-Balčikonienė, *Diržas*, 1957, oda.

53. Feliksas Daukantas, *Akinių dėklas*, 1957, augalinė oda.

54. Vaclovas Kosciuška, *Užrašų knygtė*, 1959, anilino dažai, augalinė oda.

55. Feliksas Daukantas, *Aplankas knygai*, 1960, augalinė oda.

56. Algis Kodis, Stanislava Aldona Gedvilaitė, *Rankinė-piniginė*, 1964, oda, chromas.

57. Regina Boreišaitė, Sofija Vasilenkaitė-Vainilaitienė., *Rankinė*, 1964, metalas, anilino dažai, augalinė oda, chromas.

58. Danutė Mertingaitė-Gajauskienė, *Dėžutė*, 1975, oda, drobė.

59. Zita Kreivytė, *Albumas*, 1976, oda.

60. Elga Motuzaitė-Boči, *Vyriška piniginė-dokumentinė*, 1979, oda, chromas.

61. Dalia Marija Šaulauskaitė, *Vazelė*, 1981, kartonas, oda.

62. Vilniaus kombinato „Dailė“ dailininkas Kazimieras Simanonis, 1967.

63. Vilniaus „Dailės“ kombinato juvelyras V. Spiečius gamina originalias žvakides, 1969.

64. Kazimieras Simanonis, *Kaklo papuošalas*, 1973, sidabras, krištolas.

65. Kazimieras Simanonis, *Vyriškas papuošalų komplektas: kaklaraiščio segtukas ir sąsagos*, 1976, sidabras, emalis.

66. Kazimieras Simanonis, *Papuošalų komplektas „Vilnius“: medalionas ir apyrankė*, 1975, sidabras

67. Vytautas Zaturskis, *Medalionas „Kriaušė“*, 1976, metalas.

68. Algimantas Mizgiris, *Sagė*, 1976, sidabras, lazuritas.

69. Kazimieras Simanonis, *Medalionas „Devyniukė“*, 1976, sidabras.

70. Marytė Gurevičienė, *Kaklo papuošalas su ametistu*, 1980, sidabras, ametistas.

71. Birutė Stulgaitė, *Žiedas ir sąsagos*, 1980, sidabras.

72. Algimantas Ikamas, *Žiedas „Draugystė“*, 1980, sidabras.

73. Albertas Domarkas, *Plaketė „Gotika“*, 1972–1976, vario lydinys, emaliai, medžio rėmeliai.

74. Elina Budvytienė, *Plaketė „Vilniaus vaizdas“*, 1979, metalo lydinys, emaliai, medžio rėmeliai.

75. Ženkliukai Pasaulio šachmatų pirmenybių FIDE varžybos tarp G. Kasparovo ir V. Smyslovo, 1984.

76. Ženkliukai Rankinio turnyras „Švyturio taurė“, 1982.

77. Ženkliukų rinkinys „Gintarinių irklų“ regata, 1981–1988.

78. Kultūros įstaigų ir renginių ženkliukų rinkinys: *Operos ir baleto teatras, Teatrų festivalis 1984, Jaunimo teatras.*

79. Ženkliukai: V. I. Lenino gimimo metinėms paminėti, 1980, XXVII TSKP suvažiavimui, 1986.

80. Ženkliukų rinkinys *Paminėti pergalę II pasauliniame kare*, 1980–1985.

81. Vilniaus „Dailės“ kombinato Liaudies meistrų cecho meno vadovė J. Stanevičiūtė-Ugianskienė, 1970.

82. Vilniaus „Dailės“ kombinato meninio medžio pjaustymo meistras J. Laurinkus, 1953.

83. *Pirštinės*, Vilniaus kombinatas „Dailė“, 1959, vilna, mezgimas.

84. *Kandiklis*, Vilniaus kombinatas „Dailė“, ~XX a. II p., medis.

85. *Dekoratyvinė lėkštė*, Vilniaus kombinatas „Dailė“, ~1955, medis, lakas.

86. *Dėžutė*, Vilniaus kombinatas „Dailė“, ~1950–1955, medis, intarsija.

87. *Dėžutė*, Vilniaus kombinatas „Dailė“, 1950–1955, gintaras, medis, lakas.

88. *Rašomojo stalo reikmenų komplektas*, Vilniaus kombinatas „Dailė“, ~1950–1955, gintaras, geltonas metalas, medis.

89. Vilniaus „Dailės“ kombinato meno tarybos nariai peržiūri ir vertina liaudies menininkų darbus. Antras iš kairės meno tarybos pirmininkas dailininkas Steponas Kazimieraitis, 1973.

90. Naujoje „Dailės“ kombinato parduotuvėje Vilniuje, 1961.

91. Atvirų durų diena Vilniaus „Dailės“ kombinate; vilniečiai susipažįsta su kombinato produkcija, 1972.

ILIUSTRACIJŲ SĄRAŠAS

1. *Vilniaus kombinato „Dailė“ logotipas*, in: *LTSR dailininkų sąjunga. LTSR dailės fondas: Informacinis reklaminis leidinys*, parengė Irena Geniušienė, Danutė Zovienė, Vilnius: Vaga, 1980, il. 96.
2. Jonas Kuzminskis, *„Dailės“ kombinato kiemas*. Iš albumo *Senasis Vilnius*, [iki 1948], pop., linoražinis, 28x19,7, LNDM, in: *Vilnius dailėje: Vilnius in Art 1939–1956: Parodos katalogas*, sudarytoja Rima Rutkauskienė, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2019, p. 152.
3. *Vilniaus „Dailės“ kombinato pastato projektas. Fasadas iš Kauno gatvės*, ~1960, Pramonės statybos projektavimo institutas. Vilniaus filialas, in: asmeninis Vytauto Zarankos archyvas.
4. *Vilniaus „Dailės“ kombinato pastato projektas. Fasadas iš Smolensko gatvės*, ~1960, Pramonės statybos projektavimo institutas. Vilniaus filialas, in: asmeninis Vytauto Zarankos archyvas.
5. *Vilniaus kombinato „Dailė“ statybos, vaizdas iš Kauno gatvės*. ~1960–1966, in: asmeninis Vytauto Zarankos archyvas.
6. *Vilniaus kombinato „Dailė“ statybos, vaizdas iš Smolensko gatvės*. ~1960–1966, in: asmeninis Vytauto Zarankos archyvas.
7. *Talka naujame „Dailės“ kombinato pastate Vilniuje*. Pirmas iš kairės odos cecho meistras V. Jankulskas, antras – direktorius V. Zaranka. 1966, in: asmeninis Vytauto Zarankos archyvas.
8. *Vilniaus kombinato „Dailė“ valdymo schema*, 1985, in: asmeninis Vytauto Zarankos archyvas.
9. *Vilniaus „Dailės“ kombinato akmenskaldys Ivanovskis dirba prie memorialinės sienos Pirčiupių aukoms atminti*, 1960, E. Šiško nuotrauka, LCVA, in: Dargužaitė Rasa, *Meno pramonė. „Dailės“ kombinatų veikla*, Vilnius: Vilniaus aukciono biblioteka, 2020, p. 20.
10. *Pirčiupis*, miesto ir jo apylinkių fotografinių atvirukų kolekcija iš Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos fondų, 1964–1967, [interaktyvus; žiūrėta 2020-06-18], <http://elibrary.mab.lt/handle/1/251>.
11. Bronius Vyšniauskas, Vytautas Gabriūnas, *Monumentas „Tarybinei Armijai išvaduotojai“ Kryžkalnyje*, 1972, in: *LTSR dailininkų sąjunga. LTSR dailės fondas: Informacinis reklaminis leidinys*, parengė Irena Geniušienė, Danutė Zovienė, Vilnius: Vaga, 1980, il. 25.
12. Kazimieras Morkūnas, *Vitražas monumento „Tarybinei Armijai išvaduotojai“ patalpoje Kryžkalnyje*, 1972, in: *LTSR dailininkų sąjunga. LTSR dailės fondas: Informacinis reklaminis leidinys*, parengė Irena Geniušienė, Danutė Zovienė, Vilnius: Vaga, 1980, il. 54.

13. *Memorialas kariams prie Salduvės piliakalnio Šiauliuose*, skulpt. Juozapas Kęstutis Patamsis, archit. Gražina Pajarskaitė, 1977, [interaktyvus; žiūrėta 2020-06-18], https://lt.wikipedia.org/wiki/Vaizdas:Salduves_monumentas_1_1979.jpg.
14. Irena Trečiokaitė-Žebenkienė (kartu su A. Kmieliausku), *Pasitarimas*, 1958, freska, Naujosios Akmenės kultūros rūmai, in: Klova Boleslovas, *Lietuvių monumentalioji dekoratyvinė tapyba: freska, sgrafitas, mozaika*, Vilnius: Vaga, 1975, il. 57.
15. Irena Trečiokaitė-Žebenkienė (kartu su A. Kmieliausku), *Darbas*, 1958, freska, Naujosios Akmenės kultūros rūmai, in: Klova Boleslovas, *Lietuvių monumentalioji dekoratyvinė tapyba: freska, sgrafitas, mozaika*, Vilnius: Vaga, 1975, il. 57.
16. Sofija Veiverytė, *Liaudies šokis*, 1958, freska, Naujosios Akmenės kultūros rūmai, in: Mačiulis Algimantas, *Dailė architektūroje*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003, il. 73.
17. Birutė Žilytė, Algirdas Steponavičius (bendraautorius Laimutis Ločeris), *Sienų tapyba vaikų kavinėje „Nykštukas“*, 1964, in: Klova Boleslovas, *Lietuvių monumentalioji dekoratyvinė tapyba: freska, sgrafitas, mozaika*, Vilnius: Vaga, 1975, il. 79.
18. Birutė Žilytė, Algirdas Steponavičius, *Sienų tapyba Valkininkų vaikų sanatorijoje „Pušėlė“*, 1972, in: Klova Boleslovas, *Lietuvių monumentalioji dekoratyvinė tapyba: freska, sgrafitas, mozaika*, Vilnius: Vaga, 1975, il. 76.
19. Restorano „Dainava“ interjero architektas Eugenijus Cukermanas su Teodoru Kazimieru Valaičiu prie reljefo „Saulė“, 1963, in: Teodoras Kazimieras Valaitis: Parodos katalogas, Parodos kuratorė ir katalogo sudarytoja Giedrė Jankevičūtė, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2014, p. 163.
20. Teodoras Kazimieras Valaitis, *Dekoratyvinė sienelė Vilniaus „Gintaro“ viešbutyje*, 1965, in: *Taikomoji – dekoratyvinė dailė*, parengė Juozas Adomonis, Vilnius: Vaga, 1969, il. 174.
21. Teodoras Kazimieras Valaitis, „Žirmūnų“ restorano salės pertvara, 1969, in: Teodoras Kazimieras Valaitis: Parodos katalogas, Parodos kuratorė ir katalogo sudarytoja Giedrė Jankevičūtė, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2014, p. 173.
22. Bronius Baliulevičius, *Dekoratyvinė sienelė Vilniaus restorane „Šaltinėlis“*, 1970, in: *Taikomoji dekoratyvinė dailė*, parengė Juozas Adomonis, Vilnius: Vaga, 1972, il. 92.
23. Teodoras Kazimieras Valaitis, *Dekoratyvinė sienelė Vilniaus restorane „Šaltinėlis“*, 1970, in: Teodoras Kazimieras Valaitis: Parodos katalogas, Parodos kuratorė ir katalogo sudarytoja Giedrė Jankevičūtė, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2014, p. 174.
24. Vitolis Trušys, *Medicina*, freska, 1973, Šiaulių medicinos mokykla, in: Mačiulis Algimantas, *Dailė architektūroje*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003, il.88a.

25. Romas Dalinkevičius, Nijolė Dalinkevičienė, *Gamtos pasaulyje*, 1975, freska-sgrafitas, Ignalinos kultūros namai, in: Mačiulis Algimantas, *Dailė architektūroje*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003, il. 138.
26. Antanas Kmieliauskas, *Freskas Vilniaus universiteto knygyne*, 1978, in: Mačiulis Algimantas, *Dailė architektūroje*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003, il.83.
27. Vilniaus „Dailės“ kombinato dailininkės M. Mičiulienė ir S. Drebeckaitė (antrame plane) *mozaikos dirbtuvėje*, 1983, J. Juknevičiaus nuotrauka, LCVA, in: Dargužaitė Rasa, *Meno pramonė. „Dailės“ kombinatų veikla*, Vilnius: Vilniaus aukciono biblioteka, 2020, p. 22.
28. Vilniaus „Dailės“ kombinato darbuotojų kolona *Spalio socialistinės revoliucijos 31-ųjų metinių demonstracijoje Gedimino prospekte Vilniuje*, 1948, L. Meinerto nuotrauka, LCVA, in: Dargužaitė Rasa, *Meno pramonė. „Dailės“ kombinatų veikla*, Vilnius: Vilniaus aukciono biblioteka, 2020, p. 20.
29. Vilniaus „Dailės“ kombinato dailininkai L. Trigubovas, E. ir M. Banaičiai ruošia šventinius užsakyms, 1967, E. Šiško nuotrauka, LCVA, in: Dargužaitė Rasa, *Meno pramonė. „Dailės“ kombinatų veikla*, Vilnius: Vilniaus aukciono biblioteka, 2020, p. 20.
30. Vladas Vizgirda, *Lietuvos ekspozicija tarptautinėje pramonės ir žemės ūkio parodoje „Fisa-72“ Santjage*, 1972, in: Mačiulis Algimantas, *Dailė architektūroje*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003, il. 743a.
31. Vladas Vizgirda, *Lietuvos ekspozicija tarptautinėje pramonės ir žemės ūkio parodoje „Fisa-72“ Santjage*, 1972, in: Mačiulis Algimantas, *Dailė architektūroje*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003, il. 743b.
32. Vilniaus „Dailės“ kombinato estampų skyriaus spaudėjas Andrius Katkus apžiūri naujai atspausdintus grafikos darbus, 1968, M. Baranausko nuotrauka, in: Dargužaitė Rasa, *Meno pramonė. „Dailės“ kombinatų veikla*, Vilnius: Vilniaus aukciono biblioteka, 2020, p. 18.
33. Vytautas Kalinauskas, *Vilniaus motyvas su rožėmis*, 1977, pop., kartono raižinys, 22x19,5, in: *LII Vilniaus aukcionas: Katalogas*, Vilnius: Meno rinkos agentūra, il. 94.
34. Vytautas Kalinauskas, *Vilniaus motyvas su rožėmis*, 1977, pop., kartono raižinys, 21,7x19,5, in: *LVI Vilniaus aukcionas: Katalogas*, Vilnius: Meno rinkos agentūra, il. 105.
35. *Pramoninės grafikos pavyzdžiai*, [1980], in: *LTSR dailininkų sąjunga. LTSR dailės fondas: Informacinis reklaminis leidinys*, parengė Irena Geniušienė, Danutė Zovienė, Vilnius: Vaga, 1980, il. 96.
36. Vilniaus „Dailės“ kombinato keraminių dirbinių cecho dailininkės R. Naravienė (kairėje) ir V. Simutienė aptaria naujus modelius etalonus, 1982, A. Sabaliausko nuotrauka, LCVA, in:

- Dargužaitė Rasa, *Meno pramonė. „Dailės“ kombinatų veikla*, Vilnius: Vilniaus aukciono biblioteka, 2020, p. 26.
37. Vilniaus kombinato „Dailė“ dailininkė išpildytoja A. Daukšaitė-Mirzienė puošia vazą lietuvišku ornamentu, 1976, A. Palionio nuotrauka, LCVA, in: Dargužaitė Rasa, *Meno pramonė. „Dailės“ kombinatų veikla*, Vilnius: Vilniaus aukciono biblioteka, 2020, p. 26.
38. Klara Eva Tomaš-Sipavičienė, *Vaza*, 1975, molis, žvilgančios glazūros, matinės glazūros, h-20, LNDM, in: Dargužaitė Rasa, *Meno pramonė. „Dailės“ kombinatų veikla*, Vilnius: Vilniaus aukciono biblioteka, 2020, p. 93
39. Danutė Gobytė-Daunorienė, *Vaza gėlėms*, 1976, molis, redukcinė glazūra, h-25,5, LNDM, in: Dargužaitė Rasa, *Meno pramonė. „Dailės“ kombinatų veikla*, Vilnius: Vilniaus aukciono biblioteka, 2020, 94.
40. Ona Kreivyte-Naruševičienė, *Dėklas*, 1978, molis, matinės glazūros, h-17, LNDM, in: Dargužaitė Rasa, *Meno pramonė. „Dailės“ kombinatų veikla*, Vilnius: Vilniaus aukciono biblioteka, 2020, p. 99.
41. Anicetas Lukšas, *Vazelė*, 1978, molis, antglazūriniai dažai, matinė balta alavo glazūra, h-26, LNDM, in: Dargužaitė Rasa, *Meno pramonė. „Dailės“ kombinatų veikla*, Vilnius: Vilniaus aukciono biblioteka, 2020, p. 101.
42. Kostas Urbanavičius, *Vazelė*, 1978, molis, redukcinė glazūra, h-20,5, LNDM, in: Dargužaitė Rasa, *Meno pramonė. „Dailės“ kombinatų veikla*, Vilnius: Vilniaus aukciono biblioteka, 2020, p. 103.
43. Danielius Juozapas Antušas, *Vazelė*, 1979, molis, redukcinė glazūra, h-21, LNDM, in: Dargužaitė Rasa, *Meno pramonė. „Dailės“ kombinatų veikla*, Vilnius: Vilniaus aukciono biblioteka, 2020, p. 105.
44. Giedrė Konstancija Jasudytė, *Vaza*, 1980, molis, matinė glazūra, h-24,7, LNDM, in: Dargužaitė Rasa, *Meno pramonė. „Dailės“ kombinatų veikla*, Vilnius: Vilniaus aukciono biblioteka, 2020, p. 110.
45. Gražutė Čepaitė-Ragauskienė, *Vaza*, 1980, molis, redukcinė glazūra, h-16, LNDM, in: Dargužaitė Rasa, *Meno pramonė. „Dailės“ kombinatų veikla*, Vilnius: Vilniaus aukciono biblioteka, 2020, p. 111.
46. Viktorija Karatajūtė-Šarauskiene, *Vazelė*, 1980, molis, matinės glazūros, h-18, LNDM, in: Dargužaitė Rasa, *Meno pramonė. „Dailės“ kombinatų veikla*, Vilnius: Vilniaus aukciono biblioteka, 2020, p. 112.
47. Juozas Adomonis, *Pano Antakalnio poliklinikos valgykloje Vilniuje*, 1984, in: Mačiulis Algimantas, *Dailė architektūroje*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003, il. 583.

48. Vilniaus „Dailės“ kombinato Odos cecho meistras Rudys darbo metu, 1958, Š. Faino nuotrauka, LCVA, in: Dargužaitė Rasa, *Meno pramonė. „Dailės“ kombinatų veikla*, Vilnius: Vilniaus aukciono biblioteka, 2020, p. 28.
49. Vilniaus „Dailės“ kombinato Odos cecho meistras Šeduikis su naujais gaminiais, 1967, Š. Faino nuotrauka, LCVA, in: in: Dargužaitė Rasa, *Meno pramonė. „Dailės“ kombinatų veikla*, Vilnius: Vilniaus aukciono biblioteka, 2020, p. 28.
50. Rachilė Krukaitė, *Albumas*, 1953, oda, 24,5x36,3x3,8, LNDM, in: Dargužaitė Rasa, *Meno pramonė. „Dailės“ kombinatų veikla*, Vilnius: Vilniaus aukciono biblioteka, 2020, p. 126.
51. Aleksandras Gutauskas, Petras Rauduvė, *Raktų dėklas*, 1956, anilino dažai, augalinė oda, 11,8x7,2, LNDM, in: Dargužaitė Rasa, *Meno pramonė. „Dailės“ kombinatų veikla*, Vilnius: Vilniaus aukciono biblioteka, 2020, p. 129.
52. Regina Songailaitė-Balčikonienė, *Diržas*, 1957, oda, 3,3x96,5, LNDM, in: Dargužaitė Rasa, *Meno pramonė. „Dailės“ kombinatų veikla*, Vilnius: Vilniaus aukciono biblioteka, 2020, p. 130.
53. Feliksas Daukantas, *Akinių dėklas*, 1957, augalinė oda, 6,5x14,5, LNDM, in: Dargužaitė Rasa, *Meno pramonė. „Dailės“ kombinatų veikla*, Vilnius: Vilniaus aukciono biblioteka, 2020, p. 136.
54. Vaclovas Kosciuška, *Užrašų knygutė*, 1959, anilino dažai, augalinė oda, 14x10, LNDM, in: Dargužaitė Rasa, *Meno pramonė. „Dailės“ kombinatų veikla*, Vilnius: Vilniaus aukciono biblioteka, 2020, p. 139.
55. Feliksas Daukantas, *Aplankas knygai*, 1960, augalinė oda, 23x20, LNDM, in: Dargužaitė Rasa, *Meno pramonė. „Dailės“ kombinatų veikla*, Vilnius: Vilniaus aukciono biblioteka, 2020, p. 142.
56. Algis Kodis, Stanislava Aldona Gedvilaitė, *Rankinė-piniginė*, 1964, oda, chromas, 9,5x19,4, LNDM, in: Dargužaitė Rasa, *Meno pramonė. „Dailės“ kombinatų veikla*, Vilnius: Vilniaus aukciono biblioteka, 2020, p. 151.
57. Regina Boreišaitė, Sofija Vasilenkaitė-Vainilaitienė., *Rankinė*, 1964, metalas, anilino dažai, augalinė oda, chromas, 21x26,5x6,7, LDM, in: Dargužaitė Rasa, *Meno pramonė. „Dailės“ kombinatų veikla*, Vilnius: Vilniaus aukciono biblioteka, 2020, p. 154.
58. Danutė Mertingaitė-Gajauskienė, *Dėžutė*, 1975, oda, drobė, 8,5x20,5 x20,5, LNDM, in: Dargužaitė Rasa, *Meno pramonė. „Dailės“ kombinatų veikla*, Vilnius: Vilniaus aukciono biblioteka, 2020.
59. Zita Kreivytė, *Albumas*, 1976, oda, 40x30 x4,2, LNDM, in: Dargužaitė Rasa, *Meno pramonė. „Dailės“ kombinatų veikla*, Vilnius: Vilniaus aukciono biblioteka, 2020, p. 162.

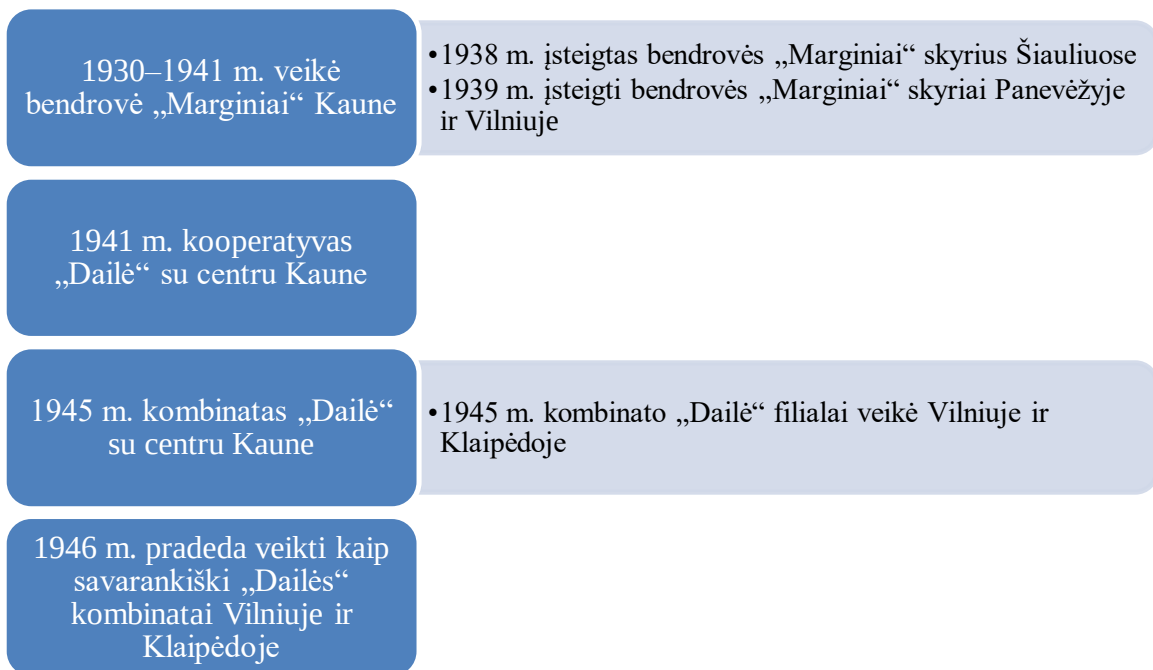
60. Elga Motuzaitė-Boči, *Vyriška piniginių-dokumentinių*, 1979, oda, chromas, 10,5x15,8, LNDM, in: Dargužaitė Rasa, *Meno pramonė. „Dailės“ kombinatų veikla*, Vilnius: Vilniaus aukciono biblioteka, 2020, p. 169.
61. Dalia Marija Šaulauskaitė, *Vazelė*, 1981, kartonas, oda, h-12,5, ø8,5, LNDM, in: Dargužaitė Rasa, *Meno pramonė. „Dailės“ kombinatų veikla*, Vilnius: Vilniaus aukciono biblioteka, 2020, p. 175.
62. Vilniaus kombinato „Dailė“ dailininkas Kazimieras Simanonis, 1967, M. Baranausko nuotrauka, LCVA, in: Dargužaitė Rasa, *Meno pramonė. „Dailės“ kombinatų veikla*, Vilnius: Vilniaus aukciono biblioteka, 2020, p. 30.
63. Vilniaus „Dailės“ kombinato juvelyras V. Spiečius gamina originalias žvakides, 1969, V. Kunovo nuotrauka, LCVA, in: Dargužaitė Rasa, *Meno pramonė. „Dailės“ kombinatų veikla*, Vilnius: Vilniaus aukciono biblioteka, 2020, p. 30.
64. Kazimieras Simanonis, *Kaklo papuošalas*, 1973, sidabras, krištolas, 22,7x14, LNDM, in: Dargužaitė Rasa, *Meno pramonė. „Dailės“ kombinatų veikla*, Vilnius: Vilniaus aukciono biblioteka, 2020, p. 193.
65. Kazimieras Simanonis, *Vyriškas papuošalų komplektas: kaklaraiščio segtukas ir sąsagos*, 1976, sidabras, emalis, 4x2,9; 2,2x2,2, LNDM, in: Dargužaitė Rasa, *Meno pramonė. „Dailės“ kombinatų veikla*, Vilnius: Vilniaus aukciono biblioteka, 2020, p. 195.
66. Kazimieras Simanonis, *Papuošalų komplektas „Vilnius“: medalionas ir apyrankė*, 1975, sidabras, 6x4, 28x5,5, LNDM, in: Dargužaitė Rasa, *Meno pramonė. „Dailės“ kombinatų veikla*, Vilnius: Vilniaus aukciono biblioteka, 2020, p. 196.
67. Vytautas Zaturskis, *Medalionas „Kriaušė“*, 1976, metalas, LNDM, in: Dargužaitė Rasa, *Meno pramonė. „Dailės“ kombinatų veikla*, Vilnius: Vilniaus aukciono biblioteka, 2020, p. 213.
68. Algimantas Mizgiris, *Sagė*, 1976, sidabras, lazuritas, LNDM, in: Dargužaitė Rasa, *Meno pramonė. „Dailės“ kombinatų veikla*, Vilnius: Vilniaus aukciono biblioteka, 2020, p. 214.
69. Kazimieras Simanonis, *Medalionas „Devyniukė“*, 1976, sidabras, h-5, ø4, LNDM, in: Dargužaitė Rasa, *Meno pramonė. „Dailės“ kombinatų veikla*, Vilnius: Vilniaus aukciono biblioteka, 2020, p. 218.
70. Marytė Gurevičienė, *Kaklo papuošalas su ametistu*, 1980, sidabras, ametistas, l-23, LNDM, in: Dargužaitė Rasa, *Meno pramonė. „Dailės“ kombinatų veikla*, Vilnius: Vilniaus aukciono biblioteka, 2020, p. 224.

71. Birutė Stulgaitė, *Žiedas ir sąsagos*, 1980, sidabras, I – 2,7x2,2, II – ø2,2, LNDM, in: Dargužaitė Rasa, *Meno pramonė. „Dailės“ kombinatų veikla*, Vilnius: Vilniaus aukciono biblioteka, 2020, p. 228.
72. Algimantas Ikamas, *Žiedas „Draugystė“*, 1980, sidabras, 3,1x2,4, LNDM, in: Dargužaitė Rasa, *Meno pramonė. „Dailės“ kombinatų veikla*, Vilnius: Vilniaus aukciono biblioteka, 2020, p. 232.
73. Albertas Domarkas, *Plaketė „Gotika“*, 1972–1976, vario lydinys, emaliai, medžio rėmeliai, 9,5x9,5, LNDM, in: Dargužaitė Rasa, *Meno pramonė. „Dailės“ kombinatų veikla*, Vilnius: Vilniaus aukciono biblioteka, 2020, p. 184.
74. Elina Budvytienė, *Plaketė „Vilniaus vaizdas“*, 1979, metalo lydinys, emaliai, medžio rėmeliai, 9,5x9,5, LNDM, in: Dargužaitė Rasa, *Meno pramonė. „Dailės“ kombinatų veikla*, Vilnius: Vilniaus aukciono biblioteka, 2020, p. 186.
75. Ženkliukai *Pasaulio šachmatų pirmenybių FIDE varžybos tarp G. Kasparovo ir V. Smyslovo*, 1984, in: Privati K. Skerio kolekcija.
76. Ženkliukai *Rankinio turnyras „Švyturio taurė“*, 1982, in: Privati K. Skerio kolekcija.
77. Ženkliukų rinkinys *„Gintarinių irklų“ regata*, 1981–1988, in: Privati K. Skerio kolekcija.
78. Kultūros įstaigų ir renginių ženkliukų rinkinys: *Operos ir baleto teatras, Teatrų festivalis 1984, Jaunimo teatras*, in: Privati K. Skerio kolekcija.
79. Ženkliukai: *V. I. Lenino gimimo metinėms paminėti*, 1980, XXVII TSKP suvažiavimui, 1986, in: Privati K. Skerio kolekcija.
80. Ženkliukų rinkinys *Paminėti pergalei II pasauliniame kare*, 1980–1985, in: Privati K. Skerio kolekcija.
81. Vilniaus „Dailės“ kombinato Liaudies meistrų cecho meno vadovė J. Stanevičiūtė-Ugianskienė, 1970, M. Baranausko nuotrauka, LCVA, in: Dargužaitė Rasa, *Meno pramonė. „Dailės“ kombinatų veikla*, Vilnius: Vilniaus aukciono biblioteka, 2020, p. 12.
82. Vilniaus „Dailės“ kombinato meninio medžio pjaustymo meistras J. Laurinkus, 1953, L. Morozovo nuotrauka, LCVA, in: Dargužaitė Rasa, *Meno pramonė. „Dailės“ kombinatų veikla*, Vilnius: Vilniaus aukciono biblioteka, 2020, p. 38.
83. *Pirštinės*, Vilniaus kombinatas „Dailė“, 1959, vilna, mezgimas, 26x9, LNDM, in: Dargužaitė Rasa, *Meno pramonė. „Dailės“ kombinatų veikla*, Vilnius: Vilniaus aukciono biblioteka, 2020, p. 318.
84. *Kandiklis*, Vilniaus kombinatas „Dailė“, ~XX a. II p., medis, 1-8,5, LNDM, in: Dargužaitė Rasa, *Meno pramonė. „Dailės“ kombinatų veikla*, Vilnius: Vilniaus aukciono biblioteka, 2020, p. 321.

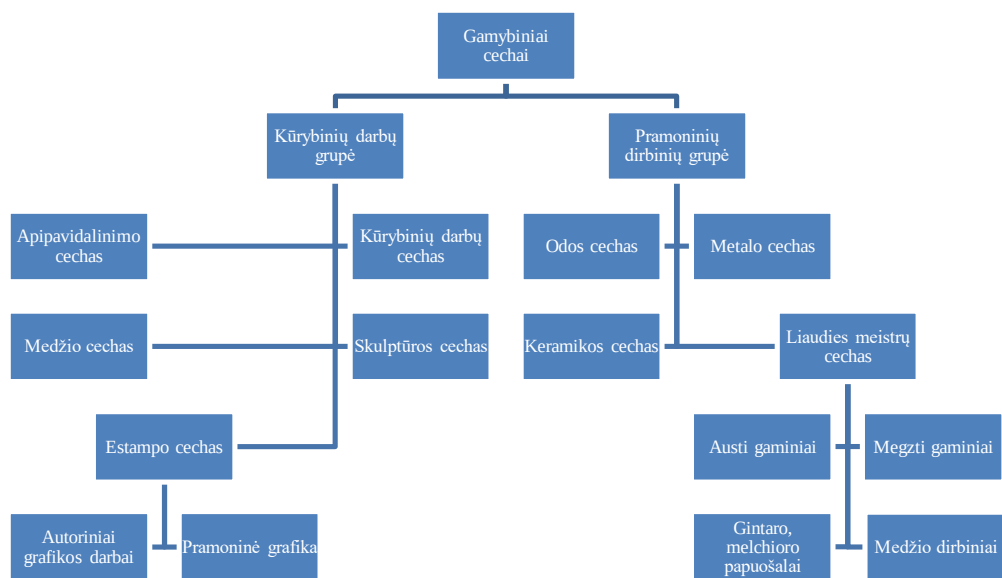
85. *Dekoratyvinė lėkštė*, Vilniaus kombinatas „Dailė“, ~1955, medis, lakas, ø30, LNDM, in: Dargužaitė Rasa, *Meno pramonė. „Dailės“ kombinatų veikla*, Vilnius: Vilniaus aukciono biblioteka, 2020, p. 323.
86. *Dėžutė*, Vilniaus kombinatas „Dailė“, ~1950–1955, medis, intarsija, 9x28,5x20,5, LNDM, in: Dargužaitė Rasa, *Meno pramonė. „Dailės“ kombinatų veikla*, Vilnius: Vilniaus aukciono biblioteka, 2020, p. 331.
87. *Dėžutė*, Vilniaus kombinatas „Dailė“, 1950–1955, gintaras, medis, lakas, 10x18,5x12,5, LNDM, in: Dargužaitė Rasa, *Meno pramonė. „Dailės“ kombinatų veikla*, Vilnius: Vilniaus aukciono biblioteka, 2020, p. 332.
88. *Rašomojo stalo reikmenų komplektas*, Vilniaus kombinatas „Dailė“, ~1950–1955, gintaras, geltonas metalas, medis; rašalinė – 2x37x22, presas rašalui – 9x16x7, peleninė – 3x14x14, stovėlis korespondencijai – 12x21,5x7,5, peilis popieriui – 31,5x4, dėžutė – 3x15,5x12, LNDM, in: Dargužaitė Rasa, *Meno pramonė. „Dailės“ kombinatų veikla*, Vilnius: Vilniaus aukciono biblioteka, 2020, p. 334.
89. *Vilniaus „Dailės“ kombinato meno tarybos nariai peržiūri ir vertina liaudies menininkų darbus. Antras iš kairės meno tarybos pirmininkas dailininkas Steponas Kazimieraitis*. 1973, A. Tranizo nuotrauka, LCVA, in: Dargužaitė Rasa, *Meno pramonė. „Dailės“ kombinatų veikla*, Vilnius: Vilniaus aukciono biblioteka, 2020, p. 39.
90. Naujoje „Dailės“ kombinato parduotuvėje Vilniuje, 1961, V. Bražo nuotrauka, LCVA, in: Dargužaitė Rasa, *Meno pramonė. „Dailės“ kombinatų veikla*, Vilnius: Vilniaus aukciono biblioteka, 2020, p. 15.
91. *Atvirų durų diena Vilniaus „Dailės“ kombinate; vilniečiai susipažįsta su kombinato produkcija*, 1972, K. Liubšio nuotr. LCVA, in: Dargužaitė Rasa, *Meno pramonė. „Dailės“ kombinatų veikla*, Vilnius: Vilniaus aukciono biblioteka, 2020, p. 16.

PRIEDAI

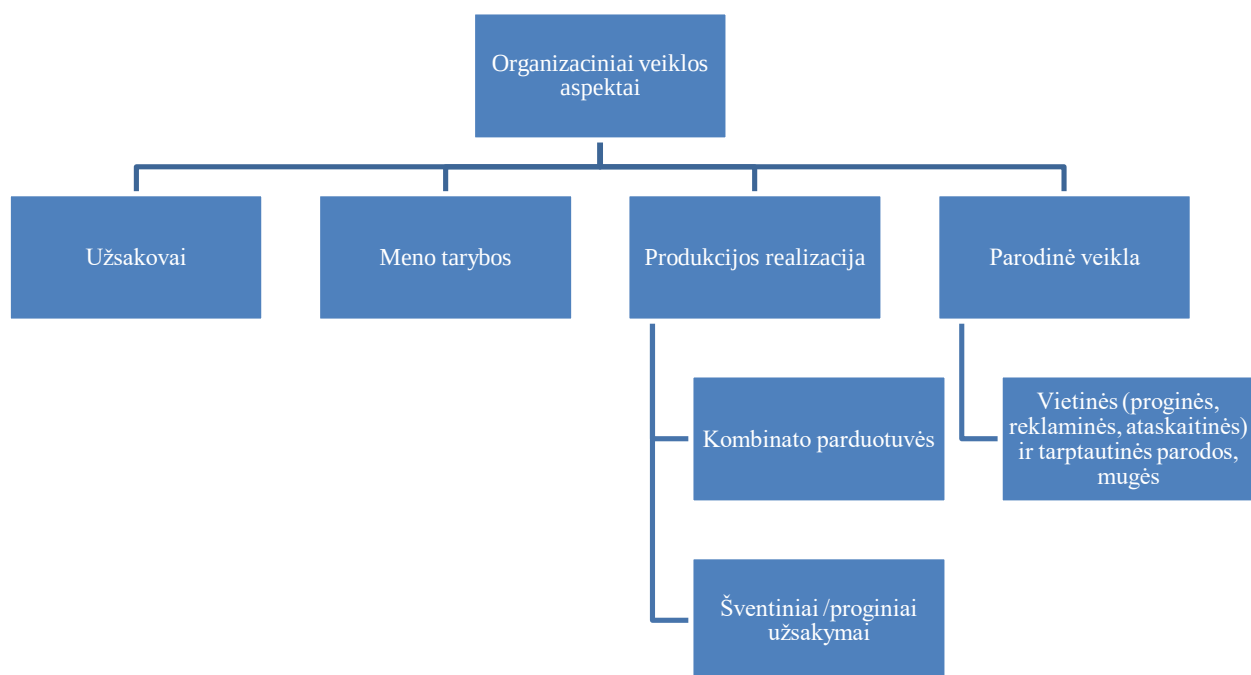
I PRIEDAS. CHRONOLOGINĖ SCHEMA

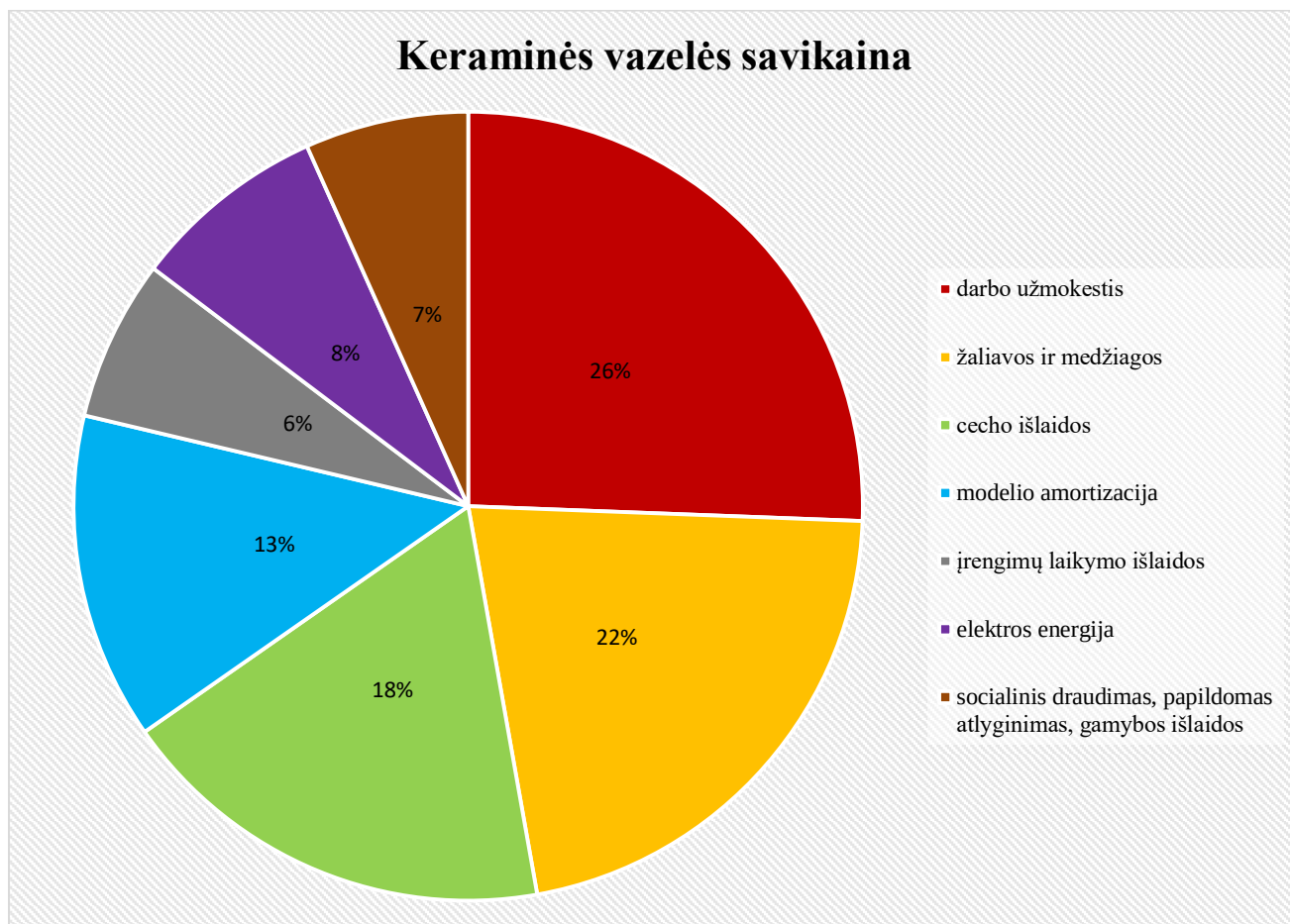
II PRIEDAS. VILNIAUS „DAILĖS“ KOMBINATO GAMYBINIAI CECHAI, VEIKLOS KRYPTYS

III PRIEDAS. VILNIAUS „DAILĖS“ KOMBINATO ORGANIZACINIAI VEIKLOS ASPEKTAI

IV PRIEDAS. VILNIAUS „DAILĖS“ KOMBINATO GAMINIO SAVIKAINOS DIAGRAMA

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

ŠALTINIAI

1. Autorės elektroninis susirašinėjimas su Gražina Gurnevičiūte, 2020 06 05, autorės asmeninis archyvas.
2. Česnavičienė Vilija, *Tautiškumo ir ideologijos apraiškos gintaro dirbiniuose XX a. istorinių pokyčių fone*: Magistro baigiamasis darbas, Vytauto Didžiojo universitetas, 2012.
3. „Dailė“: *Kauno dailės darbų gamybinis kombinatas* [bukletas], Kaunas: [s. n.], 1981.
4. „Dailė“: *Kauno dailės darbų gamybinis kombinatas*: Katalogas, Kaunas: „Dailė“ kombinatas, 1966.
5. „Dailė“: *Kauno kombinatas* [bukletas], Kaunas: Spindulys, 1991.
6. „Dailės“ kombinatai ir jų meniniai dirbiniai: Informacinis leidinys, parengė Genovaitė Jasiulienė, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, [s.a.].
7. „Dailės“ kombinatų meniniai dirbiniai: *etalonų paroda*: Paroda skiriama „Dailės“ kombinatų penkiasdešimtmečiui, parengė Nijolė Žilinskienė, Genovaitė Jasiulienė, Danutė Skromanienė, Rūta Vitkauskienė, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 1996.
8. Grafikos užsakymų skirstymo Protokolas Nr. 1. Vilnius, 1989 m. vasario mėn. 03 d., in: UAB „Vilniaus dailė“ archyvas.
9. Grafikos užsakymų skirstymo Protokolas Nr. 17. Vilnius, 1988 m. gruodžio mėn. 16 d., in: UAB „Vilniaus dailė“ archyvas.
10. Grafikos užsakymų skirstymo Protokolas Nr. 2. Vilnius, 1989 m. vasario mėn. 17 d., in: UAB „Vilniaus dailė“ archyvas.
11. Grafikos užsakymų skirstymo Protokolas Nr. 7. Vilnius, 1989 m. rugpjūčio mėn. 18 d., in: UAB „Vilniaus dailė“ archyvas.
12. *Ideologinio darbo klausimai*: Dokumentų rinkinys (1972–1975 m.), Vilnius: Mintis, 1975.
13. Jakaitė Karolina, *Lietuvos grafinis dizainas XX a. 6–8 deš.: Tarp nacionalumo ir internacionalumo*: Daktaro disertacija, Vilniaus dailės akademija, 2012.
14. Liaudies meistrų darbų skirtų pardavimui Meno tarybos posėdžio Protokolas Nr. 11. Vilnius, 1973 m. lapkričio 6 d., in: UAB „Vilniaus dailė“ archyvas.
15. Liaudies meistrų darbų skirtų pardavimui Meno tarybos posėdžio Protokolas Nr. 11. Vilnius, 1973 m. lapkričio 6 d., in: UAB „Vilniaus dailė“ archyvas.
16. *Lietuviški suvenyrai*: Reklaminis leidinys, Vilnius: Lietuvos TSR vietinės pramonės ministerija, 1968.
17. *Lietuviški suvenyrai*: Reklaminis leidinys, Vilnius: Lietuvos TSR vietinės pramonės ministerija, 1969.

18. *Lietuviški suvenyrai*: Reklaminis leidinys, Vilnius: Lietuvos TSR vietinės pramonės ministerija, 1979.
19. LTSR Liaudies Komisarų Tarybos nutarimas apie Dailės fondo ir kombinato „Dailė“ įsteigimą, fondo nuostatai, in: Lietuvos literatūros ir meno archyvas, f. 350, ap. 1, b. 1, (14 l.).
20. Paminklai ir dekoratyvinės skulptūros Vilniaus mieste pastatyti nuo 1977, in: Asmeninis V. Zarankos archyvas.
21. Pokalbis su Alma Daukšaitė-Mirziene, 2020 04 09, autorės asmeninis archyvas.
22. Pokalbis su Broniu Bružu, 2020 04 08, autorės asmeninis archyvas.
23. Pokalbis su Juozu Brazausku, 2019 01 17, autorės asmeninis archyvas.
24. Pokalbis su Jūrate Stanevičiūte-Ugianskiene, 2020 04 09, autorės asmeninis archyvas.
25. Pokalbis su Kazimieru Simanoniu, 2020 04 07, autorės asmeninis archyvas.
26. Pokalbis su Kęstučiu Skeriu, 2020 05 26, autorės asmeninis archyvas.
27. Pokalbis su Vytautu Zaranka, 2019 06 17, autorės asmeninis archyvas.
28. Pokalbis su Zita Kreivyte, 2020 04 07, autorės asmeninis archyvas.
29. Respublikinės paminklų-monumentų ir dekoratyvinių skulptūrų Meno tarybos posėdžio Protokolas Nr. 1. Vilnius, 1980 m. sausio mėn. 21 d., in: UAB „Vilniaus dailė“ archyvas.
30. Respublikinės paminklų-monumentų ir dekoratyvinių skulptūrų Meno tarybos posėdžio Protokolas Nr. 4. Vilnius, 1980 m. balandžio mėn. 16 d., in: UAB „Vilniaus dailė“ archyvas.
31. Respublikinės paminklų-monumentų ir dekoratyvinių skulptūrų Meno tarybos posėdžio Protokolas Nr. 5. Vilnius, 1980 m. gegužės mėn. 15 d., in: UAB „Vilniaus dailė“ archyvas.
32. Respublikinės paminklų-monumentų ir dekoratyvinių skulptūrų Meno tarybos posėdžio Protokolas Nr. 10. Vilnius, 1980 m. spalio mėn. 29 d., in: UAB „Vilniaus dailė“ archyvas.
33. Rutkauskaitė Indrė, *Amatų įpaveldinimas Vilniuje*: Magistro baigiamasis darbas, Vilniaus universitetas, 2006.
34. Sąrašas buvusių „Dailės“ kombinato direktorių. Vytauto Zarankos rankraštis.
35. SSRS Lietuvos fondas Lietuvos skyrius Vilniaus dailės darbų gamybinis kombinatas „Dailė“. Nr. 1567, 1954 spalio 14 d. [„Dailės“ kombinato raštas A. Baranausko ir A. Vienuolio-Žukausko memorialiniam muziejui dėl užuolaidų] // Lietuvos integrali muziejų informacijos sistema [interaktyvus; žiūrėta 2020 04 06]
36. Taikomosios dekoratyvinės dailės ir architektūros Meno tarybos posėdžio Protokolas Nr. 7. Vilnius, 1973 m. balandžio 10 d., in: UAB „Vilniaus dailė“ archyvas.
37. Taikomosios dekoratyvinės dailės ir architektūros Meno tarybos posėdžio Protokolas Nr. 2. Vilnius, 1973 m. sausio 23 d., in: UAB „Vilniaus dailė“ archyvas.

38. Taikomosios dekoratyvinės dailės ir architektūros Meno tarybos posėdžio Protokolas Nr. 4. Vilnius, 1973 m. vasario 20 d., in: UAB „Vilniaus dailė“ archyvas.
39. Taikomosios dekoratyvinės dailės ir architektūros Meno tarybos posėdžio Protokolas Nr. 10. Vilnius, 1973 m. gegužės 22 d., in: UAB „Vilniaus dailė“ archyvas.
40. Taikomosios dekoratyvinės dailės ir architektūros Meno tarybos posėdžio Protokolas Nr. 7. Vilnius, 1973 m. balandžio 10 d., in: UAB „Vilniaus dailė“ archyvas.
41. Taikomosios dekoratyvinės dailės ir architektūros Meno tarybos posėdžio Protokolas Nr. 6. Vilnius, 1973 m. balandžio 10 d., in: UAB „Vilniaus dailė“ archyvas.
42. Taikomosios dekoratyvinės dailės ir architektūros Meno tarybos posėdžio Protokolas Nr. 1. Vilnius, 1973 m. sausio 9 d., in: UAB „Vilniaus dailė“ archyvas.
43. Taikomosios dekoratyvinės dailės Meno tarybos posėdžio Protokolas Nr. 14. Vilnius, 1969 birželio 9 d., in: UAB „Vilniaus dailė“ archyvas.
44. Taikomosios dekoratyvinės dailės Meno tarybos posėdžio Protokolas Nr. 10. Vilnius, 1969 balandžio 17 d., in: UAB „Vilniaus dailė“ archyvas.
45. Taikomosios dekoratyvinės dailės Meno tarybos posėdžio Protokolas Nr. 13. Vilnius, 1969 gegužės 27 d., in: UAB „Vilniaus dailė“ archyvas.
46. Taikomosios dekoratyvinės dailės Meno tarybos posėdžio Protokolas Nr. 12. Vilnius, 1969 gegužės 19 d., in: UAB „Vilniaus dailė“ archyvas.
47. Taikomosios dekoratyvinės dailės Meno tarybos posėdžio Protokolas Nr. 14. Vilnius, 1969 birželio 9 d., in: UAB „Vilniaus dailė“ archyvas.
48. Taikomosios dekoratyvinės dailės Meno tarybos posėdžio Protokolas Nr. 28. Vilnius, 1969 m. lapkričio 10 d., in: UAB „Vilniaus dailė“ archyvas.
49. TSRS Lietuvos fondas Lietuvos skyrius Vilniaus dailės darbų gamybinis kombinatas „Dailė“. Nr. 1567, 1954 spalio mėn 14 d. [„Dailės“ kombinato raštas A. Baranausko ir A. Vienuolio-Žukausko memorialiniam muziejui dėl užuolaidų], in: *Lietuvos integrali muziejų informacijos sistema*, [interaktyvus, žiūrėta 2020-04-06], https://www.limis.lt/greita-paieska/perziura/-/exhibit/preview/197581313?s_id=WItilGLO5UIOmN8&s_ind=1&valuable_type=EKSPO_NATAS.
50. Vaizduojamosios dailės Meno tarybos posėdžio Protokolas Nr. 1. Vilnius, 1975 m. sausio mėn. 9 d., in: UAB „Vilniaus dailė“ archyvas.
51. *Vilniaus kombinatas „Dailė“*: Vilniaus „Dailės“ kombinato reklaminis leidinys, Vilnius: LTSR Dailės fondo Vilniaus „Dailės“ kombinatas, 1978.
52. Vilniaus „Dailės“ kombinato direktoriaus Vytauto Zarankos pranešimas minint kombinato 20-metį. Rankraštis, [Vilnius, 1966], in: Asmeninis V. Zarankos archyvas.

53. Vilniaus „Dailės“ kombinato direktoriaus Vytauto Zarankos pranešimas minint kombinato 30-metį. Rankraštis, [Vilnius, 1976], in: Asmeninis V. Zarankos archyvas.
54. Численность Вильнюсского комбината "Дайле", in: Asmeninis V. Zarankos archyvas.

LITEARTŪRA

1. Bajoras Vytautas, „Puošia miestą, buitį: „Dailės“ kombinatui – 40 metų“, in: *Tarybinė Klaipėda*, 1986 12 19, Nr. 291 (11.880), p. 8.
2. Baužienė Morta, *Pasižvalgymas anapus Vilniaus miesto gynybinės sienos*, Vilnius: Savastis, 2015.
3. Bubnys Jonas, Jasiukevičius Vincas, *Dailioji keramika Lietuvoje*, Vilnius: Mokslas, 1992.
4. Budrikas Aleksandras, „Dovana“, in: *Tarybų Lietuvos enciklopedija*, t. 1, Vilnius: Vyriausoji enciklopedijų redakcija, 1984, p. 447.
5. Čaplinskas Antanas Rimvydas, *Vilniaus gatvių istorija: Šv. Jono, Dominikonų, Trakų gatvės*, Vilnius: Charibė, 2008.
6. Čerbulėnas Klemensas, „Grožis liaudžiai: Kauno „Dailės“ kombinato 25-mečio proga“, in: *Literatūra ir menas*, 1967 02 04, Nr. 5 (1055).
7. Čerbulėnas Klemensas, „Grožis mūsų buičiai“, in: *Kauno tiesa*, 1982 01 09, Nr. 7 (10691), p. 4.
8. *Daiktų istorijos. Lietuvos dizainas 1918–2018: Parodos katalogas*, sudarytojai Karolina Jakaitė, Giedrė Jankevičiūtė, Ernestas Parulskis, Gintautė Žemaitytė, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2018.
9. „Dailės Koooperatyvas pradeda veikimą“, in: *Tarybų Lietuva*, 1941 04 23, Nr. 95 (175), p. 6.
10. Dargužaitė Rasa, *Meno pramonė. „Dailės“ kombinatų veikla*, Vilnius: Vilniaus aukciono biblioteka, 2020.
11. Drėmaitė Marija, „Vakarietiško kaukė: sovietų Lietuvos manifestacijos“, in: *Pasakojimas tęsiasi: modernizacijos traukinyje. Lietuvos šimtmetis: 1918–2018*, sudarė Giedrė Jankevičiūtė, Nerijus Šepetys, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2018, p. 50–59.
12. Džiautas Stasys, „Daugiau meninių dirbinių: Pasikalbėjimas su Vilniaus „Dailės“ kombinato direktoriaus pavaduotoju drg. Džiautu“, in: *Komjaunimo tiesa*, 1953 09 06, Nr. 176 (2027).
13. Gineitis Aidis, *Galva svaigsta nuo tokio gražumo*, in: *Litas*, 1994 07 12, p. 4.
14. Godunavičienė Jadvyga, Vaupšienė Daina, „Per „Dailę“ į gyvenimą“, in: *Vakarinės naujienos*, 1983 04 22, Nr. 94 (7704).

15. Grinkevičius Jonas, „Dailės gaminiai – masėms: TSKP XXIII suvažiavimo nutarimus įgyvendinant“, in: *Kauno tiesa*, 1966 04 29, Nr. 100 (4392).
16. Grinkevičius Jonas, „Platūs keliai kūrybai: Dailės kombinatui – 25 m.“, in: *Kauno tiesa*, 1966 12 10, Nr. 288 (4581).
17. Gudynas Pranas, „Naujų kelių beieškant“, in: *Muziejai ir paminklai*, Vilnius, 1966, p. 26–29.
18. Jablonskienė Lolita, „Trumpa judėjimo „Meną į buitį“ istorija“, in: *Mabb: Menas kasdienybei: Parodos katalogas*, sudarytojas Simon Rees, Vilnius: Šiuolaikinio meno centras, 2006, p. 12–18.
19. Jakaitė Karolina, „Kodėl Lietuvos dizaino istorijai toks svarbus 7 dešimtmetis?“, [interaktyvus, žiūrėta 2020-01-07], <http://www.mmcentras.lt/kulturos-istorija/kulturos-istorija/dizainas/19541979-arkoks-buvo-dizainas-sovietmeciu-/kodel-lietuvos-dizaino-istorijai-toks-svarbus-7-desimtmetis/78877>.
20. Jakaitė Karolina, *Šaltojo karo kapsulė: Lietuvių dizainas Londone 1968: Vieno paviljono istorija*, Vilnius: Lapas, 2019.
21. Jankevičiūtė Giedrė, *Dailė ir valstybė: Dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje 1918–1940: Monografija*, Kaunas: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2003.
22. Jankevičiūtė Giedrė, *Po raudonąja žvaigžde: Lietuvos dailė 1940–1941 m.: Parodos knyga*, sudarytoja ir tekstų autorė Giedrė Jankevičiūtė, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2011.
23. Jovariūtė Ona, „Žmogui – mieste ir kaime“, in: *Gimtas kraštas*, 1985 04 18, p. 6–7.
24. Juknevičius Jonas, „Ausk, sesele, juostą šimtarastę...“, in: *Vakarinės naujienos*, 1975 01 21, Nr. 17 (5211).
25. Jurkštas A., „Koks bus darbų kraitis?“, in: *Komjaunimo tiesa*, 1976 01 16, Nr. 11 (7895), p. 1.
26. Karkauskienė A., „Dailių amatų meistrai“, in: *Vakarinės naujienos*, 1971 05 19, Nr. 116 (4086), p. 1.
27. Kazimieraitis Steponas, „Dailė į gyvenimą“, in: *Dailė*, 1973, kn. 17, p. 42–48.
28. Kazimieras Simanonis: *Juvelyriniai dirbiniai. Interjero plastika*, sudarytoja ir teksto autorė Gražina Gurnevičiūtė, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2018.
29. Klova Boleslovas, *Lietuvių monumentalioji dekoratyvinė tapyba: freska, sgrafitas, mozaika*, Vilnius: Vaga, 1975.
30. *Liaudies menui ir namų pramonei remti b[andro]vė „Marginiai“*: [prašymas pristatyti rankdarbius atidaromai bendrovės „Marginiai“ parduotuvei], Kaunas: kooperatinė „Raidės“ spaustuvė, 1930.

31. *Liaudies menui ir namų pramonei remti bendrovės „Marginiai“ įstatai*, Kaunas: kooperatinė „Raidės“ spaustuvė 1930.
32. „Liaudies ūkio pasiekimų paroda“, in: *Visuotinė lietuvių enciklopedija* [interaktyvus; žiūrėta 2020-04-19], <https://www.vle.lt/Straipsnis/Liaudies-ukio-pasiekimu-paroda-15022>.
33. *Lietuviška dailioji keramika: „Dailės“ kooperatyvo dailiosios keramikos dirbtuvių darbų paroda*, leidinį tvarkė ir nuotraukas darė A. Naruševičius, Kaunas: „Dailės“ kooperatyvas (Kauen-Wilnaer Verlags u. Druckerei Ges m.b.H.), [1942].
34. „Lietuviški suvenyrai“, in: *Lenino keliu*, 1968, [interaktyvus, žiūrėta 2020-05-19], <http://timeline.lt/wp-content/uploads/2015/06/syvenyrai-lietuvai-ir-pasauliui.jpg>.
35. *Lietuvos dailininkų žodynas*, t. 4: 1945–1990, sudarytoja Milda Žvirblytė, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2016.
36. *Lietuvos taikomoji dailė ir dizainas 1918–2015: Parodos katalogas*, sudarytoja Jūratė Meilūnienė, tekstų autorės Gražina Gurnevičiūtė, Živilė Intaitė, Jūratė Meilūnienė, Danutė Skromanienė, Lijana Šatavičiūtė-Natalevičienė, Giedrė Uzielienė, Nijolė Žilinskienė, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2018.
37. *LTSR dailininkų sąjunga. LTSR dailės fondas: Informacinis reklaminis leidinys*, parengė Irena Geniušienė, Danutė Zovienė, Vilnius: Vaga, 1980.
38. Mačiekus Venantas, „Stiklo pramonė“, in: *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, [interaktyvus, žiūrėta 2020-05-09], <https://www.vle.lt/Straipsnis/stiklo-pramone-89796>.
39. Mačiulis Algimantas, *Dailė architektūroje*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003.
40. Medonis E., „LTSR dailininkai ruošiasi aktyvesniam darbui“, in: *Tarybų Lietuva*, 1941 06 10, Nr. 134 (214), p. 3.
41. Mirinavičius Žydrūnas, „Vitražininkas K. Šatūnas: „Stiklas užbūrė mane visam gyvenimui“, in: *Bernardinai.lt* [interaktyvus, žiūrėta 2020-04-15], <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2018-10-11-vitrazininkas-k-satunas-stiklas-uzbure-mane-visam-gyvenimui/172278>.
42. *Modernizacija. XX a. 7–8-ojo dešimtmečių Baltijos šalių menas, dizainas ir architektūra: Katalogas*, parengė Lolita Jablonskienė, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2011.
43. Natalevičienė Lijana, „Estiška patirtis“, [interaktyvus, žiūrėta 2020-03-28], <http://www.mmcentras.lt/estiska-patirtis/78390>.
44. Natalevičienė Lijana, „Skaidrumo pavilioti: stiklo dirbiniai“, [interaktyvus; žiūrėta 2020-04-15], <http://www.mmcentras.lt/kulturos-istorija/kulturos-istorija/taikomoji-daile/19551974-folklorinis-modernizmas/skaidrumo-pavilioti-stiklo-dirbiniai/7008>.

45. Nevčesauskienė Nijolė, „Nežinoma dailė: Lietuvos dailininkų sąjungos dailės kolekcija“, in: *Dailėraštis*, 2015, gruodis, p. 1–2.
46. Prekevičius Vaclovas, Samuolis Gediminas-Leonas, *Dailės dirbinių ir suvenyrų gamyba ir jos išsivystymo Lietuvos TSR vietinėje pramonėje problemos: Analitinė apžvalga*, Vilnius: Lietuvos mokslinės techninės informacijos ir techninės ekonominės analizės mokslinio tyrimo institutas, 1972.
47. Skromanienė Danutė, „Vilniaus „Dailės“ kombinato keramikos etalonai“, in: *Lietuvos dailės muziejus. Metraštis*, Vilnius, 1998, t. 2, sudarytoja Ona Mažeikienė, p. 185–189.
48. Sotvarienė Ramunė, „Vilniaus dailė“ bendrovė kuria dar vieną išsigelbėjimo planą“, in: *Lietuvos rytas*, 1996 08 02, p. 36.
49. Streikus A., *Minties kolektyvizacija. Cenzūra sovietų Lietuvoje*, Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 2018.
50. Šatavičiūtė Lijana, „Marginiai“, in: *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, [interaktyvus, žiūrėta 2020-03-19], <https://www.vle.lt/Straipsnis/Marginiai-12114>.
51. Šatavičiūtė-Natalevičienė Lijana, *Antanas Tamošaitis: Gyvenimo ir kūrybos kelias*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003.
52. Šepetys Lionginas, *Daiktų grožis*, Vilnius: Mintis, 1965.
53. *Taikomoji – dekoratyvinė dailė*, parengė Juozas Adomonis, Vilnius: Vaga, 1969.
54. *Taikomoji – dekoratyvinė dailė. Keramikos, tekstilės, interjeras, baldai, metalas, gintaras, oda, stiklas*, sudarytojas T. Adomonis, Vilnius: Mintis, 1965.
55. *Taikomoji dekoratyvinė dailė*, parengė Juozas Adomonis, Vilnius: Vaga, 1972.
56. *Taikomoji dekoratyvinė dailė*, sudarytoja ir teksto autorė Laimutė Cieškaitė-Brėdikienė, Vilnius: Vaga, 1980.
57. *Tarptautinių žodžių žodynas*, Vilnius: Alma littera, 2005, p. 383.
58. Tauginas Jonas, „Briedžio ragai – lyg paukščio sparnai“, in: *Jaunimo gretos*, 1979, nr. 6, p. 4–5.
59. *Teodoras Kazimieras Valaitis: Parodos katalogas*, Parodos kuratorė ir katalogo sudarytoja Giedrė Jankevičiūtė, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2014.
60. Važgauskaitė Jūratė, „Dailės fondas“, in: *Tarybų Lietuvos enciklopedija*, t. 1, Vilnius: Vyriausoji enciklopedijų redakcija, 1984, p. 368.
61. Verba Algirdas, „Krauna aitvarai“, in: *Kalba Vilnius*, 1970, nr. 15, p. 15.
62. *Vilnius ženkleliuose: Albumas*, sudarytojai Birutė Railienė, Darius Raila, Vilnius: Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, 2005.

63. *XX a. lietuvių dailės istorija*, t. 3: *Lietuvių tarybinė dailė 1940–1960*, Vilnius: Lietuvos TSR mokslų akademijos kultūros ir meno institutas, 1990.
64. Zaranka Vytautas, „Ne vien gintaras...“, in: *Kauno tiesa*, 1969 11 13, Nr. 265 (6995).
65. Zovienė Danutė, „Skirta „Dailės“ trisdešimtmečiui“, in: *Vakarinės naujienos*, 1976 12 10.
66. Žulys B., „Kelias į grožio pažinimą“, in: *Kūrybinė savaitė: „Kauno tiesos“ literatūros ir meno puslapiai*, 1977 02 22, Nr. 8 (207).
67. Лауцюс А., Паташюс А., „Фирма «Дайле»“, in: *Декоративное искусство СССР*, 1969, Nr. 136, p. 52.

SANTRAUKA

Sovietmečiu Lietuvoje veikė trys kombinatai „Dailė“: Kaune (nuo 1945), Vilniuje ir Klaipėdoje (abiejuose nuo 1946). Tokio tipo organizacijos funkcionavo ir buvo įmanomos tik socialistinėse šalyse. „Dailės“ kombinato ištakos – tai tarpukariu sukurta liaudies menui ir namų pramonei remti „Marginių“ bendrovės struktūra, 1941 m., keičiantis politinei santvarkai, reorganizuota į „Dailės“ kooperatyvą, kurio veikloje atspindėjo būsimo kombinato modelis. Kooperatyvą reorganizavus į „Dailės“ kombinatą, jis tapo pavaldus Dailės fondui. „Dailės“ kombinatai jungė įvairių sričių dailininkus. Vilniaus „Dailės“ kombinatas tapo savarankišku gamybiniu vienetu 1946 metais. Čia formuoti ir įgyvendinti miesto aplinkos dekoravimo projektai, apipavidalinti šventiniai renginiai, parodos, muziejų ekspozicijos, kurti visuomeninių pastatų interjerai ir eksterjerai, čia vystėsi ir keitėsi pramoninė dailė – dekoratyvūs ir utilitarūs dirbiniai. Kombinatų meno pramonės produkcija eksponuota Lietuvos ir užsienio parodose, mugėse; realizuota Dailės fondui priklausančiose parduotuvėse, eksportuota į kitas šalis.

Vilniaus „Dailės“ kombinato veikla vystėsi pamažu. Pradžioje kombinato cechai ir administracija veikė įvairiose patalpose, įvairiose miesto vietose. 1966 m. pastatius Vilniaus „Dailės“ kombinatui skirtą pastatą, įstaigos apimtys ir veikla sparčiai plėtėsi, kombinato produkcija buvo paklausi visoje buvusioje SSRS. Pagal veiklos pobūdį ir specifiką išskiriamos dvi pagrindinės kombinato veiklos grupės: kūrybinė ir pramoninė. Kūrybinei grupei priklausė Apipavidalinimo ir Kūrybinių darbų, Skulptūros, Medžio, Estampo cechai, pramoninei – Odos, Metalų, Keramikos, Liaudies meistrų cechai. Vilniaus „Dailės“ kombinate dirbo apie 300 dailininkų, kurie nuolat turėjo užsakymų, patys kūrė etalonus, turėjo socialines garantijas, stabilias pajamas. Tačiau taip pat neišvengiamai teko taikytis prie sovietinių ideologinių reikalavimų. Valstybinė „Dailės“ kombinatų produkcijos kontrolė prasidėdavo nuo užsakymų. Vilniaus „Dailės“ kombinatui buvo užsakomi stambiausi tiek monumentaliosios dailės kūriniai, tiek tiražiniai dirbiniai. Visi gaminiai, įgyvendinti projektai pirmiausiai turėjo būti patvirtinti Meno tarybos, kurią sudarė iškiliausi laikmečio menininkai, menotyrininkai, specialistai, taip pat kombinato dailininkai. Meno taryba vertindavo sukurtus meno dirbinius, nustatydavo kiekvieno etalono tiražo kiekį, honorarą, pardavimo kainą.

Vilniaus „Dailės“ kombinato organizacinės veiklos aspektai išryškina, kaip funkcionavo politinei santvarkai pavaldi įmonė. Kombinato gamybinis susivienijimas buvo sukurtas sovietinės sistemos, siekiant įdiegti ir įtvirtinti sovietinę ideologiją, tiek kuriant gyvenamąją aplinką, tiek gaminant tiražinius dekoratyvinius dirbinius. Tačiau, kita vertus, per „Dailės“ kombinato veiklą (tiek stambių projektų įgyvendinimą, tiek pramoninės dailės gaminius) formuota Lietuvos dizaino kryptis, kuri užima svarią ir reikšmingą vietą Lietuvos dizaino istorijos kontekste.

SUMMARY

In Soviet period there were three Dailė manufactories in Lithuania: in Kaunas (since 1945), Vilnius and Klaipėda (both since 1946). This type of organization functioned and was possible only in the socialist countries. The origins of the Dailė manufactory emerge from the structure of the Marginiai company created in the interwar period to support the folk art and houseware industry. In 1941, with the change of the political system, it was reorganized into the Dailė cooperative, the activities of which reflected the model of the future manufactory. After the reorganization of the cooperative into the Dailė manufactory, it became subordinated to the Art Fund. The manufactory Dailė united artists from various fields. The Vilnius Dailė manufactory became an independent production unit in 1946. Here, the urban environment decoration projects were formed and realized; the festive events, exhibitions, museum expositions were designed; the interiors and the exteriors of public buildings were created, and here the industrial art – decorative and utilitarian products – developed and evolved. The products of the manufactory art industry were exhibited in Lithuanian and foreign exhibitions and fairs; sold in stores belonging to the Art Fund, exported to other countries. The activities of the Vilnius Dailė manufactory developed gradually. Initially, the manufactory's workshops and administration operated in various places and parts of the city. In 1966, after the construction of the building dedicated to the Vilnius Dailė manufactory, the scope and activities of the institution expanded rapidly, and the output of the manufactory was in demand throughout the former USSR. According to the character and specifics, two main groups of the manufactory's activities are distinguished: creative and industrial. The creative group included the Design and Creative Works, Sculpture, Wood, and Graphics workshops, and the industrial – Leather, Metal, Ceramic, Folk craftsmen's workshops. Around 300 artists worked at the Vilnius Dailė manufactory, who constantly had orders, created standards, had social guarantees and stable income. But they also inevitably had to adapt to Soviet ideological requirements. State control of the production of the Dailė's manufactories began at the ordering stage. The largest works of both monumental art and circulation were commissioned for the Vilnius Dailė manufactory. All products and projects had to be approved first by the Art Council, which consisted of the most outstanding artists of the time, art critics, specialists, as well as the artists of the manufactory. The Art Council evaluated the created works of art, determined the amount of circulation, the fee, and the selling price of each standard.

Aspects of the organizational activity of the Vilnius Dailė manufactory highlight how the company, subordinated to the political system, functioned. The production association of the manufactory was created by the Soviet system in order to implement and consolidate the Soviet

ideology, both in the creation of the living environment and in the production of circulation decorative items. On the other hand, through the activities of the Dailė manufactory (both the implementation of large projects and industrial art products) a certain direction of Lithuanian design was formed, which occupies an important and significant place in the context of Lithuanian design history.